

નિવેદન

ઈ. સ. ૧૯૫૪ના ગ્રાન્ડમા, મહારાજ સયાજીગવ વિશ્વવિદ્યાલયને, સદ્ગત પ્રો. બલવંતરાય ઠાકોરના પુસ્તકસંગ્રહની ભેટ મળી હતી. પુસ્તકસંગ્રહ ઉપગત પ્રો. ઠાકોરની પ્રસિદ્ધ ને અપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકૃતિઓ પણ વિશ્વવિદ્યાલયને સોંપવામા આવી હતી. પ્રસિદ્ધ કૃતિઓ ફરીથી છાપવાની જરૂર પડે ત્યારે, અને અપ્રસિદ્ધ કૃતિઓમાથી છપાવવા જેવી વીણીને, વિશ્વવિદ્યાલય છપાવે એ દાતાઓની એક ઇચ્છા હતી તે પ્રમાણે ૧૯૫૪થી ૧૯૬૪ સુધીમા વિશ્વવિદ્યાલય તરફથી, પ્રો. મ. ઠ. ઠાકોર અન્યમાળામા નીચે દર્શાવેલા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયેલા છે :

૧. આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ (બીજી આવૃત્તિનું ચોથું પુનર્મુદ્રણ ; ૧૯૫૪)

૨. વિવિધ વ્યાખ્યાનો : ગુચ્છ બીજો (૧૯૫૬) ,

૩. આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ (બીજી આવૃત્તિનું પાંચમું પુનર્મુદ્રણ ; ૧૯૫૬)

૪. નિરુત્તમા (૧૯૫૭)

૫. વિક્રમોર્વશી (૧૯૫૮)

૬. વિક્રમચંદ્ર ગણ (૧૯૫૮)

૭. પ્રવેશકો : ગુચ્છ પહેલો (૧૯૬૦)

૮. પ્રવેશકો . ગુચ્છ બીજો (૧૯૬૧)

૯. મહાગ સોનેટ (૧૯૬૨)

‘ મહાગ સોનેટ ’ની શ્રી હિમાશ કર જોશી-સંપાદિત બીજી આવૃત્તિ સને ૧૯૫૩મા પ્રગટ થઈ હતી કેટલાક સમય પહેલા એની નકલો ખલાસ થઈ જતા, સાહિત્યગસિકો, અધ્યાપકો, વિદ્યાર્થીઓ અને

પુસ્તક-વિકેતાઓ તરફથી તેના પુનર્મુદ્રણ માટે વારંવાર માગણી આવવાથી, બીજી આવૃત્તિનું મુદ્રણાવધારા સાથેનું પુનર્મુદ્રણ ૧૯૬૨માં પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. અનેકવિધ કામનો બોલો હોવા છતાં ય, શ્રી. ઉમાશંકર-ભાઈએ સમય કાઢી, પ્રથમ પુનર્મુદ્રણ માટે પુસ્તકનું પુનઃસંપાદન કરી આપ્યું હતું તે માટે અમે તેમના અત્યંત ઋણી છીએ. બીજી આવૃત્તિના એ પુનર્મુદ્રણની નકલો ખલાસ થઈ જવાથી, તેનું આ દ્વિતીય પુનર્મુદ્રણ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. ગુજરાતી વિભાગના અધ્યાપક શ્રી. હર્ષદ મ. ત્રિવેદીએ પુસ્તકનું પ્રૂફવાચન કર્યું છે અને પ્રાચ્યવિદ્યા મંદિરના સંશોધન અધિકારી ડૉ. સોમાભાઈ પારેખે બીજી ફેલીક જરૂરી સહાય કરી છે, તે બદલ અમે તેઓના આભારી છીએ.

આશા છે કે શ્રી. દાકોરના આ કાવ્યસંગ્રહનું પુનર્મુદ્રણ, ગુજરાતની સાહિત્યપ્રિય જનતામાં આવકાર પામશે.

વડોદરા

તા. ૨૦-૧-૧૪

સોમીલાલ જ. સહિસરા

અધ્યક્ષ, ગુજરાતી વિભાગ,
મ. સ. વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા

બે બોલ

‘ મહારાં સોનેટ ’ નામે ચોપડી સોળ વર્ષ ઉપર બહાર પડેલ, જેમાં તે તારીખ લગી સર્જાયેલ, (એટલે લણુકાર પહેલી ધારા, ઈ. ’૧૮, અને ખીજી, ’૨૮માંનાં ઉપરાંત પછીનાં) બધાં સંગ્રહેલાં. સાથે દરેક પર લગભગ એક પાના જેટલું વિવરણુ જોડેલું. એ ચોપડી છએક વર્ષમાં ખપી ગઈ. નવી આવૃત્તિ, દરમ્યાન વધેલાં સોનેટો સાથે, છાપવા ધરજા તો પ્રમળ હતી; માગણીઓ ય આવ્યા કરતી; વળી બંગાળી કવિતામાં કરવામાં આવેલ આ વિદેશી ગુલમની કલમ ગુજરાતને રુચી નહીં. મહારી સાથે કે જરા પાછળથી શ્રી ખજરદાર કે શ્રી. ન્હાનાલાલ જેવા આપણા કવિઓએ પોતાની રીતે કરેલી કલમે ન રુચી, ત્યારે મેં ઉપગ્રવેલ કલમ તો,—કોઈ કોઈ સુપ્રતિષ્ઠિત કવિને સોનેટબતિ લણી જ સૂગ, તે અગેય હોવાથી, એ હકીકતને બાજુ પર રાખતાં,—ગુજરાત તેમ દક્ષિણ બંગાળે પ્રદેશના ઉછરતા કવિઓ અને કવિતાપ્રેમીઓને રુચી ગઈ છે, એમ આ પ્રથમ આવૃત્તિએ પણ પૂરતું બતાવી દીધેલું. પરંતુ ફરી પ્રકાશનનો જોગ મોડો મોડો છેક અત્યારે સાંપડે છે તેને ઝડપી લઉં છું, અને તેમા ઘણી વધારે કૃતિઓ—લણુકાર (’૫૧)માંની ૧૨૩, વળી ૧૯૫૨ કે ’૫૩માં જ છૂટા સંગ્રહરૂપે બહાર પડવા સંભવ છે તે મહારાં “ બે વિશ્વવિખ્રો ” પરનાં કાવ્યોમાંથી ૧૨—એમ કુલ ૧૩૫ સોનેટ આમાં આપું છું. વિવરણુની જરૂર નથી; કેમ કે ૧૨૪માંથી ઘણાંનાં ટૂંકાં વિવરણુ ભ (’૫૧) વિવરણુ એ ચોપડીમાં છે જ; વળી સોનેટબંધ એટલો ટૂંકો છે કે સાહિત્યભોગી વાચક એ દરેકને જેવણુ વાર તો વાંચી વિચારી શકે અને એટલા ધ્યાન પછી પણ દુર્બોધ ગંદ એવું સોનેટ પણ વિરલ.

આ વિદેશી કડી આપણા ઉછરતા કવિઓ અને અધ્યાસીઓને
 રુચી ગઈ છે; વળી આપણી વધતી જતી છાપાંપ્રવૃત્તિ અને ફેલાવે
 વધતાં જતાં માસિકો, ત્રિમાસિકો, દિવાળી અંકોનો જેમ નવલિકાને
 નેમ સોનેટને ટેકો મળતો થયો છે; એટલે સંખ્યાગંધ સોનેટ લખાયે
 જાય છે; વધારે વધારે લખાતાં જ રહેશે. તોપણ એ સહેલો જેવો લાગતો
 ધાટ એટલી તો લિન લિન ગુણવત્તાઓના સારા સમન્વયની અપેક્ષા
 ઉપજાવે છે, કેઉત્તમ અમર સોનેટ તો મહાકવિ જ ઉપજાવી શકે. સોનેટોની
 સંખ્યા યુરોપીય દેશોમાં તેમ જ આપણે ત્યાં, વધતી જરો ખરી, પણ
 વાચકને જીતી લે એવાં સર્જનો આજાં થતા નથી, કોઈ કાળે કોઈ પણ
 દેશે આજાં થઈ પડવાં શક્ય જ નથી. આખા કાવ્યોપવનમાં સોનેટ-
જનતિના ગુરુમનુ' સ્થાન અત્યંત જિ'યુ' છે, એ તેની આ વિરલ
વિશિષ્ટતાને આભારી છે.

આશા છે કે આપણા કાવ્યભોગીઓ આ ચોપડી ઘેઠ દાયકા પછી
 અને ધણા વધારા સાથે વળી મ્હારે જ હાથે પ્રકટ થવા પામે છે એથી
 ત્રેવડા રાજ થશે, શુભં જૂથાત.

[૧૯૫૧માં લખાયેલ]

બલ્લવંતરાય ક. ઠાકોર

‘ સેહની ’

મહારી કવિતા માસિકાદિમા પ્રકટ કરતા ૯ ઈ ૧૬૦૦ લગી, તળે સહીને દેકાણે તખ્તપુસ્ત લેખે ‘ સેહની ’ શબ્દ વાપરતો હિત્ત હિંદને બ્રહ્મક્ષત્રિય ઇંદ્રજી આશરે પચાશની ઉંમરે પોતાના કુટુંબની ત્રણ પેઢીને સાથે લઈ ઈ. ૧૭૩૮ પહેલા—નિઝામુલ્મુલકે પોતાની સેના એટલે મુઘલ શહેનશાહની સેનાના મોટા ભાગને લઈ દેહલી આગ્રા ત્વજી દઈ દક્ષિણમાં કચાક નવી ગાદી સ્થાપનાને નીકળી પડેલો તેના જંગી લશ્કરના સાથમાં તે ચાવી નીકળેલો પોતે એ મુઘલ સેનામાં કોઈ ઓદ્ધા પડે હરો, ખ્યા તેની કશી નોંધ જળવાઈ નથી, પણ એ હૈદરગઢાદ જઈને ૧૨ એવું નિર્માણ નહી, વચ્ચેથી જ એને ભરથના દેસાઈજીએ નિમં યો, અને પોતાના ઉપરીની પગવાનગી અને શુભેચ્છા સાથે, એ નિઝામનું લશ્કર છોડીને ભરથ આવી વસ્યો, પોતાના આખા કુટુંબ સાથે અમાગ ગુજરાતી બ્રહ્મક્ષત્રિય કુટુંબનો મૂનપુરુષ એ ઇંદ્રજી એના વંશમાં થયેલ અનુપગમ મહારો પ્રપિતામહ દાદાજી ચતુર્જીદાસ આ અનુપગમ અને (હાસોટના દેસાઈ જીવણરામ સાહેબગમજી—શ્રી દીનકરગવ નગ્ભેગમના દાદા—ની સૌથી ન્હાની બહેન) હિંતબા, દૃઢબા કે દૃઢબાના પુત્ર સાહેબગમજીની બીજી એક પુત્રી વેણીલાલને પગલેવી તેમના માણેકલાલ (કંઠસનદાસ મૂળજી પછી લી બડા મેનેજર)ની પુત્રી ચંદ્રમણિને દુ પગયો

અનુપગમ ભરથ ખાતે મહાદજી શિ દેવુ લશ્કરી થાણુ હતું તેમાં અક્ષર એ પોતાના કુળનામ લેખે ‘ સેહની ’ લખતા, અને ચતુર્જીદાસ લક્ષ્મીપૂજન વખતે વર્ષોવર્ષ નવા ચોપડામાં કુળનામ લેખે ‘ સેહની ’ પણ લખતા ઈ ૧૮૨૦ પહેલા જન્મેત ચતુર્જીદાસનો દેહ ૧૮૮૯માં

પડી ગયો. સગભગ ઈ. ૧૮૭૦થી ઈ. ૧૮૯૦ લગીના એ ચોપડા મેં
 જોયેલા.

પણુ ગુજરાત-કાલિયાવાડના ઘણાખગ જ્ઞહક્ષત્રિયો દાકોર કે દેમાઈ-
 ના કુળનામે ૪ ઓળખાના રહ્યા છે; જવપતિ, મુનશી, સેહની,
 મજમુદાર, વતનદાર, દક્ષતરદાર, કાનુગા, તલાટી, મુન્સફ, વકીલ, મામ્નર,
 દાકતર, આદિ વિરોધ કુલનામો (' સર્નેમ્મ ') છેક ૪ ઓછાં ચતુર્થી
 બન્યાં છે. મેં હવે પુસ્તકપ્રકાશનની લિમિટેડ કંપની " બિગદરી "
 ગયાપી છે તેના નામમા ' સેહની ' શબ્દને પાકું ' રજિસ્ટર્ડ ' ગયાન
 આપ્યું છે. ' સેહની ' શબ્દ (મગદી-સોહની, બંગાળી-મેન) સં.
 મેનાનિનુ ઉપરથી આવ્યો છે.

સંપાદકીય

બીજને હાથે

“ ગદારાં સોનેટ ઘણા વધાગસુધારા સાથેની નવી આવૃત્તિ ”ના મુખપૃષ્ઠનો આલેખ, ૧૩૫ સોનેટનો અનુક્રમ, વીસ સોનેટની નવેસરથી કરેલી (પણ ‘ અનુક્રમ ’ પ્રમાણેના જ અંકવાળી નહિ, એટલે કે હજી છેવટની ગોઠવ્યા વગરની) હસ્તપ્રત અને ‘ નિવેદન મૂકવું ? ’ એવા મથાળાથી લખેલી કુળનામ ‘ સેહની ’ ઉપરની નોંધ,—આટલું સદ્ગત પ્રો. ડાકોરના હાથનું લખાણ મળેલું તે ઉપરથી આ પુસ્તકનું મુદ્રણ હાથ ધરવામા આવ્યું હતું. મુદ્રણકાર્ય પૂરું થવામા હતું ને ‘ બે બોલ ’ (પેન્સિલથી ‘ Final ’—છેવટની નકલ એવા સેરા સાથે), વધુ નવ સોનેટની હસ્તપ્રત, આરંભમા મૂકવાના સૂચવાક્યો અને અંત માટેના અંગ્રેજી ‘ Maxims ’,—એટલી એમની હસ્તલિખિત સામગ્રી સાપડી. આ બધી જ સામગ્રીનો ઉપયોગ થયો છે. હસ્તપ્રતમાનો પાક અહીં આપ્યો છે. ‘ બે બોલ ’મા ‘ વિવરણની જરૂર નથી ’ એમ એ લખે છે, પણ પુસ્તક માટે ફુલરકેપ-૧૬ કદની પસંદગી છાપખાનાને પોતે જ જણાવેલી તેમા સોનેટની ૧૪ પંક્તિ ઉપરાંત નીચે વધે તે જગાને ઉપયોગ થઈ શકે એવા અત્યંત મિનાક્ષરી વિવરણ, ‘ sam ty ’ (ઝીણા ખીખા) એવી સૂચના સાથે, આ આવૃત્તિ માટે તેમણે કરેલી સોનેટોની નકલોમા મળે છે. કશા પણ વિવરણ વિના જ પ્રો. ડાકોરની સોનેટ જેવી ગ્યનાઓ પ્રગટ થાય એ ઠીક ન લાગતા, ‘ ભણકાર (‘૫૧) વિવરણ ’, ભણકાર—બીજી આવૃત્તિ, અને તે બંનેમા ન મળે તે ‘ ગદાગ સોનેટ—પહેલી આવૃત્તિ ’માથી અને અન્યત્રથી (કર્તાની હસ્તલેખ સામગ્રીમાથી) સંકલિત કરીને અને જે જૂજ દાખલામા

કર્તાના હાથનાં વિવરણ મળ્યાં નહિ તેનાં મેં લખીને આ આવૃત્તિનું વિવરણ તૈયાર કર્યું હતું. એ જાણવામાં હતું ત્યાં 'એ બોલ 'નું લખાણ હાથ લાગતાં, વિવરણ રદ કરવાનો વિચાર કરી બેઠો, પણ ઉપર કહેલાં કારણે પછી રહેવા જ દીધું.

સદ્ગતે 'અનુક્રમ'માં ૧૩૫ સોનેટનાં મથાળાં નોંધ્યાં હતાં, પણ 'મંગલાચરણ'નો એમાં સમાવેશ ન હતો. એમનું પ્રસિદ્ધ સોનેટ 'નારાદર્શન' પણ એમાં ન હતું. આ બેને અનુક્રમે સોનેટ ૧ અને ૧૦૮ તરીકે ઉમેરી, એથી થતો ફેરફાર બાદ કરતાં એમના જ ક્રમે, ૧૩૭ સોનેટ આ આવૃત્તિમાં જાખ્યાં છે. સોનેટ ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૦ મારી પાસેથી, ૧૪૧ 'સદૃશ'ના દીપોત્સવી અંકમાંથી, ૧૪૨ કર્તાનાં કાગળિયાંમાંથી ૧૪૩ બરોડા કોલેજ મેગેઝીનમાંથી, ૧૪૪ 'મહારાં સોનેટ'ની પહેલી આવૃત્તિમાંથી (૧૩૫ની યાદીના 'અનુક્રમ'માં લેવાયું રહી ગયેલું), ૧૪૫ કર્તાની નોંધપોથીમાંથી, ૧૪૬ 'કુમાર'ના ૩૦૦મા અંકમાંથી અને ૧૪૭ અનિયતકાલિક 'કવિતા'માંથી મળ્યાં છે. ૧૪૮-થી ૧૬૦ 'સુખદુઃખ'—એ અધૂરી 'સોનેટમાલા'ની તેર કૃતિઓ કર્તાનાં, કાગળિયાંમાંથી, ઉપર અંગ્રેજીમાં પેન્સિલથી Final (હેવટની) એવા વધુ નવાળી, હસ્તપ્રત મળી તેમાંથી લીધી છે. આમ સોનેટ ૧૬૦ આગળ પુસ્તક પૂરું થાય છે. પછી 'પરિશિષ્ટ' રૂપે ૭ સોનેટ ૧૬૦થી ૧૬૬ આપી છે. તેમાંની પહેલી ચાર 'પ્રધ્યાન' ૧૯૯૬ વૈશાખ અંકમાંથી મળી છે. 'લઘુકાર-આવૃત્તિ બીજી' (૧૯૪૨)માં કર્તાએ દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ અંગેનાં પોતાનાં કાવ્યો આપેલાં છે, પણ આ ચાગ્યે ત્યાં સમાવેશ થયેલો નથી. ટિપ્પણ પૃ. ૭૫ ઉપર એ કહે છે : "અને અહીં જ નોંધી લઉં કે પ્રધ્યાન માસિકમાં આ વિષયનાં અહીં જાપેક્ષા ઉપરાંત બીજા મજાકા છે, તે ઇરાદાપૂર્વક છોડી દીધા છે. એ ઉનગતા મજાકા મહારી કવિતાઓમાં ઘેર્ષજે જાપવા નહીં." આ સંદેહ દેટલીક બીજી કૃતિઓની સાથે ઉપરનાં ચાર સોનેટ—(૧૬૧થી ૧૬૪)ને પણ સાથ

પડે જ છે એક વિચાર એમ આવ્યો કે શેષ કૃતિઓ ‘સરકૃતિ’ માસિકમા એક સાથે અને પછી બીજી જેમ જેમ મળે એમ આપવી પણ કર્તાની ૧૩૫ યાદીને વળગી ગહેવાયુ નથી, બીજા ઉમેર્યા જ છે, એ એમની નજર બહાર રહ્યા હોય અથવા બને કે એમને છાપવા જેવા ન લાગવાને કારણે દૂર ગખાયા હોય, તો પછી આ પણ આપીને સંગ્રહ બને તેટલો સંપૂર્ણ શા માટે ન કરવો ? છેવટે, મૂળ પુસ્તકના ભાવરૂપે એ ન ગણાય અને ‘પરિશિષ્ટ’ રૂપે મુકાય તો કર્તાની લાગણીને માન આપ્યું લેખારો એવો ગ્રંથો કાઢ્યો છે, જેમા કાઈ અનોચિત્ય હોય તો તેની જવાબદારી મારી છે ૧૬૫ હસ્તલિખિત ‘ભણકારોત્ત’ના ૫ પર ઉપર મળ્યા છે ૧૬૬ ‘ભણકાર—આવૃત્તિ બીજીની કોગ પાના મૂક્યા બાધેલી બીજી નકલ ને છેડે કોગ પાનામા લખાયેલી મળ્યા છે. છેલ્લી બે સોનેટ ૧૯૬૧ની નવી આવૃત્તિમા ઉમેરી છે અને આ નવી આવૃત્તિમા હસ્તલેખની મદદ લઈને પાઠો પણ છેવટના નક્કી કરીને આપ્યા છે લેખકના પુસ્તકો અથવા એમના હસ્તાક્ષરની નકલની મદદ સિવાય બીજેથી પાઠ લેવો પડ્યો હોય એવા સોનેટ છે ૧૪૧, ૧૪૩, ૧૪૬ અને ૧૬૧થી ૧૬૪

જોડણી કવિતામા પ્રો ઠાકોર પોતાની અમુક માન્યતાઓ (આ અંગે જુઓ ‘સરકૃતિ’ ૧૯૫૨ ફેબ્રુ, માર્ચ) પ્રમાણે યોજતા એમની જ જોડણી કાયમ ગણી છે તીવ્ર અનુસ્વાર પોલા મીંડા ૦ ના ચિહ્નથી એ સૂચવે છે મે રંગના કર્યો હોય તો તે એક શબ્દની જોડણી અંગે જ્યાં પ્રો ઠાકોર ો, ો આપેલું છે ત્યાં રૂઢે રૂઢે કર્યું છે ો=હરે, ો=હૈ થાય એમ પહેલા રૂઢ પછી કહેલું, છતાં પોતે પોતાની રીતે જ લખતા, એટલે એ શબ્દો એમના મત કગતા અહીં જુદી રીતે છાપ્યા છે એ નોંધવાનું ગહે છે

હજી પ્રો ઠાકોરના અપ્રસિદ્ધ સોનેટ હોવા સંભવ છે એમની યાદીમાના છેલ્લા બે ‘સ્ટાલિનગ્રાડ’ અને ‘ચર્ચિલની ૬૮મી વગસ-

ગાઈની નમ્સો મળતી ન હતી, લાયબ્રેરીઓમા અને અભ્યાસી મિત્રોમા નપાસ કંવા છતાં છેવટે મારી ઉપગના એમના પત્રો * ઉદ્યાત્યા, તેમાથી બનેની પ્રતો મળી અને બીજા કાગળમા ' અનામીને ' (૧૪૩) અંગે ઉલેખ મળતા તેની ભાળ કાઢી અને મેળવ્યું અને માગ પત્રસંગ્રહમા અનુષ્ટુપમા ' સો ભા સ વ ' અને ગૂંચગત સમાચારના ઈ સ ૧૮૪૮ના દિવાળી અમા ' કવિતા અને જાદૂ ' પહેલી માત્ર પંક્તિ આર્યજાતિમા અને છેલ્લી બે અનુષ્ટુપમા-એવી ચૌદ પંક્તિની કૃતિઓ મળી હતી પણ એ બંને છંદોમા પંક્તિસંખ્યા ૧૪ને બદલે ૨૮ની ગણના ' સોનેટ ' ઉપગના નિમિષમાના સોળ શ્રુતિના ' દ્વિપદી અનુષ્ટુપ ' વિશેના માગ લખાણને પરમા એમણે અનુમોદન આપ્યું હતું, તેમ જના એમની આખી નોનેટ અનુષ્ટુપમા બીજી જોવા મળી નથી * વળી આ ' સો ભા સ વ ' એ કદરે સોનેટના દ્વિપદવાળું છે પણ નહિ. ' કવિતા અને જાદૂ 'ની ચૌદ પંક્તિઓ સોનેટના બીમામા છે, પણ માનમેળ છદમા એમની કોઈ બીજી એનેટકૃતિ નથી (સો ૧૨ના ખ કલગિગીતને એમણે શુન્યક્રીમા દાળવા પ્રયત્ન કર્યો છે) એસે એ મૂકી નથી તેમ જના આવી તમામ કૃતિઓ એકઠી કરી આગળ ઉપગ અભ્યાસીઓ નમસ્ક ' પૂર્વણી ' રૂપે જરૂર ગ્રંથ કરી ચકાવ, અને એમ પ્રો દાકોગના સોનેટોની નિરોધવાયના તૈયાર કરી શકાય પ્રો દાકોગના બીજા મોઈ એનેટ સામયિકો(અને દિવાળી અ કો)મા અથવા હજારા લગમા કોઈના જોવામા આવ્યા હોય ને ધ્યાન દોગને તે આભાર થને નાનેટનો કાવાનુક્રમ મર્તાના હાથલખાણે વગેરેની મદદથી તૈયાર કંવા જોઈએ પણ તે આ આશ્ચર્યો વખતે બની શકે નથી નો ૧૪૭ની પાણ્ડુલિપિના બસોકનો ઉપયોગ કના દેવા માટે થી બચુબાઈ ગવનનો આભારી છું

* પછીથી ' બલમર આશ્વિની બીજા ની ક્તાની મેરા ખાનાવાળા નકવમા આ બંનેની પ્રતો મળી હતી, આ જ પાઠવાળી

x ' અદિત્યા ' (૧૯૪૪) મળી છે તે પરિગ્રહમા (સો ૧૯૧) આથી છે [ત ૧૨-૭ ૧૯૬૧]

એક કાવ્યપ્રકાર તરીકે સોનેટ પહેલવહેલું ગુજરાતીમાં પારસી કવિઓ લઈ આવ્યા તે લલે; અને સિદ્ધ કવિઓમાં પણ કાન્ત કે બલવન્તરાય બેમાંથી કોને હાથે પહેલું એ ખેડાયું એ કદાચ છેવટનું નક્કી ન થઈ શકે તોય લલે; ગુજરાતી કવિતાના ઇતિહાસમાં 'સોનેટ' શબ્દ બલવન્તરાય હાકોરના નામ સાથે હંમેશાં જોડાયેલો રહેશે. એમની પછી ચન્દ્રવદન, સુન્દરમ આદિ કવિઓએ એ કાવ્યપ્રકારને સારી રીતે ખેજો છે, લવિષ્યમાં પણ ખેડનારા નીકળશે જ. રૂડા પ્રતાપ બલવંતરાયના. એમણે એ કાવ્યપ્રકારને ગુજરાતીમાં રાખ્યો ને દૃઢમૂલ કર્યો. પણ એક કલાધાટ તરીકે ગુજરાતી કવિતામાં સોનેટ-આકારને સ્થિર કરી આપ્યો-અને તે ખાસો દોઢસો ઉપર સોનેટ લખીને-એ જ એમને એક પ્રમુખ સોનેટકવિ તરીકે સ્થાપનારું કારણ નથી. સોનેટનો કલાધાટ કવિતાલાવણ્યની જે સૂક્ષ્મ સમજ અને ધૃદ્ધિખમીર માગે છે તે કવિ બલવન્તરાયની પ્રધાન લાક્ષણિકતા છે. એક સર્ગક તરીકેની એમની અનુભૂતિઓને સોનેટનો કલાધાટ કેવો કાવતો આવી જાય છે એ સહેજે જોઈ શકાય છે. એમની દૃટલીક ઉત્તમ કવિતા આ કાવ્યપ્રકાર દ્વારા સાકાર થઈ છે. એમ કહી શકાય કે 'મહારાં સોનેટ'માં બલવન્તરાયનું અધ્યાત્મિક હૃદયસર્વસ્વ જિત્યું છે.

'મહારાં સોનેટ' મુખ્ય છ વિલાગમાં વહેંચાઈ જતાં જોઈ શકાય છે, જેમાના પ્રથમ ત્રણ વિલાગનું વિશેષે આત્મલક્ષી હોવા તરફ અને પછીના ત્રણનું વિશેષે પરલક્ષી હોવા તરફ વલણ છે :

૧ કવિતા ૧-૨૧, ૧૬૬.

૨ પ્રેમ ૮૬-૧૦૬, ૧૪૨, ૧૪૪.

૩ મિત્રતા, યુગ્મી, મૃત્યુ, શ્રદ્ધા ૩૭-૮૫, ૧૩૯, ૧૪૩, ૧૪૫-૧૪૭.

૪. ઇતિહાસદષ્ટિ

સ્વ-દેશકાલ ૨૨-૩૬, ૧૪૦-૧૪૧

બે વિશ્વવિખ્રલો ૧૨૬-૧૩૮, ૧૬૧-૧૬૪

અહિંસા ૧૬૫

૫ સમાજદર્શન, પ્રકૃતિ પર ચિંતન ૧૦૭-૧૨૫

૬ સંસારની સુખદુઃખમયના ૧૪૮-૧૬૦

ભાગ્યે જ ઉમેરવાની જરૂર હોય કે આ વિભાગો સ્થૂલ છે, ખાસ તે વિષયો સમજવા પૂરતા વધુ સગવડભર્યા છે. એકમાર્ગાં ઢેઢલાંક કાવ્યો બીજામાં જરૂર મૂકી શકાય એવાં છે. અને ‘સુખદુઃખ’ સોનેટમાલાનો ઉધાડ એક સુંદર આત્મલક્ષી સોનેટથી થયો છે, તો ‘લઘુકાર’-પ્રથમ ધારાના દિપણમાં પ્રો. ડાકોરે સ્વચ્છું છે તેમ ‘પ્રેમનો દિવસ’નાં કાવ્યો અંગન આત્મલક્ષી ઊર્મિઓની અલિપ્યક્તિ કરતાં વધુ તો નાટ્યોર્મિકાવ્યો (dramatic lyrics) તરીકે સંયોજાયાં છે. ખરું જોતાં તો લાગણીનું સાધારણીકરણ થતાં, ભાવ કાવ્યત્વને પામતાં, કોઈ કૃતિ નરી આત્મલક્ષી રહેવા પામતી નથી.

કવિતા અંગેનાં સોનેટોમાં ‘લઘુકાર’માંની બીજી એ વિષયની કૃતિઓ ઉમેરતાં, પ્રો. ડાકોરની કાવ્યવિવેચનાના મૂળભૂત પાયાના અ્યાસોનો ઊર્મિરસિત વિચારખિંદુઓએ પરિચય થાય છે. આ વિનશ્વર જગતમાં અનશ્વર છે માત્ર કલા કવિતા; ‘અભોમઘુતિ’થી હૃદયો રસનારી એ ‘શીય’ બાની છે; ‘વર કાવ્યસર્ગ’ તો તે જે અગણ્ય માનવબુધ્ધિઓના વિચારો સારવી, સજીવ પાત્રસર્જન દ્વારા, તેમનાં રસઝર ચિત્ર-વિચિત્ર વૃત્તાંતોને સંકલી શકે; સર્ગક કવિ લોકપ્રિયતાને તો ‘જુઓ ઉધાડું કમાડ’ જ સંલગ્નાવી દેનારો. સોનેટ ઉપરનાં બે સોનેટ પણ અહીં છે. કવિની કલાપી-કાન્ત પ્રત્યેની મમતા પણ ‘બે કવિવરમાં’ આલેખાઈ છે. કવિને માટે જીવનું જીવન બનેલી કવિતા ‘કો અકળ

૧૬મા ' કવિના અક્ષરદેહની ' સોગતી ' બની ગયેરો એનો પુગવો આ એક સોનેટગુચ્છના કેટલાક સોનેટ પણ આપી શકે એમ છે

પ્રેમવિષયક સોનેટોમા મુખ્યપ્રોતિના ' પ્રેમની ઉા 'થી આગળી પ્રોઢાવસ્થાના અસન્નગસનો શુચિત્વ પ્રકાશ નિરૂપતા ' પ્રેમનુ નિર્વાણ ' મુધીના " પ્રેમનો દિવસ "માના સોનેટ તો છે જ, જેમા એ બેઉપગત ' મોગરો, ' વધામણી ' અને ' જૂનુ પિયેગધર ' એ આપણી ભાષાની અમન કૃતિઓમા રથાન પામેની નણ સોનેટ છે વિભાગના આગળમા ભણકાગના ' વિગઢ 'માની વેધક કૃતિ (' આપણી કવિતા-સમૃદ્ધિ ', આવૃત્તિ-૧મા શ્રી ગમનાગયણુ વિ પાડકે જેને પ્રો ઠાકોગની પ્રતિનિધિકૃતિ તરીકે પસંદ કરી હતી) ' દ્યુતિકણી ' છે એ સૂચક છે ' પ્રેમનો દિવસ ' કાવ્યમાલા કવિ ભલે પગલશ્રી નાટ્યોર્મિકાવ્યો તરીકે આપવા પ્રેગયા હોય, અહીં આ આખા પ્રેમકાવ્યગુચ્છ ઉપર અગત અનુભવના મહત્ત્વની છાયા ઢળેની જોઈ શકાય છે ' દ્યુતિકણી ' પછી જ સદ્ગત પ્રિયતમાવિષયક શોકાનુભવના ચાર સોનેટ છે, જેમાથી ' ભગગણુ ' એક માર્મિક સુદર કૃતિ છે

નીજે વિભાગ પણ મિનતા, છુગ્ગી, મૃત્યુ, શ્રદ્ધા, આદિ અંગેના અગત અનુભવોનો છે નણ પેઢીના સમસામયી પટુકગણુ કવિના વિવિધ ક્ષેત્રના મિત્રો અંગેના કાવ્યો અહીં છે વૃદ્ધાવગ્થા—' છુગ્ગી '—અંગેનુ આવુ તીવ્ર વિપાદભગ આલેખન બલવન્તરાય સિવાય કોઈ કવિમા, શુ ગુજગતીમા શુ કદાચ અન્ય કોઈ ભાષામા પણ, જવ લે જ મળરો મૃત્યુ અંગે કવતા જગતના કવિઓ કચારે થાક્યા છે ? મનવન્તરાયને પણ મૃત્યુ અંગે કેટલુક વિશિષ્ટભાગપૂર્વક કહેવાનુ છે ' યમને નિમનણુ જેવી અપાન માર્દવલગી કૃતિ એ ગુચ્છમા મળે છે મૃત્યુ વિષયક સોનેટો પછી જ ' દ્યુતિકણી ' આદિ પાચ મગ્ધોત્તર વિલાપિકા ઓથી પ્રેમવિષયક સોનેટોનો ગુચ્છ શરૂ થયો છે, એમા મૃત્યુવેષ્ટિત પ્રેમ-અનુભૂતિ ગજૂ કરવામા મૃત્યુ અને પ્રેમ એ બંને ગઢન છવનાનુભૂતિ ઓની સમરસતાને ઉગવ મળ્યો છે

જિન ગત સોનેટોમા ઇતિહાસમા, મમાજ્ઞદર્શનનિષ્ઠ અને ચિંતક
 બનવન્તગાયનો અનુભવ થાય છે એ હાથેનો યુવાવસ્થા ગ્લનો એક
 પ્રધાન વિષય હાય તો તે ઇતિહાસ ઇતિહાસના એ અધ્યાપક હતા
 એમના ઇતિહાસવિષયક અગ્રેજી ગુરુગતી ગણ લખાણો અભ્યાસીઓમા
 ખૂબ આદર પામ્યા છે ટેલોકને થતુ કે બનવન્તગાય સર્જક તરીકે માન્યો
 ભલે આપે પણ મવ્યવિવેચનના વહોની લીધેલા સમયગામ વ્યવસાયે
 ઇતિહાસમા બનવન્તગાયને ખોગ દુગ હસેલી દીધા છે ઇતિહાસદષ્ટિ
 નિરૂપતા સોનેટો (અને ‘લણમા’-માના ખીજ એવા માન્યે)મા
 ઇતિહાસકાગ બનવન્તગાય અને કવિ બનવ નગાય એમરૂપ બનેના જોવાનુ
 સહસાગ્ય સાપડે છે આપણા દેશ અંગે, ખાસ તો વર્તમાન સમયના
 મહાન બનાવો અંગે, એમના ઉદ્ગારો આ ગુરુજીમા મળે છે વર્ણિ
 યુરોપિયોમા એક તરીકે ખપી શક એના છતાં એશિયાઈ, પાશ્ચાત્ય
 સંસ્કૃતિએ નખશિખ ગાયેત છતાં ગાધીજીના આદર્શોને સાકાર કરવા
 મથનાર એમના પ્રિય શિષ્ય એવા જવાહરલાલ હપર, ખાસ તો ખીજ
 એશિયાઈ દેશો જેમા ખગ મૂકતા ચાલ્યા આની શરૂ એની ‘ગજપગેરુ
 સમી એમની વિદેશનીતિ ઉપગ, કર્તાની મીટ મકાર્ધ છે બે વિશ્વવિમરૂહો
 હપગની કૃતિઓ જ્યારે પ્રગટ થતી ત્યારે તો નિશ્ચિતપણે મોઈ કોઈને
 (દા ત માગ જોવાને) યોડીવતી અસ્થિગ નીવ? એવી હતી અને
 અત્યારે અને હવે પછી ય તે કોઈ કોઈ વિગત અંગે એની નીવડવા
 સ ભવ પૂરો છે, તે છતાં દસકે અર્ધદસકે, સૈક અર્ધસૈક બદલાતા પૂર્વ
 મહોની પાગ માનવઇતિહાસને અવલોકવાના એક વ્યાપક-દષ્ટિ-ત્રેયા
 પ્રયત્નરૂપે આ કૃતિઓ ખરે જ નોધપાન છે આપણા દેશની આઝાદી
 કરતા દ્વિતીય વિશ્વવિમરૂહ વખતે ભયમા મુખ્યેવી મહા-આઝાદી વિષેની
 બેનેની આ કવિને હાગેહાડ વ્યાપી છે (સોનેટ ૧૩૦, ૧૩૧) અને
 બ્રિટિશ ‘સામ્રાજ્યનૂ ભાવિ શુ ?’ એ પ્રશ્ન એમને ખટખો એટલો
 બધો ખીજને ન પણ ખટકે તે છતાં માનવજાતિના સસ્મરી અસ્તિત્વ
 માટે અનિવાર્ય એવા સ્વાતંત્ર માટેની એમની તાલાવેલી સહદય
 અને ગ્રેમ લાગ્યા વિના નહિ રહે

સમાજદર્શનના સોનેટ ઇતિહાસદષ્ટિના જ ફલગારૂપ છે અને એ
 કૃતિઓમાં ચિંતન અનિવાર્ય બને એ સમજી શકાય એવું છે. પ્રકૃતિ
 પર ચિંતનના કાવ્યો, એક ક્રમ આગળ વધતા, મહેજે આવે. આખા
 માનવ અને માનવેતર સૃષ્ટિના ચિંતનમાં કવિ માનવસંસારની સુખદુઃખ-
 મયતાના જે દર્શન કરે છે તે ‘સુખદુઃખ’ સોનેટમાલાનો વિષય છે.
 ખરું જોતા અહીં પ્રેમ (સો. ૧૫૧), છુટ્ટગી, શ્રદ્ધા (સો. ૧૪૮-૧૫૦),
 સમાજદર્શન (સો. ૧૫૨-૧૫૪) અને ઇતિહાસદષ્ટિ (સો. ૧૫૫-
 ૧૬૦)—બધા મુખ્ય વિષયવસ્તુઓનું સંકલન થયું ન હોય એમ જોવા
 મળે છે. ચિરંત અને હીંચકાના ગતિશીલ (dynamic) ચિંતાકનદ્વારા
 વૃદ્ધાવસ્થાના એકલવાયા ચંચલ અને જ્વલંત, માર્ગમાના ન દેખાતા ન
 જિંદગીના કૂતંગની જેમ માત્ર હાથે જતા, મગજનું આત્મલક્ષી પદ્ધતિએ
 વર્ણન કરતા એક ઉત્તમ સોનેટથી સોનેટમાલાનો ઉદ્ધાડ થાય છે. બીજામાં
 જમ્હૂરીપ્રવાહજલમાં તણાતા કવિ સસારમાના દશાપલટ, સુખદુઃખ
 જોઈ “ઉતરે ઉડે અનુભવે”નુભવ સાકળી” એરી પ્રતિષ્ઠા કરતા જણાય
 છે. એ જુએ છે કે ‘સમૃદ્ધિસુખ સાચું’ એક આત્મા સ્વયં”, પણ નીચ
 સોનેટમાં જોઈએ છીએ તેમ એમનું મન શ્રેયપગડુમુખ ન હોવા છતાં
 ચીલેચપુ નથી પોતાનો પથ ન ગ્યાપતા, ‘ઓરોગ છુગિયેલિસ’ની
 જેમ સૌ દર્પાભાની પ્રેરણા વિતરી જિગી આથમી જતા, અખાકથિત
 ‘એકલમલ’ અતર્જહાયોગીનું ચિંત એ પ્રત્યક્ષ કરે—કર્તા છે. આ
 ભવથી અળગી ‘કો શુભની આય’ દેખાડનાર શુરુને તો તીવ્ર મતિવાળા-
 ઓ ‘લાગેડૂ’ કેમ ન દહે એમ પ્રશ્ન કરી, એવાઓ પોતે જ સીધા જુદા
 ઉત્તરો શા માટે ન ખોળે એવો બીજો પ્રશ્ન કરી, ચોથી સોનેટથી પોતાના
 આગવા ક્રમે એ ખોજના માર્ગ ઉપર કદમ ભરે છે ચોથા સોનેટના
 આગલમાં નન્નારીયુગલના સૌખ્યને સ્પર્શતા જ, સમુદાયદષ્ટિની
 વિચારણા પ્રાપ્ત થતા ૫-૬-૭માં કૌટુંબિક—સામાજિક આળખપાળ
 તપાસે છે અને ‘મનુજજગુડા’ના આશાદોગની લીલા વર્ણવે છે.

૮થી ૧૩મા 'મનુષ્ય'વર્ણિતદાસ'માથી 'પગમત્સ્ય કાલોધનું' સ્ત્રોત
 છે કે દુનુ લલે પામેના કગ્તા મુદ્દન લાસતું હોય. ગયેલા કુત્ર
 પ્રમાણે હવનું અમલવ છે એટલું જ નહિ, ગિનગરરી છે, કેમ કે
 મમ્દિનુખમા એક યુ. જી.ન યુગથી જુદો હોય છે, પાછલા મમ્દ
 યુગના મુખ આવના યુગથી ન પણ જિન્વાય, અરે મુખરૂપ પણ
 ન લાગે હમલેખમા ૧૮મી સોનેટનો આગ લ થયેવો છે,

ન થં વિવય છોડિ આ ૮ ચડિયો અવર દેડિએ ?
 નહી. ઉકું વિમર્શનો .

સોનેટમાલા આ શબ્દો આગળ અપૂર્ણ નહી ગઈ છે કર્તાની વિચાર-
 નબળી કયે મદ નાગન એને વિશે તર્ક કંવામા કદાચ દુનદૃષ્ટાનો
 હોય આવે.

જોવાનો પ્રયત્ન છે એટલે, જલવંતગય બુદ્ધિવાદી (rationalist) છે, અજ્ઞેયવાદી (agnostic) હોય એનું પણ ચારેક દેખાય છે, પણ તે સાથે ફરના વિવગ્નમાં એ કહે છે તેના 'ઓપન માઈન્ડ' છે— એમના મગજના દ્વાર ખુલા છે ધર્મ અને ધર્મધેનજી વચ્ચે એ ફેર જુએ છે અને એ ફરક દેદાવનાની એટલે ત- જતી કરતા નથી, એક પ્રગ્ન તરીકેના આપણા અધ પ્રાચીનપૂજ્ય અને વીગપૂજ્યમાં મચેના વેનલાઈ ભયાં માનસની એમને યોગ્ય રીતે જ ભારે નદગત છે એ કદરૂપ યથાર્થ-દર્શી (realist) અને અદ્યવ્યવહારવાદી (pragmatic) વનણુ-વાળા પણ છે. અનુક્રમે 'એક જગજગની ચમતકાંકયા' અને 'જૂના રનેલીમાઈ શ્રી ..ને શુભોક્તિ' પાછાનો બોધ એ બે વલણોના સાક્ષી છે પણ આ સ્વાસ્થ્યભયાં બુદ્ધિવલણોનો અર્થ એ હંગીજ નથી કે એ નાસ્તિકતાપ્રિય છે, અગ્ર સ્વજન શ્રદ્ધાવચિત છે એમની ગ્યનાઓમાં અવાગનવાગ પ્રગટ થતા શ્રદ્ધાના ઇશાગનો હમણાજ ઉ નેખ કર્યો છે જીવનના અનુભવોનું એક ક્ષેત્ર તો એનું છે જેમાં એક જાતના ગહસ્થવાદી (mystic) વનણુનો પણ એમને હાથે પુનઃકાગ થયો છે એમ કહી શકાય એ ક્ષેત્ર તે કવિતાની એમની જ દસકા જેટલી ચાલેલી કવિતાતાંધનાનું છેક ૧૮૮૮માં, કાવ્યયાનાના આગ લના 'જણુકાગ' માં એ માન 'શીવ' બાની સાલજે છે સ્વાનુભૂતિના આ ક્ષેત્રમાં એ અધગ લોકની વાત કરે છે ('અધગ પ્રાસાદ એ તો કાલ પન, ..લોક પગ' સો ૧૨), જોકે સમગ્ર જીવનન્યવહારમાં ઘેઈ એની વાત લાવે તેને એ ચગમ સ્વાર્થના રેનિલ બુદ્ધિબુદ્ધો લેખે છે (સો ૧૪૭) પણ કાવ્યલોક એમને 'મૃગજલી' લાગતો નથી 'જીવતો' પદાર્થ લાગે છે એ તત્ત્વને એ 'અનામી' કહે છે (સા ૧૪૩) કાવ્યલોકની એ 'અણુનામિ' અમગતાનું 'બે કવિવર'માં પણ એ સૂચન કરે છે. ખીજું એમના અનુભવનું ક્ષેત્ર છે પ્રેમનું, જેમાં પણ રહસ્યવાદી વલણ કારેક અમકી જાય છે 'જૂનું પિયેગ્ધ મા પ્રિયતમના જાતના દર્શનનો અનુભવ સાક્ષાત્ કગવવામાં આવ્યો છે 'જગજગ'માં જે 'ખુદો' છે,

તે 'બ્રાહ્મમુહર્ત'નું સ્વપ્ન' (સો ૪૭)માં 'વાસ્તવ' રૂપે અનુભવાયું છે. ટૂંકામાં 'ગ્લાગ સોનેટ'માં બલવંતગયનુ છુદ્ધિપૂત જીવનદર્શન છે, ક્યારેક એ દર્શન અજ્ઞેયવાદી જણાય છે, પણ એક દરે નાસ્તિક કે નિશ્ચય નથી. ધર્મવેદામાંથી નીપજતી વેવનાઈ, પ્રાચીન પ્રિયતા, અવગ્ન સોપા, ગુહ્યતા (mystification) મર્યાદા જીવનદર્શનો વગેરે માટે એમને લાગુ પડે છે, પણ એ 'ઓપન માર્કેટ' છે—એમના મગજના કાન્ડા જુલા છે. કવિના અને પ્રાતિના અનુભવક્ષેત્રમાં એ અવિચલિત રહ્યાવાદી (mystic) વતણુ પુરસ્કાન્તા પણ નગર પડે છે. પણ આ રહ્યાવાદિતા છુદ્ધિના આખા અનુભવત નો છેદ ઉડાડીને નહિ પણ સ્વીકાર કરીને ('પ્રતિબિંબિતો નયુ લોક તોયે લોક પડે,' સો ૧૨), સ્વયં છુદ્ધિ પણ આ છુદ્ધિ પડે સૃષ્ટિના અનુભવકિંબુને સ્વીકારવા લલચાય, રહ્યાવાદિતાની પણ શાન બહેન કે ઘટે—એ રીતે પ્રગટતી જોઈ શકાય છે, અને મોટી વાત તો એ છે કે સૌન્દર્યાનુભવ (aesthetic) દૃષ્ટિએ એ વાસ્તવ બનીને આવે છે, જે કવિતા માટે તો એક પૂરી અનિવાર્ય શક્તિ ગણાય.

'ગ્લાગ સોનેટ'ના અન્યાયોશલના અશો કાવ્યગોષ્ઠિને વાચને વાચને વધુ ને વધુ પ્રતીત થતો હૃદયગતને મુરેખપણે સામગ્રી કંવા કર્તા પ્રયત્નશીલ હોય છે, શબ્દવશ થઈને પતિતઓ કે પતિતખંડિને ધૂસી જવા દીધા હોય એવું કયાય જણાયું નહિ, બે શબ્દને વશ કંવાની એમની ઉલ્લુખના તરી આવે છે એમાં ઈર્ષ્યાવાદ શબ્દ મયકાય-મગકાય—તરકાય પણ છે, પણ એ દરે કર્તાની નિધાની હાથ પડ્યા વગર ગહેતી નથી. એક નોધવાનું ઉકાડત એ છે કે બલવંતગય ઉત્તરોત્તર આશ્રિતએ આશ્રિતએ એમના અત્યંત મુગ્ધસિદ્ધ અને પ્રાચીનોગીઓમાં લોકપ્રિય બનેલા કા પોના પાડે પણ બળના નથી આશ્રિતએ છાપેલી સામગ્રી જ આપના નહિ પણ નવેસ નમ્લ પ્રગતા અને પોતે જડ રીતે નમ્લ કરી શકતા જ નહિ, એમની મ્લમ એકાદ નવી સૌન્દર્યગેખા ઉપતાવવાની

તક કયાક ઝડપી લીધા વગર રહેતી જ નહિ. 'લણકાર-૫૧' પછી એ જ વરસમાં 'મહારાં સોનેટ'ની આ નવી આવૃત્તિ માટે જે ઘોડાંકની નકલ એમણે કરી છે તેના પાકેર જ કેવા નોંધપાત્ર છે એ જોઈ શકાશે. 'લણકાર-પહેલી આવૃત્તિ'થી આ 'મહારાં સોનેટ' સુધીમાં થયેલા પાકાંતરો રસિક કવિતાબ્યાસીઓ સૌન્દર્યપોષકતા કે અપકર્ષકતાની દૃષ્ટિએ ચીવટથી તપાસશે જ. (હા, બધી જ વખતે એ પોષક નથી, કયાંક ધાનક પણ નીવડે છે: 'ગોરું ચૂસે અખૂટ રસથી' એ પ્રસિદ્ધ પંક્તિમાં 'સતત સુચુષે' ફેરફારને કેવો કહેવો ?) પ્રો. દાદેરની કવિતામાં શબ્દ-વિન્યાસ અંગે કેટલાંક ચિંત્ય તત્ત્વો છે, તે છતાં એનો એક વિગેય જીડીને આંખે વળગે એવો છે. 'મો. કા.ની કારને અકરમાત્' જેવી કૃતિઓમાં ભાષાનુ જે જોમ જોવા મળે છે તે જોતાં કહી શકાય કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં અખા પછી દ્વિતીએ જોરદાર ભાષા વાપરી હોય તો તે 'મ. ક. દા.એ. કચારેક 'દાખડા' જેવા લોકબોલીના શબ્દોના ઉપયોગથી શૈલીને એ ભારે બલિહતા અર્પે છે. છેલ્લા વરસોમાં, કદાચ સોનેટ-ઘાટ માટેના પક્ષપાતને કારણે, 'વીણાહ્રદય', 'વરવહુ અમે' 'મહાસર્ગ' જેવી કૃતિઓને ચૌદ પંક્તિ સુધી વિગ્તારી સોનેટમાં ઢાળી છે. 'મહાસર્ગ'ની મને મોકલેલી નકલમાં મથાળે 'ખંડહરિગીત' છંદ આપ્યો છે અને પંક્તિ પણ તેર છે. પણ પછીથી એમાં ફેરફાર કરી ચૌદ પંક્તિનું બનાવી આરંભમાં શુભળંકીના અંશો વધુ રકુટ કર્યા છે. પં. ૧, ૨ અને ૫ સિવાય હરિગીતનું દુર્લભ પ્રાગટ્ય છે. 'ખંડહરિ-ગીત'માંથી 'શુભળંકી'માં ઢાળવાના આ પ્રયત્ન પાછળ, માત્રામેળ છંદમાં સોનેટ ન હોય એવો કતાનો આશય જોવા મુશ્કેલ નથી.

જે સોનેટ (૮૮, ૧૨૨)માં તેર જ પંક્તિ છે. 'લણકાર - ૫૧'નું મુદ્રણ આખની ખરાબ હાલતમાં અને હિતાવળમાં થયું છે એ એનું કારણ હોય. નવેસરથી નકલ કરવાની સુટેવનું એક કમનસીબ પરિણામ પણ એ હોય. (સો. ૧૩૪ની 'મહારા સોનેટ' માટેની નકલમાં પાંચમી

પંક્તિ પડી ગઈ છે.) સૌ. ૮૮માં 'લણુકાર-આવૃત્તિ-૨'ની પૂરી ચોદમાંથી એક પંક્તિ કદાચ ધરાધાપૂર્વક રદ કરી લાગે છે, પણ નવી ઉમેરવાનું રહી ગયું છે. સૌ. ૧૨૨માં બે પંક્તિની એક કરી છે પણ પછી નવી ઉમેરાઈ નથી.

સોનેટ-ઘાટના ઉદ્ભવકાળે એનો વિકાસ સોનેટમાલા દ્વારા થયો છે. બલવન્તરાયે બે સોનેટમાલાઓ આરંભી લાગે છે. 'આઝાદી વધશે જ'નો 'પ્રસ્થાન'માં 'સોનેટમાલા' તરીકે આરંભ થયેલો, પણ પછી એકાદ સોનેટ સિવાય એમણે એ આશુ' રદ ગણ્યું. 'સુખદુઃખ' સોનેટમાલા પણ અધૂરી રહી. અધૂરી છતાં 'સુખદુઃખ' સોનેટમાલા બલવન્તરાયના સમગ્ર ભીર્મિ-વિચાર-તંત્રના આલેખનો અણસારો આપવા માટે, એમના એક પ્રતિનિધિ કાવ્યશુભ્ધ તરીકે, નોંધપાત્ર રહેશે.

આપણી ભાષામાં સોનેટનો કાવ્યઘાટ ઘણોઘણો ખીલશે, એ ઘાટ ખીલત નવનવા કાવ્યઘાટો ખીલ્યે જતાં વચ્ચે વચ્ચે વિસારે પણ પડે, ક્યારેક સમય જતાં કદાચ ભૂતકાળનો અવશેષ પણ બને, શબ્દવિન્યાસ અંગેની રુચિઓ પણ સમૂળી પલટાઈ જાય, ત્યારે પણ નરી કવિતાના રસાસ્વાદોને બલવન્તરાયની આ કૃતિઓમાંથી કેટલીકમાની કવિતા-સિદ્ધિ જરૂર આકર્ષા વિના રહેશે નહિ.

'લોકભારતી,' સંલોચના: ૫-૧૦-'૫૩

'સુધાયુ', તા. ૨૪-૭-'૬૧

ઉમાશંકર જોશી

અનુક્રમ

	પૃષ્ઠ
બે બોલ ...	૫
‘સેહની’ ...	૭
સંપાદકીય ...	૯
શુદ્ધિ ...	૨૯
સૂત્રવાક્યો ...	૩૦
હસ્તાક્ષર ...	૩૧
એક પ્રશ્ન ...	૧
‘ભણકાર’ સંપ્રદાય અર્પણ—૧ સ્વર્ગ તિલકા ...	૨
‘ભણકાર’ સંપ્રદાય અર્પણ—૨ સ્વર્ગ ...	૩
નવ્ય કવિતા ...	૪
ભણકારા ...	૫
વીણાહ્રદય ...	૬
કવિની રનેહતુષ્ણા ...	૭
કવિનું એકાંત ...	૮
કલારાસી કવિતા ...	૯
અમરતાબક્ષ કવિતા ...	૧૦
કવિતાની અમરતા ...	૧૧
મહાસર્ગ ...	૧૨
સાચો કવિ ...	૧૩
અનંત પ્યાસ ...	૧૪
સોનેટ પ્રશસ્તિ ...	૧૫
સર્જક કવિ અને લોકપ્રિયતા ...	૧૬
પ્રતિધ્વનિ ...	૧૭

પ્રિયા કવિતાને સર્જક કવિના અંતિમ જોશ ...	૧૮
બે કવિવર ...	૧૯
કાલિદાસ ...	૨૦
પ્રાતઃસ્મરણ ...	૨૧
આઝાદી દિન : સૌ રૂઝે જોનો અંત રૂઝે ...	૨૨
ગાંધીજીની પાકિસ્તાને ચઢાઈ ...	૨૩
ગાંધીજીની શબીહી ...	૨૪-૨૫-૨૬
શ્રી જવાહરલાલ નહેરુને અમેરિકાની અંજલિ ...	૨૭
શ્રી જવાહરલાલ નહેરુને દુનિયાની અંજલિ ...	૨૮
શ્રી જવાહરલાલ નહેરુની કફેડી સ્થિતિ ...	૨૯
લકતોને હાથે મહાપુરુષોનાં ખૂન ...	૩૦
આપણાં વર્તમાનપત્રો-એક પ્રશ્નોત્તર ...	૩૧
યુગપક્ષો ...	૩૨-૩૩
લાંગડું ભરૂચ ...	૩૪
અમદાવાદ ...	૩૫
પ્રીતિના સ્વાતંત્ર્યલેલા ...	૩૬
ધણે ધણે વર્ષે ...	૩૭
એ ત્રિપદ સૂર ...	૩૮
અખાત્રીજ ...	૩૯
હાટસની ' છલછલતે ઓક ' માથી ...	૪૦
શેફરિપવરતું એક સોનેટ ...	૪૧
કુદરતપ્રતીક રેવા ...	૪૨
કુદરતની ગોદે ...	૪૩
કુદરત અને મોત ...	૪૪
યમને નિમંત્રણ ...	૪૫

પ્રણયનું કામણુ ...	...	...	૪૬
આભમુદ્દર્તનું સ્વપ્ન ...	...	...	૪૭
અતિ દુઃખિયારાં ...	...	...	૪૮
એક હાથ ...	...	...	૪૯
કસોટી ...	...	...	૫૦
જુદોની દશા : એક ચિત્ર ...	...	...	૫૧
જુદનું મોટું દુઃખ ...	...	...	૫૨
અનિશ્ચિતતા ...	...	...	૫૩
દુપટ દુઃખદા ...	...	...	૫૪
જર્જરિત દેહને ...	...	...	૫૫
જીવનમુક્તિ : પ્રશ્નોત્તર ...	...	...	૫૬
ખિનપતોષભદ્રાચાર્ય હોમિયોપાથ...	...	...	૫૭
જૂનું મધ ...	...	...	૫૮
તેજને ટકોરો ...	...	...	૫૯
શ્રી કુસુમમંડળને ...	...	...	૬૦ ૧
‘ વહેરો ’ને ...	...	...	૬૧ ૧
“ શ્વેતકેશી પિતરુ ”નું ઉત્તર ...	...	...	૬૨ -
ચિત્રકૂટને સ્વાગત ...	...	...	૬૩ -
ત્હને પવન ..	...	...	૬૪
નસીબને ...	..	...	૬૫
અહો હજી ! ..	...	...	૬૬
ભાવવૈવિધ્ય ...	...	...	૬૭
નવા ક્ષેત્રથી ભડકતા મિત્રને ...	...	...	૬૮
ઉડુયોન્મુખ નીજવાનને ...	...	...	૬૯
સાહસોત્સાહ ...	...	...	૭૦

અતલ નિરાશા ...	...	...	૭૧
અચલ શ્રદ્ધા ...	...	...	૭૨
પૂરો કિરણ ...	...	...	૭૩
નિશા અને મૃત્યુ...	...	...	૭૪
નિદ્રાને વિનવણાં	...	...	૭૫
નિદ્રાને ...	...	...	૭૬
પૂર્વ યાત્રીઓને અ°જલિ	...	...	૭૭
અડધે જતો ...	...	...	૭૮-૭૯
દે પુમાન ...	...	...	૮૦
ગયો જ તું અશોકમાં	...	...	૮૧
એક મિત્રનું ભરજીવાનીમાં અવસાન	...	...	૮૨
જ. પી. ત્રિવેદીને અ°જલિ	...	...	૮૩-૮૪
મો. કા.ની 'કારને' અકરમાત	...	...	૮૫
દ્યુતિકણી ...	...	...	૮૬
જંગરણ ...	...	...	૮૭
મનુજજ°ણની અલ્પતા	...	...	૮૮
એક આશા ...	...	...	૮૯
પ્રસાપ ...	...	...	૯૦
—પ્રેમની ઉષા ...	...	...	૯૧
—અદૃષ્ટિ દર્શન ...	...	...	૯૨
—નાયિકાની છેલ્લી સલામ	...	...	૯૩
—નાયકનું ચિંતવન	...	...	૯૪
—નાયકનું પ્રાયશ્ચિત—૧. પાંખે	...	...	૯૫
—નાયકનું પ્રાયશ્ચિત—૨. મોગરો	...	...	૯૬
—નાયિકાનું ઉત્તર ...	...	...	૯૭

પ્રાર્થના	...	...	...	૯૮
પ્રેમનો પ્રાતઃકાળ	...	...	...	૯૯-૧૦૦
વધામણી	...	...	...	૧૦૧
વરવહુ અમે	...	...	...	૧૦૨
પ્રેમનો મધ્યાહ્ન	...	...	...	૧૦૩
જૂનું પિયેરધર	...	...	...	૧૦૪
વર્ષાની એક સુંદર સાજ	...	...	...	૧૦૫
પ્રેમનું નિર્વાણ	...	...	...	૧૦૬
‘પ્રેમના દિવસનું’ પરિશિષ્ટ: ‘વામા’	...	...	...	૧૦૭
નારાદશર્ન	...	...	...	૧૦૮
પરિષ્વજન	...	...	...	૧૦૯
દલેન્દ્ર વિદ્યુશેખરન	...	...	...	૧૧૦
ગામેગામે: શ્રી દેવેન્દ્ર સત્યાર્થાનિ અંગસિ	...	...	...	૧૧૧
તું તે જ હું, હું તે જ તું	...	...	...	૧૧૨
જગજૂની અમરકારકથા	...	...	...	૧૧૩
પંખીયોનિ	...	...	...	૧૧૪
સર્જન: પ્રકૃતિનું અને માનવીનું	...	...	...	૧૧૫
કુદરતના વિરાટ તરવો અને માનવી	...	...	...	૧૧૬
વિરાટ તરવોને અણુ માનવીનો જવાબ	...	...	...	૧૧૭
પતિતને	...	...	...	૧૧૮
સાચું ન પામે કયમે !	...	...	...	૧૧૯
હેઠે ન મૃ સ્વર્ગથી...	...	...	...	૧૨૦
અભિનવયૌવનાને...	...	...	...	૧૨૧
વાઝ્યાણુ	...	...	...	૧૨૨
મૃત્યુ	...	...	...	૧૨૩

માણુસાઈ	...	...	...	૧૨૪
લલા જાણુ	...	...	...	૧૨૫
મહાપુરુષો	...	...	...	૧૨૬
પ્રથમ વિશ્વવિગ્રહનો આરંભ : ઓગસ્ટ, ૧૯૧૪	...	...	...	૧૨૭
ગણે'ખપી જતો બ્રિટિશ મૈનિક	...	...	...	૧૨૮
દ્વિતીય વિશ્વવિગ્રહનો આરંભ : સપ્ટેમ્બર, ૧૯૩૯	...	...	...	૧૨૯
પ્રસપાર્તિ	...	...	...	૧૩૦
સિંધુતટ	...	...	...	૧૩૧
કુદરતી નિદ્રા	...	...	...	૧૩૨
પાછલે પ્રહર	...	...	...	૧૩૩
અકળ ભાવિ	...	...	...	૧૩૪
આઝાદી વધશે જ—૧. ચીન	...	...	...	૧૩૫
રટેલિનગ્રાડ : સપ્ટેમ્બર-અક્ટોબર, ૧૯૪૨	...	...	...	૧૩૬
ચર્ચિલની ૬૯મી વરસગાંઠ : નવેમ્બર, ૧૯૪૩	...	...	...	૧૩૭
મેદામ આંગ્રકાઈ શેકની, દુનિયાભરના યુવાનોને ઠાકલ :				
ન્યૂયૉર્ક, જાનેવારી '૫૦	...	...	...	૧૩૮
તમાકુ	...	...	...	૧૩૯
નાથ હે !	...	...	...	૧૪૦-૧૪૧
સ્વપ્રસંગી	...	...	...	૧૪૨
અનામીને	...	...	...	૧૪૩
સુન્દરીઓ	...	...	...	૧૪૪
અરે દશક !	...	...	...	૧૪૫
જિજ્ઞાસા અને અમરતા !	...	...	...	૧૪૬
જૂના રનેડીસાઈથી.....ને શુભોક્તિ : ૨૩-૧૦-૫૧	...	...	...	૧૪૭
સુખદુઃખ [સોનેટમાલા]	...	...	...	૧૪૮થી ૧૬૦

પરિશિષ્ટ

યુરોપ:૧૯૩૯	...	...	૧૬૧
આઝાદી વધશે જ ૨-૩-૪	...	...	૧૬૨-૧૬૩
અહિંસા	...	...	૧૬૩
હૃદયમુક્તિની લાવના પ્રથમ મે	...	...	૧૬૪
Maxims	...	...	૧૬૫
વિવરણ	...	...	૧૬૬-૨૧૮
પહેલી આવૃત્તિનાં સોનેટ	...	...	૨૧૮-૨૧૯

પાન	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૮૩	પહેલી	વહતૂ" તં	વહતૂ"તૂં

મૂલવાક્યો ('મેટાઝ')

૧ યો વૈ ભૂમા તદમૃત^૧ : અથ યદ્દૃષ^૨ તન્મર્ત્યે^૩ ॥

છા^૪દિઅઘિપનિ૦

(વિરાટ જે, અમૃત તે: તે તો છે મર્ત્ય અઃપ જે.)

અમૃત=અમર, સુધાસમાન અમરતામક્ષ.

*

*

*

૨ “જનતાકેરિ જપ્પાન”   જની જવાના મોણુલા ?
અરરર હીન નિશાન !   હોયો અક્કલ ક્યાં જવાન ?

જનતા તો નાદાન   બ્હેમબ્રમ લતછંદની
ગરકડે પડિ હેરાન,   જુનવાણું જ લજે ગટે.

ઉત્તિનિષ્ઠ જપ્પાન,   જનતોદ્ધારક મોણુલાં
સેવી જનતાકાન   સાહી, તેમાં સીંચ તૂ

બિરાદરી, આઝાદી, તપસ્ત્યાગ મણુરીધખત,
સમુદ્ધરણસન્મંત્ર   જનતાનો જડતાયકો !

જાન શેરી ભાવની . . . ને શ્રી ભોજિ: ૨૩-૧૦-૨૫

વિશેષ મુલ ભાવને પ્રદત્ત મહા મહાજના,
 વડું દમર મેલે વળગિ એ સદા સ્થાં વસ્થાં:
 એ પાત્ર નંદુડાં સોમ દેવે અવની ન દા,
 અણુભવ પ્રીત ને સમયે સૌવિદે સૌભાગી
 દુરો વિદ્ય દો જાતો: ઉત્તમના કોરદે બદા
 અભિજાતોએ મોડુ ભુમિ અમ કો વીંછતા
 મલે અમસ્વાદના મસિત રૂનિતા જુજીદો,
 અમેમત રંગદેશ અન્નભોપ રૂમાવતા.

અરોપગર છે ગામ ભૂખેતુ મરે નકામ,
 દો ૪૮ રસમયકો, રૂન મિત્ર કે મેવતા.
 અણુભવ એટ ને સમયે સૌવિદે સૌભાગી
 અભાવિ મિલની રજોમુખ કર્મિજો, નંદુડાં !
 અણુભવ મુખકાયાન સદુ પીઠ રીઠા વળો !
 - ૫૯ મુલકિને શ્રીભોજિ. અમમદીયા પાઠક, સ્થાં પ્રદે

ઉત્તમના
 ૬ ભાગે

એક પ્રશ્ન

[' ગુણાં સોનેટ ' ની આશ્રિત મંગલાચરણ]

પૃથ્વી

સખી, પરિધથી થતા ઉર સખેદ સોદાસ વા,
વિરાટ નિજ છાપ એમ અણુમા સહજ છાપતા,
હલો મગજનાં પરે તવ ફરે 'ડગુલીતાજગી
સ્ફુરે હ્રદય પુદ્ગિ ચેતન વધે જ આદોલનો
અને મનન ગુંજન ધ્વનિત ભાવનોદ્ગોધનો
અકલ્પ્ય નવલા મળવ ટપકંત તવ પાત્રમા

સશક્ત અણુ જેમ જેમ પછિ સ્વૈર પ્રવૃત્તિથી
વિગટ લાલિ આત્મની કરિ રહે જ આવિષ્કૃતિ,
ઝિલાય વળિ એહ સર્વ તુજ પાત્ર તાજૂળમા
કુમાશ રસ ઝાય ઉપ સુખવાસ એ તાહરા
અલૌકિક સદાસુહંત અપનાવતી પાત્રથી

અને અવ વળી 'તુભૂતિ નવલી થયે શી તુંથી ?
તયાર અણુ આ થયો છ છુટવા 'હુતામાત્રથી .
તુ યે છુટિ જઈશ ?

કેા અકળ ઠાઠમા રહેશ વા સોળતી

૧૪

‘ભણકાર’ સંગ્રહનું અર્પણ—૧

વસંતતિવકા : છેલ્લી સમ્બરા

ના આ કબ્યું ઉરનિ એકલડી ગુહામાં,
ના એ યતું અણકબ્યું; શકું ના વિચારી.
ને હું કદાપિ વિસરું પણ સૂર એના
ઠ્ઠે જે બન્યા ‘કિમપિ દ્રવ્ય’ જ કેં ઉરોમાં.
રે દૈવદત્ત મયિ રક્ત ‘સમાનધર્મો,’
છે દેશકાલ મુજ તે જ લહમારિ મૈયા.
તો હે સહોદર વડા, ‘ભણકાર’ આ જે
મૈયાઉછંગ રમતાં ચડતાં પડતાં,
મૈયાતણાં મુખદુખોન્ધવસિતો લહતા,
મૈયામુખે જિગરની છલકેા છવાતી
તે જોઇ પરિઅધુરી મનને ડુળતાં,—
ઠે શાંતિશુદ્ધિમહિ પ્રાપ્ત પ્રસન્નજિંગ,—
ઝીલાઇ નેક મુકુરે વણિ કે વિડંગ,—
જેવા જેવા ઝિલાયા,—

સ્વજન મુજ ખરા, અર્પું સરનેહ તેવા.

૧૪

ઈ. ૧૯૦૬

‘ભાણુકાર’ સંગ્રહનું અર્પણ—૨

[(શિખ૦) હવું તે ને તે આ, જરિ વસનવેશે અલિનવું.]

પૃથ્વી

નવીન કવનો નવીન ગુંથણી નવીને લયે
કરંત નવલે જગે નવવયસ્ક રૂપાશકે;
ઘણા ય નવભાવનાભગત કિંતુ વયદાયકે
થતાં અમુક થાય મંદ નવતર વિકાસનાસક્ષિઓ;
ઘણા ય ન હિ સર્વ. કેઈ રહિ જાય ચિત્તે યુવા
નવા નવતરા પિઠી સહ ચહી ભરેવા કંમ
ટુંકાય નિજ શ્વાસ તોય નવ છાંડતો ઉદમ
નવા નવતરા પિઠી સહ ખલેખલો રાખવા.

થયો છું સમસામયી દ્રવ્ય પિઠી તણે, થાઉં છું
હવે વળિ તૃતીયનો : પિઠિ ત્રણે મહી જે ભલા
મહેને, કવન માહરાં સહ, નિર્ભંતરે છે જરા
જગા, “સ્વજન તે સહોદર વડા વળી તે ખારા,”
તણે ચરણ આ ધરી પરમ લ્હાણુસુખ માણું છું,
— ભલે સ્વજન ગાળ દે,

સ્વજનગાળ પણ હેતની બાણું છું.

૧૪

નવ્ય કવિતા

[(શિખર) ન ચ્હાનેા વા ચ્હાનેા? સકુતુમ્ પુઠે ન-ચ કવિતા]

શિખરિણી

મહને ચ્હાશે? ના હૂ લલિત લલકારાવલિ તગલ,
 નહી ચ્હાશે? હૂ તો હૃદય ઉતડ તે પછિ સરલ
 મહને ચ્હાશે? ના હૂ પરિચિત પદાલંકૃત પટલ,
 નહી ચ્હાશે? હૂ તો મરમ સમઝાયે દ્યુતિ વિમલ
 મહને ચ્હાશે? ના હૂ પ્રભુ ભનુ ચમત્કાર ગજળે,
 નહી ચ્હાશે? હૂ તો કુદરત રહૂ મોહિ અજળે
 મહને ચ્હાશે? ના હૂ દ્રુષ્ટ મુરવિલાસાદ્ભુત નસે,
 નહી ચ્હાશે? હૂ તો પિંગળુ જગના અંધ હવસે
 મહને ચ્હાશે? ના હૂ જડળલજ્યાલેખન કડ,
 નહી ચ્હાશે? હૂ તો મૃદુલ નિરંગે દમ હડ
 મહને ચ્હાશે? ના હૂ ગત મમય જાતવ્યથિ હસૂ,
 નહી ચ્હાશે? હૂ તો ઉડિ ઉડિ જ ભાવિ પ્રતિ ધસૂ
 મહાકાવ્યો જૂના કવિયન અને વંદુ મહુને,
 નવે કાળે તો ચે કવન નવલા સર્જિ દઉને?

૧૪

ભાણુકારા

મંદાકાન્તા

આથે ઊભાં તટધુમસ જેમાં દુમો નીંદ સેવે,
 વચ્ચે સ્વપ્ને મૃદુ મલકતાં શાંત રેવા સુહાવે;
 ઊંચાંનીચાં સ્તનધક્ક શાં હાલતાં સુપ્ત વારિ,
 તેમાં મેળે તલ સમ પડે ઊપડે નાવ મહારી.
 માથે જાણે નિજ નરિ જુવે કાંતિ તો સૃષ્ટિ સૂતી
 ચોંકી જાગે, કુસુમવસને તેથિ જ્યોત્સ્ના લપાતી;
 ને ખીડેલાં કમલમહિં જાંધાઈ સૌંદર્યઘેલો
 ડાલે લેટે અલિ મૃદુ પડે વાય આ વાયુ તેવો.

ત્યાં સૂતેલો લલું નવલ અર્ધાં અનાયાસ છંદ,
 કે ડાલંતી ગતિ પર સજૂ ખીનના તાર મંદ,
 તેમાં આ શી — રજનિ ઉરથી, નમંદા બહેનમાંથી,
 સ્વર્ગાંગાની રજત રજ, કે વાદળી ફેનમાંથી,
 — પુષ્પે પાને વિમલ હિમમોતી સરે, તેમ છાની
 ખાની લીની નિતરિ નિગળે અંતરે શીય, સેહની ! ૧૪

ઈ. ૧૮૮૮

વીણાહૃદય

શિખગિણી અને શિખંભતિ

મહા રાને વીણાહૃદય ઝિનઆધાર લગ્ગે
અને અસ્થી પીછા પરણુ રજ, સૌ આવી અડકે,
તપે દીસે, રાતે ભરચક બને ઓસ ટપકે,
સદા સૌને મીઠા પ્રતિસુગ કહેા શૂ વદિ શકે ?

વળી જંઝા વીંઝી નભપટ ચિરે આડુ ઊભૂ ચિરાડે,
અને શૈવેચોને કુલ લઘુડ શા કૂકિ કુલવી કુઘાવે,
પ્રથંડ ધર્સે ને તુમુલ ઘમસાણે 'દૃહારયો ગત્તવે,
ક્ષયો નાથો માહી પણ પદપદે સર્ગ વાસંતિ વાવે,
જગ તાળ મીઠા તગલ રસળંતા ઉભરતા
વહાવંતી જ્યા ત્યા, સહ અજળ આશાજનકતા !

તિહા યે ત વીણા અપુ-વ ન શૂ શુંજિ ઉઠશે ?
નહી મીઠા તાળ મુરપ્રતિસુરોહાસ લવશે ?
ત્રુટયા ભે સાસૂરે ગડગડત ઘૌ ના દિગુણશે ?
— બધા તહારા ધર્મો નિજ પર રખે કેા તુ મણશે ! ૧૪

(છે-ની ૧૦ પંક્તિ ૧૯૪૪)

કવિની સ્નેહવૃષણા

[આ ' બાઈરોનિક ' ભર્મિલતા નવજુવાનીની બીજા કેટલીક દૃતિઓમાં આવેલી તે સર્વ ક્ષણી નાખી નમૂના લેખે આ એક જ રાખી છે.]

હરિણી

વદન વપુને ન્યાળી બેતાં કસૂર નહીં જઠે,
ગગનતળિયે પળનારાંના શિરોમણિમાં ઠરે;
પણ નયનને વિશ્વાસે જ્યાં ગણી નિજ જાતનાં
ઉછળિ તલસૂં જંધૂભાવે, છૂં નિકટે જતાં !
પ્રણયઉભરે પ્રેરાતો હૂં હુંડું ઝિલનારને
પ્રણયતરસે ઘેલો જાચું પિલાવનહારને :
ખડુ તરવરે મનુજઠારો જુવો દગ જાય જ્યાં,
પણ ઉર ખથે લીઠે એવું કહો મળવું કિહાં !

તરસઉભરે મૂછી માઝા ધસ્યું ઉર ઠેાટિધા,
સ્વક્રિય રસથી રંગી લીધાં અનેક અનેકધા :
પ્રિતમ નિરખે ઉન્માદે જે છળી ગત વહાલિની
સજિવ જ ગણી, - કહ્યો ભાવી દશા હતભાગિની !
અનુભવ થયા વારે વારે, હયું ન કરે કજૂ,
અરર કવિ ખેચારા તહાદે જુથાં કરવું ઠયું !

કવિતું એકાંત*

પૃથ્વી

“ રહે પડિ શું એકલો ? યલ નિ વાડિની મોજમાં,
જમી રમત ગાન ધૂમ પતાંતણી મચવશું :
ઉહ્ એ ! નવ શું આવ તું ? અરર ઠાણ તું જોહવો
બળેલ ! દિલલિભજતો તુજ સરીખ માટે કશી ! ”

ગયા ! વિપયકીટ એ અસલ લિભજતો શું લહે ?
ભરે પવન મસ્તકે : નહિ સ્વયંભુ ભિન્ન મળે.
લલે રમત એમની : મુજ કને મહાબેલ શા !
અને ટિણ્ટિણીતણું ભળતું શુધ્ધ કે ! કંઠમાં
સુણી વહન, ગાન એ ગણિ, દિલે લલે રાચતા,
— ક્ષમા, સદય દેવિ, ધૃષ્ટ નવ તે નયાં અરુ જે.

પધાર અહિં, છે જ આ હૃદય તહારું સિંહાસન,
મિલાવ શુભ, પૂર સૂર, પ્રવહાવ તે ભારતી !
— સુણે ઝિલિ રહે પ્રસાદ તુજ ખ્યાસિ સૌ મોરલા,
અને વિધુસુધા યકી, ખિલિ રહે બધી મે કલા !

૧૪

ઈ. ૧૮૯૬-૧૯૦૦

* નવી આવૃત્તિ અંગ્રેની છેલ્લી સૂચનાઓના એક અગળિયામાં મથાણું :
કવિનો આરત્નમિનાર (‘ આઈવરી દાવર ’).

કલારાણી કવિતા

પૃથ્વી

વિનશ્વર બધું : અનશ્વર કલા સદા એકલી.
પડે ગગડિ, વિસ્મરાય અહ ! રાજ્ય રાજકુલો,—
રહે અમર કોઈ કોઈ પ્રતિમા ઘડી ધાતુએ આરસે :
મલીન મિત શબ્દ કોઈ રહિ જાય સિધ્ધો જુનો,
અડે જગિન ખોદનાર મઉ દુહાડિયાને કરે,
પડે કલિક સોતપૂરગતિઠેલિયે કાંઠડે :
— પ્રમાણ બસ એટલું જ મુખ કાલ દર્શાવતૂં
અનેક રણજીત ઊર્ધ્વધ્વજ કોઈ સમ્રાટનું !

વિનશ્વર બધા ય દેવ ; ન સનાતના દેવતા ;
ક્રિયા મત વિધિ પ્રથા ઉખડિ જાય પંથે નવે :
અનશ્વર અમત્ય કાલવહને તરે, ના ડુબે,
બલે અણુ, બલે વિરાટતનુ સેંકડો પંક્તિની,
— શિરોમણિ તમામ માનવરચ્યા કૃતીમંડલે
લસે અસલનૂર હૂર કવિતા કલાસ્વામિની !

૧૪

અમરતાબક્ષ કવિતા

ગુલમંદ્રી

નમે'સ્તુ પદદેવિ, સાચિ પ્રાણુદા !
અનંત કાલસોત સારું ખૂડું તુતું
જાય તાણિ, દે ડુખાડિ ભૂતગત્તઃ
રાવરાણુ ઝળકિયા ખઘોત શા,
નિશાતમે વિલાય ચાંદની જશાઃ
ઘ્રેયઘોધ શા દિધા કયા ગુરુ,
સુધાઝરંત વાણુ શી વદ્યા પ્રભુ,
પદદેવિ, જે યદ્યથ નોંધ તું
સદાસુહૃંત વાણિખદ્ધ, અરમઢીય તેટલું.

ખડાણુ કોક, સિદ્ધ કોક, ટીંગ કોક,
મૂક તેજશૂન્ય ભૂતચેષ ઝો
દિસે ટકેલ તોય નિષ્પરાણુ તે :
કાલસોત સર્વ કૈં ડુખાડતો,
ત્વઢીય લયપદી જ, દેવિ, તારતો.

૧૪

કવિતાની અમરતા

(શૃતી)

વધે તિમિર, શૈલશૃંગ ખુરખા ધરે મસ્તકે,
સરે દ્યુતિ જલોતણી, તરુ છવાય સૌ કાંઠડે;
હુલાસિ મધુરા જ જાય શમિ સર્વ કલ્લોલ તે,
નિકુંજ વનરાઈ શી સુખર, રે અને મૂક તે;
ગઈ દ્યુતિ ઉડ્યા ખગો, ગતિ વિલાસ લીલા અદા
મુલાયમ બુલંદ તે સરસ ગીત જે એકદા
સુરૂપ પ્રતિ એક, મોહક વિશેષ એકેકથી,
અહો ગત શું તે થયાં, શું કરિને સુષુપ્તાવાં નથી ?

નિશા પછિ ફરી ઉગે દિવસ, ગ્રીષ્મ વાંસે વૃષા;
અને ભુલિ અહં જુવે મનુષ્યમાજકેરી દશા
જુવે છ દગ તે જગે યુગ રસાળુ સૂકાતણી
કંમે ભરતિઓટ ઓટભરતી તણી બેલડી.

ન મૂક કવિતા થતાં કવન મૂક આ પેઢિમાં
અહં વિસરિને જુવો :— કવિ યુગે યુગે નીતમા. ૧૪

ઈ. સ. ૧૯૨૩

મહાસર્ગ

યુવજીવી

સ્વપ્ન તો ય ના ખવાળ કેવલ,
સત્ય તો ય ના કઠોર ભૂતલ;
ઐતિહાસિક આજની ને ભોંયપર
પણ અ-ધર ગ્રામ્યાદ એ તો દાલ-પર;
મહાલતો ધરા 'થ દીપતો ઉડત અંબર,
મન હરે વૈવિધ્યભર ઉપવને પરિસર;
વિતલ તોય મુખે જ નેત્ર નિહાળતાં.

નરનાર વિરલ વિરાજતાં, કૃતિઓધિ પોત પ્રકાશતાં,
નિજ કોડ માટ મૃગેન્દ્રશ્રી મૃગદો સમાન મથત અંદર.

પ્રતિગિંબતો ત્રણ લોક, તોયે લોક-પર,
ઉત્તુંગ શિખરો બ્યોમ ભેદિ ઘુમત ઝિપર !
જો નયનભર ! જો સ્મિતવર ! જો દલાધર !
રૂપદ્ર વર્ણોદાર જોહુ બિંવત, લાય ગણી અગર ?
દરિયાગગનને નીલશુભ્ર લલલત પાદર !

૧૪

૨૫-૧-૧૯૪૨

સાચો કવિ

વસંતતિલક

આત્મીય જ્ઞાનતણિ વૃદ્ધિવિશુદ્ધિ યાતાં
'સૂક્ષ્મ' લિલ્લું કવિપણું વિલસે કદાચિત્ ;
સાચો પરંતુ કવિ તે કરુણાર્દ્ર શાંત
જે લાગણી અગણ્ય જંધુ તણી લહે છે,
તેને ચગાવિ ગગને રમતી મુકે છે,
ને શુભ્રશીત દ્યુતિએયિ ઉરે રસે છે.

શાસ્ત્રીય જ્ઞાનતણિ વૃદ્ધિવિશુદ્ધિ યાતાં
લીલાં મુકાં મરજને વિલસે કદાચિત્ ;
સર્જે પરંતુ કવિ તે વર કાવ્યસર્ગ
જે સારવી અગણ્ય જંધુતણા વિચારે
તેના મજાવ નરનાગનિ મૂર્તિવાળાં
વૃત્તાંત સંકલિ શકે રસઝર છળીલાં.

આત્મીય જ્ઞાન નવ, શાસ્ત્ર યુએ ન જેને;
કવનો ન રે લવન કેવલ કંઠ તેને.

૧૪

અનંત પ્યાસ

પૃથ્વી

મહને ચુમવું, બ્યોમ, ત્હારું અતિ દૂર બિધ્વોચ્ચ એ
દિસંત ન દિસંત બિર : વદ, ચૂમવા દેશ ને ?
વદંત ન વદંત એહ. વધતા પ્રકાશે 'નિલે
થતો ગરમ તેમ શીતલ ઉડું છ ખ્યાસી દિલે.
અને અનુભવું છ મંશય, ઉડાવું આ કે નહીં ?
સમીપ લવલેશ બ્યોમઉર તો જળાતું નહીં :
ઉડું છ ત્યમ દૂર દૂર શું નલે ઉડંતું સહી ?

ચદા ઉડવું છાંડિ હું ઉતરિ જાઉં પાછો મહી,
સરંત 'ભિસરંત એ મુજ પુઠે શું આવે ચહી ?
ઉડું ઉતરું વેળ વેળ, વળગ્યો મહને નાદ એ,
તપું ઠિલું ઠિલું તપું, વધત તેમ ઉન્માદ એ !
ન દૂર ન સમીપ એ ! નહિ જ દદ અદ્રુદ એ !

મહને ચુમવું, બ્યોમ, ત્હારું અતિ ઉચ્ચ અતિ દૂર એ
લવલંત ન લવલંત બિર ॥ વદ, ચૂમવા દેશ એ ? ૧૪

ઈ. ૧૯૪૧

સોનેટ પ્રશસ્તિ

મુક્ત પૃથ્વી

કલા ફુલડું નાગુકે બદન, માદવે મસૂલું,
સુવાસ તણિ માધુરી, દલ દલે કુમારો સિંચી
મુદા, ચિત હરે ભરે મગજ સૂક્ષ્મ રિદ્ધી ખચી :
ભલે ન ભડ કાય, સુંદર તું તો અણુ ચે અણુ.

અને વિવિધતા અનંત તુજ : ના ભુમી ના હવા,
વિકાર ઋતુ આભનો નવ, પ્રભા ન છાયા ન વા,
'તુફૂલ નવ જેહને તુરત તું જની જાય ના,
પ્રુખી સુરખ જેહ ના તુરત ખિંખિ અપનાવ તું :
છટા ગુણ મુડોળ ઝાંચ, ફુલસૃષ્ટિએ ના મણા,
તમામ ઝકપી સ્વયં સહજ રાજ તું, મહાલ તું.

અને કવિઉગાડયું તું કુસુમ, શબ્દ લય સાધને,
કલાસલિલસિંચને, મનનને અભૌમેન્ધને,
ધરે જ ગુણ એક, જે ન કદિ ભૌમ પુષ્પે વસે,
— વિલાતુ ખિલતાં જ એ : અમર તું, સદા ચે લસે ! ૧૪

ઈ ૧૯૪૮

મજાક કવિ અને લોકપ્રિયતા

ગુનમંત્રી

જુવો ઉઘાડું છે કમાડ, જાવ જ્યાં રુચે,
 અપ ગિંદુ ચે દયાન ના ખપે હુને,
 ખિલો તહમે ઉછાળતા અજબ છટા ઉચે,
 સુંદરી, વહો વરેલ પંચ મ્હાવ તે કમે,
 રૂહો સ્વતંત્ર, જોજ પ્રેમતૃપ્તિ થો હુને તહમે
 સાબજ્યૂ હશે ઘણ ય જે જાળીલ ને
 અમૂલકો ગુથી રહ્યા વિરુદ્ધ દાસની,
 ક્યામ ખીજ કો ઉદાર કાળજે મરી
 કરે કઠોર સૌમ્યને, સખેદ વા સલીલને,
 પ્રેમને અમદા તે પ્રિયે, ન પ્રેમ જુમરી,
 સ્વતંત્ર આપિયા, સ્વતંત્ર ત્યાગવા અમીવને,
 જુવો ઉઘાડું છે જિ દાર, જાવ જો જવૂ જ નીસગી

શબ્દ ના, ન કંપ લેશ, અક્ષુ આય શી કગાય
 દીધં પદ્મ નક્ષિતાં પરંતુ સુંદરી પદ્માનિ ભેમિ જાય । ૧૪

પ્રતિધ્વનિ

મુક્ત પૃથ્વી

મુણાય રવશેર ચોતરફ રોજ નાના જગે
ધુંધાટ ગગડાટ, મર્મર મિઠા ઘનો વાયુના
ભયાનક વ મંજુ સૂર નદ સિંધુ ખીણે નગે,
જલ રથલ નભે અસંખ્ય રવ જીવ ને જંતુના
મહીં કુરુણ ને જિતે ધ્વનિ કદાપિ આનંદના.
પરંતુ સમુદાયમાં હિભરતાં જનો જ્યાં ઢગે,
તિહાં ચડસબાકુલા જડ વિલાસમોહો ચગે.
ગસર અહ કારમા ભિપણ ઘોષ શહેરો તણા
મદાંધ ગહિલા અરે દનુજિ ઝોષ ખારે ધગે

તિહા વિગ્લ જીવ સૂરદરિયા ચક્રી માધુરી
વરી, રતિરસાર્દ્ર અર્થ સહ પૂરતા વાસળી
મુણે, મધુરતા પિતા મધુરતા જ પાતાં અને,
મુધન્ય ઘડિએ અહો મધુર ગુંજનો સ્વીય એ
ઝિલાઈ પ્રતિગુંજતા પ્રિયતરા અવર વાદને.

૧૪

પ્રિયા કવિતાને સજ્જક કવિના અંતિમ બોલ

મુક્ત પૃથ્વી

કિશેર વયથી, પ્રિયે, હૃદય સુગંધતાએ હર્યું,
તુંને રિઝવતાં હું તૂંધિ અધિકૃત થયે। રીઝતો,
વિકાસ તુજથી હુંયે સહજ થે ગયે। વિકસતો,
ન તેં ય મુજ કોઈ લક્ષણ સલીલ જે ના ધર્યું.

રહ્યા કર કરે ગ્રહી, પદ પદે ચત્ર્યાં ડોલતાં:
વિષાદ, ઘન ધામ, ઠંઠક સુખાનિલોની વળી
સદ્યાં ઉભય કંઠ કંઠ યુગલે ભુળ સાંકળી:
દયત્વ સર્યું વીસરાયું, દઢ ભામિ ગૈ એકતા.

પ્રિયે, ન કશું ક્યાંચિ તું મુજ પડી ગઈ લોચને,
કળૂ નવ વળી શિ રીત અધિકાધિકી જીવને
ભળી પિંગળિને બની તું મુજ જીવનૂ જીવન:-

જર્ઘ્ણ હૃદિ તું હવે? ન મુજ જોર તહારી કને;
અતૃપ્તિ પણ તેં ન લેશ ઉણપે ન રાખી અને:
કહ્યું છ ગસ તું જતાં- વણસશે જ આ કેતન.

૧૪

બે કવિવર

મુક્ત પૃથ્વી

કયાં કવન કેટલાં નવ ગણો, કયાં તે જુવો.
અને અવરનાં સમીપ ધરિ દો, લલે શ્રેષ્ઠનાં.
કલા ? લલક ? સાર્થતા ? રસ ? કુંભાશ ? ઔચિત્ય ? ને
અવશ્ય ? અણનામિ તે અમરતા પરા, સિંચઈ જે
સુદીન પરજીવિ દુઃખિ અણુ કેરિ ચે વાણિમાં :—
નહીં અડતિ એથિ કેઈ કૃતિ શ્રેષ્ઠ કવિમાં ય તે
શકે જણવિ કેઈ, લાખ કરતાં ય તે દાખડા.

કરી રહું કલાપિ કાન્ત તણું આટલું ગૌરવ,
ન છું અગર કે અજાણુ હિસચે હતાં જંતુડાં,
અસંખ્ય મનુજો સમાં, અવર સર્વ બહેવારની
અનંત લઘુ મોટ વાત વિગતો વિશે : જેહથી
ભયોં સભર આપણાં જિવન જંતુડાંનાં સદા.
તહેમે કવિ સ્તાવી રહો અવર — નર્મદો, ન્હાનલ,
નૃસિંહ, દલપત્ત, બાલ : સ્તાવું વંદું હું આ જ બે. ૧૪

૧૯૪૮

મહાકવિ તું કાલિદાસઃ તુજ મુક્તકેળી પ્રભા
છટા મધુર ને સદાસરલ વાસ્તવે વર્ણવે
પુલો, કિસલયો, લતાતરુવરો, નદી પર્વતો,
મુધાધવલ મ્હોલ જ્યાં જળહળંત રત્નદ્યુતિ,
વનો નિનિડં અસ્ત્રુસૂલ, નગરો જનાકીર્ણ, ને
મુરો, ઋપિકુલો, મુધર્મછડિદાર રાજપિંચો !
મહાકવિ તું કાલિદાસ, તુજ દંપના-અખસરા
અગોચર દરે છતા કંઈક ભાવ શ્રદ્ધારસ્યા;
વળી સ્થલ ઠથા પ્રસંગ વિગતો વિભિન્ને ય તૂં
અનંગ શિવ-પૂતનૂં અજળ સંકટો છત્તિ
તવાઈ તપધી થતું અમર સત્ત્વ, નરનારનૂં
મુકાબ્ય કવતો સનેહરમસિદ્ધ અદ્વૈતનૂં !
નથી ફિકર લેગ ભાવિ તણિ માનવીજાતિના
રથે યુગલ ઐક્ય જ્યાં લગ અનંગ અદ્વૈતનાં

પ્રાતઃસ્મરણ

[પૂરું થવા આવેલ છે તે “ પિંગળશિક્ષણ ” નું મંગલાચરણ]

મિત્રજાતિ

માધુર્ય ઓન્દર્ય સહે અનંત
અતકર્ય લીલામય લબ્ય લાઘવો,
હે હેવિ, રાચો પ્રકટી પહે પહે,
કંઠે, કટાક્ષે, મુખના મરોડે,
ભૂસ્પંદ ઓઠોનિ અદા, કટીની
છટા ત્રિભંગી થકિ, પ્રૌઢકોમલે !

વણી વણતૂં, ગણમાત્રા ગુંથતૂં,
આ શાસ્ત્ર વાંછું અથવા સુરેખ,
આ અંજલી લીખત આત્મ કંઠે
ત્યા અપુરું, વિઘ્નો તરિ, દોષ ખામિ સૌ
થકી જયી, ધ્રુવિ કલાસિ સદ્ય,
માયા ત્હારીએ, થયો વૃદ્ધ તોયે,
ત્હને વલ્લભે ! નિત્ય ઉપાનિ અંગે,
સોદલાસ આ લેખણુ જ્યાં ધરું કરે !

૧૪

આઝાદી દિન : સૌ રૂઠું જેનો અંત રહે।

ચાલ્લો

સામ્રાજ્યો ઝથડ્યાં, તિહાં બલતુલાકાંતી થઈ એહવી
ન્હાનેશાં કંઈ ઊથલી ભુઈ પડ્યાં, ને મોટ જામેલ જે,
ધીંગાં જે સુસમૃદ્ધ મિત્ર કુમકે જો કે રજ્યાં દહાવ છે
જેજેકારતણા, થયાં છ અરિના ઘાણીંમજેરા થકી
એવાં જજેર માંડ છે શ્વસિ રહ્યાં નિઃશ્વમિ રહ્યાં હાંકતાં,
ને આયુધ્ય ટકાવવા દઈ દઈ હા' દૂંઠડા અલ્પધી
આપોપૂં નસવ્યે જતાં, અધમુવાં શાં રાતલી કાંપતાં !
આ સંજોગ અપૂર્વમાં તુનિ ધરાએ 'નેક અંધારલી
કોટંકોટિ પ્રજા કરે સર ઉથાં, હાસત્વ ઊસેદતી,
લંકા, મીસર, મૂર, હિંદ, હુગશી, ગમો મિયાં દોરિયા,
આઝાદી રજિયાં, ગો, ગજિ જશે, આ કોર્તિ પહોદાટમાં.
હુપેં એમ ચગે કિયોર, મયતા લલ્કારનૂત્યે યુવા,
પ્રૌઢા ચિંતવતા ગણીર ગનિ જો ચોપી થ એ રંગમાં,
— આઝાદી બલહીનની જ સમઘાં—ઓહ્ !

ઓહ્ કારમા અંતમાં

૧૪

ઓગસ્ટ ૧૫, દી. સ. ૧૯૪૭

.. ગાંધીજીની પાકિસ્તાને ચઢાઈ

પૃથ્વી ભતિ

નવી ફરજ એક થકિ એક ઉઘ તૂં તો દિનોદિન વરે,
અશક્તિ વચની, વિરોધ ઇસમી ન સંઘીય લેખે ધરે;
અસંખ્ય તુજ ચેલ ચેલિ થઈ દિંગ

થંભી જતાં જ્યાંતિહાં,

વિપક્ષિ પણ નેકદિલ વદત,

“રે ! ન હ્યો આવડાં જોખમ !”

અને જગત સર્વશઃ પલકહીન ન્યાળી રહે આ ગમ
કરે શું તનયષ્ટિ ગામ પર ગામની ધૂળ આ ખૂંદતાં,
— વિરોધિ જનતાગ્રિધ મોજ પર મોજ

શી શાંતિથી સેલતો,

મનસ્વિ ! બસ બંધુતાકવચધારિ,

વૈરી તણો ચે દિલોભાં ખરો.

અપૂર્વ અતિ ધાડસી ટહલ આ હરાવે કવીવાણિને;
અકલ્પ્ય, દગ તોય આમ હરતા અનામી જ રુકુંહિંગને !
કહે કવિ શું ‘વીર’, શું ‘શહિદ’,

શું ‘મહાત્મા’, ‘પિતા’ શું, ‘વડેરો’ જ શું ?

વૃથા જગતવાણિ માત્રનિ તમામ ‘લંકારરિદ્ધી’ ન શું ?
ચહે ફકત બંધુતા; ન વચને; લિખે સક્રિયા બંધુતા :
લહે અભય શાંતિ સર્વ સુખ શીલ, જ્યાં બંધુતા. ૧૪

ગાંધીજીની રાહીદી

[૫^{મી} રિતજીની નબોવાણી : ૩૦-૧-૧૯૪૮]

પૃથ્વી

૧

સુદૃઢ-સહઅનામિઓ, યુગ્મર્થ જ્યોત. યાત્રા પથે
પથ્યાં તિમિર ગાઢ, ના કળિ શકાતિ એકે દિશા.

ન જાણું શું કહૂં, કહૂં કયમ, - સિધાવિયા ખાપુ, હા !
ગયા મિતમ સંધવી, પિતર ભારતી સંધના,
ગયા થઈ ગયા વિજીન તલહીન શૂન્યોદધિ !
— ન જાણું મુજ વેણ વા વિતથ, તો મમાડું કયમ !

ખરે જ દગ આપણી નહિ જુવે રહી'તી યથા
નિહાળિ વરસોધિ તે મૃદુ શિવંકરા આકૃતિ,
પદાંબુજ જ જેહને ઉરબ્યથા બધી ઠાલવી,
હૃદયેણિપરસે અમીમય, ભત્રી સલાહે ઠરી,
નિરાંતદિલ આપણે વળિ ભવે હતા જૂતતામૂઝતા.
અહો શિર પડી મહાવિષદ આજ ખાપૂ જતાં,
નહીં ફકત આ શિરે, અગણુ હિંદના શિર પરે !
ન રે કશું વદાય જેધિ હળવી બને એ રતી !

૧૪

ગુઝાઈ ગઈ જ્યોત એમ ઉચ્ચર્યો હું, તે તો વૃથા.
 અમર્ત્ય અપરાવલંબિ અલધુપ્રસર જ્યોત એ
 ઘણાં વરસથી ઉગી અવનિએ હતી આપણી,
 ઘણાં વરસ એ હજી જગભરે રહેશે ઝગી,
 અસંખ્ય દિલને રુડા વિતરતી દિલાસા સદા,
 અસંખ્ય હલિતો, અનેક ગણ દાસ્ય પંજર પુયાં,
 સમુત્તપન પંથ સૌમ્ય ઉદ્દ્યોધતી સર્વને.
 અછૂત ખટકોટિ હ્યાં કર સહાઈને ઉદ્ધયાં,
 શુભાભિયત હ્યાં કરી ભસમ આત્મિકે પાવકે !

શુભાભિ અહિંની થઈ ભસમ તેહ યજ્ઞે ભળી
 કણી જડ, ટળી ન તેહ, ભડકા ઉઠ્યા તેહના.
 અને અગણ પહેનખંધુ એ અનલકોપ ભખ્યે જતો
 નિહાળિ કુદિયા જ એ ભડભડાટ માંહે સ્વયં !
 કયો તરુણ જોળને જંઈક આહવાથી ચડે !

શમાવિ દિધ દાહ ! તોય પણ ઘોર કૂર એ આસુરી
 વિનાશક શિખા તણા ખુદ બની ગયા લોગ એ !
 અહો શરમ ! હિંદના મુકુટમૌલિનું ચે નહીં
 થયું જતન ! રે થયું જતન ના અસંખ્યાતનું
 પડયા બલિ જુવાન વૃદ્ધ શિશુ આતશે ઘોર એ !
 રહી છ હજિ એ, વળી ઝઝુમતી બિજી ચે વિપદ.
 કરીશું સહુનો ય હિંમતભરે મુદ્દ સામનો,
 ચળીશું નવ આપુના સદય સૌમ્ય નયબોધથી,
 નથી જ બલહીનનો અથ ચ બાયલાનો નથી
 પવિત્ર પથ આપુનો, નથિ ય કુદ્ર લેયા તણો.

ન કુદ્ર સહ કુદ્રતા ઉચિત ચિત્ત સમુદારને,
 ન સાધન મલીન લેશ ખપતું કદી આપુને.
 નથી ચળવું આપણે ય પ્રિય બાપુની સીખથી,
 લિયો શપથ પંચભૂત વિભૂતી સમક્ષ આ બાપુની ! ૪૨

શ્રી જવાહરલાલ નહેરુને અમેરિકાની અંજલિ

પૃથ્વી

મહાન સપરાણ સૌમ્ય સાત્ત્વિક વિનમ્ર, સદ્લાગણી-
ભર્યા જગદવ્યાપિ દીન જનના સમુદ્ધારની !
પ્રસન્ન વચનાવલી શિતલ કૌમુદીબ્હેન શી
વહે અમ રમામદીલ વતને મુધાઝમરે
અપમ્રહ ધ્રુવા ત્હમે પદ ધર્યા જવાહર ભલે !
નિખાલસ જળાન પાક જિગરે પ્રસૂનાવલિ
કિરે વિકિરિ રહે તિહાં વળિ સ્વયં સુવાસાર્દ્ર શાં
રહે છ પ્રસરી અનેક રમરણે ત્હમારા ગુરુ
જગન્નમન પાત્ર તે હલિતળાંધુ સેવામતિ
તપોધન મહાત્મ યુદ્ધનિધિ હિંદ બાપુ મોહન તણાં
થતાં સન્નિવ ઓપતે તમ અનૂપ ભક્તી રસે !
જવાહર, ત્હમે જ ભારત ભુમીનિ આશા વડી,
' યુને ' જગત શાંતિ સંઘ ભવને મહાસ્તંભ છે :
જવાહર, ત્હમે જ વિશ્વ વિખવાદના અંતક ! ૧૪

શ્રી જવાહરલાલ નહેરુને દુનિયાની અંજલિ

૫૦

જવાહર, હતુ જવાહર કુટુંબ નેહુ તણુ,
થયુ લઘુ વયે જવાહર અશક્ત કોન્ગ્રેસનુ,
તપસ્વિ કુકિ પ્રાણ ને ઢરિ ટટાર કોન્ગ્રેસને,
અહિંમક ન્હો જવાહર દિધ્યુ જ 'ખાપુ' તણુ,
જતા સ્વરગ ગાંધિજી બન્યુ જવાહરનાઝિતુ ।
જવાહર, જવાહરે વતન, હિંદનો માવમી,
સ્ફટીક સમ નૂર તહારુ વિમલાનુ મોળે દિશા
લને અગક સૌમ્યથી અગ્નિ દેશ આઝાદ મૌ,
વખાણત, અહર્ષ અર્થ અમુલ્ય રહે અર્પતા
શિરોમણિ દિવાન મોટલણુ નખૂ આઝાદના
સમોવડ ત્હને સ્વિકારિ બહુમાન ને ખાટતા
અને અગ્નિ સમગ્ર જ નૂ ગુરુતપોનિધી 'ખાપુ'ને
અટે નયન પૂર મંથમત તેહ ધેયે વડે,
જગતપ્રજિત અર્થ એ ઉપદેશ તુ 'ખાપુ' પડે

૫૧

શ્રી જવાહરલાલ નહેરુની કફેડી સ્થિતિ

૫૨૫

જવાહર જવાન વીર, સાહસિક તૂં, તું ક્ષત્રોત્તમ,
પરંતુ ગુણ તે જ બેડિ તુજ ઝોર આ મોરચે !
મલેચ્છ અરિ ધાવિ હિંદિયને જ પુણોત્તમ,
વિદેશિ બુલબ્ધે નયે છલબલિષ્ઠ સત્તાધરે
વહે, “ નવ હું હિંદિ - હૂં બડયશસ્વિ ઇસ્લામના
સજ્જં યુગ્ ફરી અહીં, વતનલોભ મુજ આ વરે;
નિશાન મુજ ‘ પાક ’ એ, જિવન થૂ અવર માહરે !
જિવૂં સહિ મતેજ એ, જિતું ન-તો લલે કુલ ક્ષના ! ”
મજ્થૂં ય ન મજ્થૂં મુરાદ હતિ તેટલું જવાહરે,
અતીસ ઉકળી દિલે અસલ બળરત્વે ઠરે;
દિયે વચન પાળવા પણ જરા ઇરાદો ન તે,
નિરંકુશ દુરાત્મ ખૂન લુંટ માંહ ઉન્નત્ત જે
રહી અલગ તેમને સહર છૂટ આપી દિયે :

આહિંસકવ્રતી જવાહર,

ફર્યો તૂં અરે ઝોર આ મોરચે ! ૧૪

ભક્તોને હાથે મહાપુરુષોનાં ખૂન

વત્તંતનિવક

ગોરૂસે, વધેચુ તન તેં ખખળી ગયેલું
 વાર્ધક્ય લાંઘણ અનેક યદ્દી ઘસાઈ
 ને સારિ આલમ તણી ફિકરે તવાઈ
 જે શેષ (ભણું નવ ઠેમ) ટદ્દી રહ્યોલું.
 ગોળી પરંતુ પછિ તાહરિ ભક્તવૃંદ
 લક્ષાવધી મધિ રહ્યો નિશદી અશ્રાંત
 નિશ્ચેષ ખૂન કરવા અહ તે અદ્વંદ
 સાચી વિનમ્ર હૃદયાર્દ્ર પુમાનતાનુ,
 સત્યે અધિષ્ઠિત ધૃતી અભયાત્મિકાનું,
 પ્રેમાચ્છવમંત, જનમેવ વ્રતે લમંત !
 ભક્તો ન, મોહન, પ્રિયે તવ ઝેહ દીપ્તિ
 વાદી છુંદી કચરધાણ જ ગાડિ દાટી,
 આટ્ટે રહે વિનયિ અંધ રમે જ અર્ચી
 એ નામની અસત પોકળ દેવમૂર્તિ !

૧૪

આપણું વર્તમાનપત્રો—એક પ્રશ્નોત્તર

પૃથ્વી

‘ ન આ શું કવિતા ? ’ ‘ કહ્યું જ નવ એ કદી આ મુખે. ’
 ‘ નકાચું શિદ્ધ તો પ્રકાશન ? ’ ‘ અહો ! શિ બાળે ધગે ! ’
 અમે ય નરમાશ દુર્જલ સદા ન સ્વીકારિયે,
 અમે ય ઇંસલામિ નવ્ય અરિ ખારિલા માનિયે.
 પરંતુ અમ પત્ર માટ નય સૌમ્ય પાળું અમે;
 ઘસાતું ન અહિંસ યોધ પ્રતિ વેણ ઉચ્ચારિયે,
 તપે અગર મુરિલમે કશું જ એવું ના છાપિયે,
 — સુરેખ હદ જોડમાં રહિ પ્રજાહિત રાધિયે.

‘ અને કવન વિશ્વવિગ્રહ વસુંધરાકાંતિનાં
 સમસ્ત જનતા તણી વિપદનાં ય છાયાં ન કાં ? ’
 ‘ કબૂલ થઈ ભૂલ એ, પણ જુવો નિ, એ કાળ શો
 સચિંત વસમે હતો ! “ ટળ અરે તું અંશેજ ” નો
 મહાધ્વનિ હતો બધે ગરજતો, ધ્રુવવતો હતો.
 તદા ન કશું બાહ્ય હિંદ મુણ્ડશે, જામે એહમાં. ’

૧૪

મહાન જનતા જનાવ ન કદી જન્યા માણજ્યા,
 ન જે અતિમહાનુભાવ સુદૃઢે ચ કટખ્યા કદી.
 સુધાપિત તજે હૃદયમત ખુશી ખુદે હાકિમ,
 લિયે વતન જે સિ દેશ સાઆન્ત્ય જિત મુક્તથી
 મહાન લઘુ ગાન્ત્ય સર્વ, નવ હોય સુજોતમ
 અકિન્ચન લખેશરી દ્વય સમાન, કૌટુમ્બિય શા
 મળી મહ, તિખીમિઠી વયણુદહાણુ માયે, નય
 વિશુદ્ધતણિ આણુ, ને ગણસમાપ્તિ, અતકાન્તા.
 અર્થે અધિક તારુખી, — કણ ન, વસ્ત્ર ના, કૃષિ ના,
 પ્રાન્ત અગણુ ઠેઠ ઠેઠ વહિ રૂઢે ચમાર્યો ભણી,
 મમદ જનતા ચહે છ ઝડપે ત્રમુદાન્વા,
 દર્શનિજ મતા, વિદ્વાસ નિજ છાકિ, હેતોભગને શુ ય!
 હિતાંધ હત નિષ્પાનાખચિત શૂ યુગો આયમે ?
 જગે શુ જનતાસનેહવ્રતિ સૌમ્ય જિગે યુગો ? ૧૪

યુગપલટા

પૃથ્વી

૨

હોગે શું જનનંધુતારત સમુદ્રતીના યુગો ?
તયાર કરિ દીધ છે ઉચિત ભૂમિકા ચોધકે
તાણી શનક ચારની સતત શાંત્રપ્રવૃત્તિએ :
હવે જન અસંખ્ય ચાદ્ય થળ જે જવું જ્યાં થકી
તિહાં જઈ શકે છ તુર્ત વણજોખમે, રહેલથી;
હવે નવ પરાયું કોઈ થળ કે પ્રજા કોઈથી,
કુટુમ્બિવત છે બધાં નિકટ સૌનિ ભૂમંડળે.
કુટુમ્બિવત નેહમાં વધશું આમ સામીખ્યથી ?
શું કે નિકટતા બને અટળ દ્વેષ ફેરી જનિ ?
થયેા છ યુગ ભૂત તે જગતવ્યાપિ રણુ ઘોરનો
મળ્યા મળિ રહ્યા તિહાં યુગપિછાનતા અગ્રણી ?
નવે યુગ નવા ઉપાધિ, શુંચ કોચડા સૌ નવું;
થશે પ્રકટ એ કશાથિ નવ હારતા માલમી ?
જુવાન નરવંશના, યુગ પલાણુશે કે નહીં ?

૨૮

૧૯૪૭

ભાંગલું ભરૂં

મુક્ત પૂંવી

ભરૂં, તુજ રાક્ષસો, રઘુયદ્ધકુલો હેલ્યો,
 મુરાર્નવિ, મુનાનિઓ, ક્ષતરપો, હરોપાસકો,
 પિશાચ, વળિ ગુપ્ત, વાલભ, અરણ્ મહારઠિઓ,
 ગયા ભુસત એકમેક, પુરનમંદા શા વહ્યા,
 ઉગ્યા કચમ, ટક્યા શિ રીત, ન કળાય શાણે શમ્યા.
 સદામુહત નમંદામુત તું, અણવાધીન તું,
 વણદગે ન્હાલ હે,
 નમ્યું તું પાટણધણી, મણમ્યું દેહલિમુસ્તાનને,
 અહમ્મદ, અકબરે, કચ, ફિરંગિ, ઈશ્રિજને.

ગુણાદ્ય તુજ કથક શ્રેષ્ઠ, તુજ સૂરિ હીર અકબરુંદઃ
 — ન સૂક્ત નવ મંત્ર એક એ વિભુતિના અવરના ય કે
 ઉતારિ દિલ હંદ્રસાખલવનથી અમર સંઘર્ષા :
 ન એ પગલિથી દિસે પુનિત કયાં ય તહારી ધરા.
 પુરાતનવરિષ્ઠ, કાલકચરેલ તૂં ફરિફરી,
 સુદીર્ઘ તુજ આયુ કાલજિત સોહું નેકે ઘડી.

૧૪

અમદાવાદ

મુક્ત શાર્દૂલ૦

અમદાવાદ 'હરામજાદ' કહિને રાચ્યું પુરાણું સુરત,
હાજી બંદર, મૂઘલાઈ વિભવે મોજે હતું મત્ત જે,
'સેનાનું' નિજને કહાવિ કુલિ જે હીણાયલું વાગ્દગે.
દેવે સોનુ હયું તમામ અટકે સહ્યાદ્રિપોલાદને,
મુંબૈ બંદર ખીલવ્યું ચગવિયું આંગ્લોજમે કૌશલે,
પાછી એ કદિ ના થશે "સુરત સોનાની અગંતી મૂરત્ત !"
અમદાવાદ રણાવિયું ગિરણિઓ રણુછોડલાલ્ 'રૂહે'ટિયે,

વિદ્યાજ્યોત જગાવિ દક્ષ કિન્હોક્ષ ક્ષાપ્તે હિતેન્દ્રવરે.
લોખાનાથ, મહીપતી, દલપતી ખીજ ય પેદા થયા
ને આવી મળિયા ધુરીણ સપુતો, બહેવારુ કાર્યે ધપી,
સેવી ફજ પ્રસાધિ જે પ્રગતિ, ને આકર્ષિ જે મેદિની,
તેથી વહે અહિં આવિ શીલ તપસ્યા સેવા અને બંધુતા -
ના માહાત્મ્યનિ મૂર્તિ મોહન સ્વયં, સામ્રાતટે ભિન્નિત
આબ્યા દ્યાં જ બનાવ્યુ રાજપુર

આ ગુર્જર પ્રભાદેવત ૧૪

પ્રીતિના સ્વાતંત્ર્યહેલા

મૌદાકાન્ના

પત્રો તહારા ગત સમયના સ્નેહઆલેખ બહાલા
 જોતાં આજે કઈ કઈ પ્રસંગો ફરીને રમાળા
 દેખું તાબત, અનુભવું ફરી મસ્ત મીઠી જવાની,
 ને કેં વેળા અધિક જ લટું પ્રીતડી એ પુરાની.
 એ તો પેલા કુશલ કપટી કાલ કેરી જ લીલા,
 બાકી 'જાણું' વધઘટ કલા સ્નેહ ને ચંદ્રમાની
 પક્ષે પક્ષે યતિ હતિ તદા, સર્વદા ને થવાની.
 આઘા જૈશૂં, નજીક વહિશૂં, નાચશે નેહહોલા,
 લોહીશંથી વગર બનિયું સખ્ય સ્વાતંત્ર્યહેલા
 લેશે મોટા, તદપિ નવ હેયે વસે લેશ બીતી
 કે કેા કાળે તદન દુખશે આપણી પ્રીતિકીસ્તી.
 જાણું દરિયે અનુકુલ ન સૌ લોઢ વાયૂ કિનારા,
 જાણું ગેળી પડતિ વિજળી કારમી કેાક વેળા :
 એ સૌ ભાવી સ્થિર મન ઉરે વામવું સાથ બહાલા । ૧૪

ધણે ધણે વણે

પૃથ્વી

સણે હૃદય, કાં ગયો ? જિવન એકલું ધૂળ આ; ,
 ન કાંઈ સુઝતું, ગમે નવ કરૂં, કળે ના વળે,
 રમૂતીસલિલ ણંધિયાર જલ શાં ફુગે આવયાં,
 મનોહરતરંગિ જેહ હતું તાજું 'નુલવ્યું તઠા,
 આકારું કડછું અપેય બનિયું કરૂં તે અરે !
 નવું ય કરૂં ના રુચે : જગત બાધું નિસ્તેજ આ.

નિહાળું મનુજે ઘણા ય નિજ જોડ ખોતાં રુવે,
 ઘડીક પશુ શા બરાડત, દયા બધે ભીખતા;
 પરંતુ સદ ભૂલિ જે જુનું, નવે કર્યે વળગતા.
 શુની શુન રતે રતે સુરત જેમ મહાલે નવે !
 સપાટિ પરના અનેક પ્રણયે દિસંતા ભવે,
 — કિહાંથિ લવ નેહસાર ભટકંત હેયે ઝવે !
 સુખો વિવિધ રે વિચિત્ર જડસાતણા, એ કિહાં,
 ચતી મુજ પુરાણ પ્રીત ભવવૈજયંતી કિહાં !

૧૪

એ ત્રિપદ સૂર

મન્દાકાન્ના

‘બાપાણી!’ એ ત્રિપદ સુર સૌ નૌજુવાનો સુણે છે,
કાલા કંઠે પ્રથમ ઉચરાતો મિઠો માણિ લે છે.
બહાલી યે એ પુનરપિપુના શીખવી રંજણાવી
ઉલ્લાસે છે પ્રકટ રહસિ સ્વામિને સંભળાવી.
ઠાળે કાલાં રટણુ બનતાં છેક સામાન્ય એ તો,
પુત્રોપુત્રી વધિ થકિ અકારાં ચ શાં લાગતાં જો!
માયાવી એ ત્રિપદ સુર લીલાવધી ત્યાં કરતો
કાલા કંઠે ત્યજિ અવનવી મીઠયો મેળવતો :-

ખીજે જન્મી ઉછરિ પર છત્રો તળે પુત્રિ પુત્રે
પુત્રોપુત્રી નિજ કરે દર્ધ, સાંધિ લે ધર્મસૂત્રે,
વંદાવે છે નિજ સહ, અને સંભળાવે ઉમંગે
‘બાપાણી!’ એ ત્રિપદ સુર સસ્નેહમીઠાતરંગે :
‘બોલો મોટે વડિલ સટ તો સાંભળો’, એમ ટોળે
મીઠો દેવો ત્રિપદ સુર એ વૃદ્ધનાં શ્રોત્ર બોલે! ૧૪

અખાત્રીજ

૫૨ી

અહો ખુશનસીબ ! શિક્ષક હતો મુદ્દતસાયમા
તિહા નિરખિ શિક્ષિકા, દગ ઠરી જ એકેકની
સિડાઈ રહિ જીભ લાજજઠડે તિહા બેયની,
પરસ્પર પરંતુ નેન હરદમ્ હસી ઊઠતા.
હમેશ સહકાર, જેલ ટિખજે વિસામેય સંગાથથી
ગઈ શરમ, નેત્રનૃત્ય પણ કાળુમા આવિયા,
પિછાન પડતી ગઈ, પરિચયે પરસ્પર હજ્યા,
કુટેલ અરણ્ય સ્વયં, સ્થિત પ્રવાહ અટ સાધિયે।

વડીલ અનુકૂલ, ને વિધિ કિસે કુટિલતા ભુ-યે।
કરે કર, ઉરે ધરી ઉગ લિયે। શપથ શાશ્વતી
રહો પગ ધરા જડયા, ઉરપતંગ ઊડે। અ-ધર,
ભવાટવિ વિશે ય માનવ પરાગ ફેરે। અવર !
પરસ્પર રસ સ્મિતે દગ રહો સદા ગજતી,
બને। દઢ પવિત્ર ગાઠ સુકુમાર પામી ફલે।

૧૪

કુદરતપ્રતીક રેવા

પૃથ્વી

ગભીર ધન અંધકાર નબલૂમિને છાવરે,
ઉડો ઉતરિ મર્મ મર્મ જકડી લિયે બાડચમાં;
ભમે લઘુ મહાન ગુંડ અવનીપડે કારમાં,
નભે ખગણ વાહણકંટક કૂચ શી આદરે !
તથાપિ ક્ષિતિજે લકીર લગરીક શી આ દિસે
જરાક ઉજળી અતીવ કમનીય રેવા તણી !
અને દગ મિચૂં, મહાપટ તણી તિહાં મોહની
રંગે-રંગ પ્રવેશિ સુંદર સુશીત શી ઉલસે !

વિશુદ્ધ ઉગમે, પવિત્ર વહને, અહો કુદરતી
પ્રવાહ જલના સલીલ, મન ચિત્ત આત્મા વિશે
મુઠા ભરિ શકે હજી ય તુજ લબ્ય આસ્થિયંકર
સંભવન સદા નવીન અમરત્વ, ત્યાં છે અવર
બલો ભુમિનભે ભમે વિતરિ આશ બુદ્ધબુદ્ધવતી,
પરસ્પર હગી હસી “પ્રગતિ” આદિ મિથ્યા કથી ! ૧૪

કુદરતની ગોદે

મંદાકાન્તા

ખટકંતૂંતૂં રુધિર વહતૂંતૂં કલેજૂં નિચાડું,
 બુદ્ધિ તેને પણ અવગણી અન્ય ગૂંચે ગુંથાતી,
 ઇર્ષ્યા આવી છલકુશલ આ નીચતા ગુપ્ત તાતી,
 — શૂં આ કોઈ ગત ભવતણું વેર લેવાતું ખાડું
 વા એ બહીકે દગ અવશ થી એટલું ચે ન ભાળે
 કે નિર્દોષે નહિ જ ઉપડે ઠંડ આ કોઈ કાળે ?
 ભાગ્યો, મૂકી અધવચ અધૂરું બધું અસ્તવ્યસ્ત,
 પત્રો, થોથાં, જનસદન એ, એ હવા એ કુંડાળું,
 નીરાતીરે વિજન અડવું વાંધયાળું વિશાળું,
 તેમાં નીચો ખટ શિતલ, ખટ લીમડીછાય સુપ્ત;
 ત્યાં જ બેઠો, વિકલ ઢળિયો,—ઠંડકે શ્વાસ ખાતાં
 કુદરત ગોદે ખટક શમિ ગૈ, ગૂંચવારા સર્થો ત્યાં.
 આવ્યો મોડો

સીધો ખડોલ્યો, નવ કળિ ગળી ગાઢ નીંદે નિશા તો,
 ભાનૂ ખેલે

જાગ્યો ખેલે, અનિલલહરે તાન મૃદુ આલપતો. ૧૪

કુદરતપ્રતીક રેવા

પૃથ્વી

ગભીર ઘન અંધકાર નભભૂમિને છાવરે,
ઉડો ઉતરિ મર્મ મર્મ જકડી લિયે જાડયમાં;
ભમે લધુ મહાન ગુંડ અવનીપટે ઠારમાં,
નસે ખગણ વાદળાંકટક કૂચ શી આદરે !
તથાપિ ક્ષિતિજે લકીર લગરીક શી આ દિસે
જરાક ઉજળી અતીવ કમનીય રેવા તણી !
જને દગ મિચું, મહાપટ તણી તિહાં મોહની
જોરમ પ્રવેશિ સુંદર સુશીત શી ઉલ્લસે !

શિશુકુમારે, પવિત્ર વહને, અહો કુદરતી
પ્રાકૃતિક સલીલ, મન ચિત્ત આત્મા વિશે
સુંદરી શકે હજી થ તુજ ભવ્ય આશ્ચર્યકર
સહજતા નવીન અમરત્વ, ત્યાં છે અવર
બહો નિસે ભમે નિતરિ આશ સુદૃઢસુદૃઢવતી,
પ્રગટ હસી “ પ્રગતિ ” આદિ મિથ્યા કથી ! ૧૪

કુદરતની ગોદે

મંદાકાન્તા

ખટકંતૂં તૂં રુધિર વહતૂં તો કલેજૂં બિચારૂં,
 બુદ્ધિ તેને પણ અવગણી અન્ય ગૂંચે ગુંચાતી,
 ઇંચાં આવી છલકુશલ આ નીચતા ગુમ તાતી,
 — શૂં આ કોઈ ગત ભવતણું વેર લેવાતું ખાડું ?
 વા એ બહીકે દગ અવશ થૈ એટલું ચે ન ભાળે
 કે નિહોંધે નહિ જ ઉપડે દંડ આ કોઈ કાળે ?
 ભાગ્યો, મૂકી અધવચ અધૂરું બધું અસ્તવ્યસ્ત,
 પત્રો, થોથાં, જનસદન એ, એ હવા એ કુંડાળું,
 નીરાતીરે વિજન અડવું વાંધયાળું વિશાળું,
 તેમાં નીચો પટ શિતલ, ખટ લીમડીછાય સુપ્ત;
 ત્યાં જ બેઠો, વિકલ ઢળિયો,—ઠંડકે શ્વાસ ખાતાં
 કુદરત ગોદે ખટક શમિ ગૈ, ગૂંચવારા સયાં ત્યાં.
 આવ્યો મોઠો

સીધો ખેડો, નવ કળિ ગળી ગાઢ નીંદે નિશા તો,
 ભાનૂ ખેલે

ભગ્યો બેલે, અનિલલહરે તાન મૃદુ આલપંતો. ૧૪

ક્રીડસની 'બુલબુલને ઝોડ'માંથી

પૃથ્વી

અદીઠ તબિને ધરા તુજ કને છૂપું કાનને
લપાઉં તરુ છાયમાં, તુજ સહે પનોકસ જનું.
અહો કુણુભિષ્ટ ગાન તુજથી જઈ' કાન-ને!
અને વિસમઈ' જ છેક, નવ તે' કદા જે લહું,
વિલોલ મૃદુ મર્મરંત જહુપત્ર તુજ માંડવે,
—વિષાદ, ઉરદાહ, 'હર્નિશ ધર્મ'તિ આ તાવણી
અહીં ભવ વિશે, સુણાય કુસકાં જ અન્યોન્ય જ્યાં;
અહીં ભવ વિશે, મુજે ચલિતમુંડ વૃદ્ધા જિહ્વા
અમિત્ર અસહાય રોગહુળા જિયારા વૃથા;
જિહ્વાં ઝટ ફિટી ઉડી સુરખ જામ જોખન તણી,
જિહ્વાં સળવળંત ચિત્ત લગિરે ઉમળકે જ કે
ભરાય છવશય ભાલ પર ભાર નૈરાશ્યના;
જિહ્વાં નયનરોશની અચિર સુંદરીઓ તણી,
અને અહહ એકરાત્રિપરિભાણના પ્રેમ જ્યાં!

શેક્સ્પિયરનું એક સોનેટ

૫૨૫ી

નસીબ વિકરે, લિયે નયન લોક આડાં કરી,
ધુરા દુખદ હાલને સહિ રહું કચમે એકલો,
વિલાપ મુજ તીવથી કનડું દેવ ખેરે વળી,
નિસાસભર કુદ્ધ બાંડું વળિ ભાગ્યને આકળે;
સ્મરંત જન કેંકને, ઘડિક તો અદેખાઈમાં
સ્વરૂપ ચહું એકનું, સુહૃદટોળિ ખીન્ન તણી,
ઠલા, વગ, મુલો, મુખાશમય ભાવિ અન્યાન્યનાં,
વિશિષ્ટ મુજ જે બાધું ચ રહું ખાસ તે તુણ ગણી.

પરંતુ યદિ આમ ભલે મુજ દેવ મુજ નિંદતાં
સરે તું સ્મૃતિમાંથી કે બનિ જતો જ ચંડોલ ચો,
—ઉપા ભજકતાં જ ભૂમિતમ છાંડિ ભીડી ઉચા
ઉત્તસશુભ યોગ ભગ્ય, પ્રભુસ્તોત્ર લલકારતો !
સ્મરે મધુર તાહરો પ્રણય, હું ધનંજય જનૂ,
ચહું ખદલવા ન હાલ મરણીયરોશું ચ હં !

૧૪

કુદરતપ્રતીક રેવા

૫૨

ગભીર ઘન અંધકાર નભભૂમિને છાવરે,
ઉડો ઉતરિ મર્મ મર્મ જકડી લિયે જાડયમાં;
ભમે લધુ મહાન ઝુંડ અવનીપડે કારમા,
નભે ખગણુ વાદળાકંટક દૂર ગી આદરે !
તથાપિ ક્ષિતિજે લકીર લગરીક ગી આ દિસે
જરાક ઉજળી અતીવ કમનીય રેવા તણી !
અને દગ મિચૂ, મહાપટ તણી તિહાં મોહની
રંગે-રંગ પ્રવેશિ મુંદર મુશીત શી ઉલ્લસે !

વિશુદ્ધ ઉગમે, પવિત્ર વહને, અહો કુદરતી
પ્રવાહ જલના મલીલ, મન ચિત્ત આત્મા વિશે
મુદા ભરિ શકે હજી થ તુજ ભવ્ય આશ્ચર્યકર
સજીવન સદા નવીન અમરત્વ, ત્યાં છે અવર
બલો ભુમિનભે ભમે વિતાગિ આશ મુદ્દમુદ્દવતી,
પગપર ઠગી હસી “ પ્રગતિ ” આદિ મિથ્યા કથી ! ૧૪

કુદરતની ગોદે

મંદાકાન્તા

ખટકંતૂંતૂં રુધિર વહતૂંતૂં કલેજૂં બિચારૂં,
 બુદ્ધિ તેને પણ અવગણી અન્ય ગૂંચે ગૂંચાતી,
 ઇન્ધ્રી આવી છલકુશલ આ નીચતા ગુમ તાતી,
 — શું આ કેાઈ ગત ભવતણું વેર લેવાતું ખારૂં ?
 વા એ બહીકે દુગ અવશ યે એટલું ચે ન ભાળે
 કે નિર્દોષે નહિ જ ઉપડે દંડ આ કેાઈ કાળે ?
 ભાગ્યે, મૂકી અધવચ અધૂરૂં બધું અસ્તવ્યસ્ત,
 પત્રો, ઘોષાં, જનસદન એ, એ હવા એ કુંડાળું,
 નીરાતીરે વિજન અડવું વાંધયાળું વિશાળું,
 તેમાં નીચે પટ શિતલ, ખટ લીમડીછાય સુખ્ત;
 ત્યાં જ બેઠો, વિકલ ઢળિયો,—દંડકે પ્રવાસ ખાતાં
 કુદરત ગોદે ખટક શમિ ગૈ, ગૂંચવારા સયાં ત્યાં.
 આલ્યો મોડો
 સીધો ખેડો, નવ કળિ ગળી ગાઢ નીંદે નિશા તો,
 ભાનૂ ખેલે
 જાગ્યો ખેલે, અનિલલહરે તાન મૃદુ આલપતો. ૧૪

કુદરત અને માતા

મંદાકાન્તા

માતા હેતે દિનકર જતાં જાળનો હાથ સાહી
 મીઠે વેણે મધુર કળથી ઘોડિયે લે સુવાડે;
 આણે પ્રાસે વિધ વિધ ખિલૌણાં, અને આપ સોડે
 ખેસી, દોરી અહિં જીલવતી, મંદ રી ગાય કોડે.
 થાકે ઘેયોં નયન નિરખે ખેલસામગ્રિ ચાહી,
 થાક્યે ચિત્તે 'અધુરિ રમતો કાલ,' એ આશ સાહી
 જોતો માને, સુણત ન સુણદુ ગાન આદોલવાહી,
 શાંતી છોળે કળત ન કળત જે રમે નીંદખોળે !

કુદરત માતા, જઈશ્ પણ છે માંતવી જાળ એનો;
 થાક્યો હાયો, તદ્દપિ વળગે છોડતો ના ખિલૌણાં.
 સાંધાં તોડે, અસહ દરદે પોકરાવે છ રોણાં,
 એ શૂં કુદરત ! તજ તજ ભુંડી નિર્દય'ાસૂરિ એનો !
 જરયાં માતા પ્રણયકળથી માનુષી નીંદરાવે,
 તૂં એ કાં ના નિજ સુત ભલા એમ માતે સુલાવે ? ૧૪

યમને નિમંત્રણ

પૃથ્વી

યમ ! શ્રવણમાં કહે કુસુમ, તે કહ્યું છું ત્હને :
“હતું હરિત ટેશિ, જાળ જલજિથિ વડે સુરક્ષાયત્રી,
ઉપાસુતકરે હયૂં જલ, વિસર્જિયૂં વજ્રને;
બપોર ચડતાં મહીંચિ ઉપસી વધંતી કળી,
ખિલ્યા ગગન રંગ સાંધ્ય, વિસમે કળી છાંટિને;
ફરી દસરવારિની ઠરિ વહે ઉરે સોંસરી,
કળી ઉઘડિને હલો મૃદુ સુચોભિ ખુલ્લા બને;
વધે હલ, વધે ઉઠાવ, દંડ સુભગ ઉપડે દાંડણી,
નિશા ગહન ત્યાં મહને જઠડિ ગાઢ આલિંગને
દિયે પ્રણયનીંદની અજબ માતબર તાજગી !
ચતાં રજનિ પાતળી નિરખું જાગિને દાંડણી
તળે જડ નવી, મહી ચિ ધસતા ઉચે કેશર
ધરે પટ સુડોળ જોખનખહારના ભાસુર !”
અરે યમ ! અરે નિશાગહન ! આવ આલિંગને ! ૧૪

પ્રણયનું કામણ

શાર્દૂલ૦

આવ્યો ખંધુ ચડી વટે, 'નવ રિઝો ખીજો છ મહારા પ્રતિ.'
ના એવી ફરિયાદની પણ હુંને હાવાં નવાઈ રતિ.
છું નિત્યે ફરિયાદપાત્ર સહુની છોટી શું મોટી અતિ.
શું તેથી? હઠમૂલ છે પ્રણય ત્યાં શ્રદ્ધા ય રહેજે વસે,
તે તે સૌ ફરિયાદનાં શ્રુષ્ઠિ લઈ નેમિત્તિકોને હસે;
જિસેટે કુલ નેવ, કાઘપરસે નિર્દોષતાથી ચળી
દોષોમાં ય શુભો નિહાળિ, સરલા શ્રદ્ધા બિની ને કુંળી,
સામાં મૂલ પસારિ ચિત્ત યુગલે એકાશયા જામતી.

છે એનો જ અભાવ ત્યાં ક્ષણિક તે, ન્હાનું નજીવું ય, તે
જાદૂની ઝડપે વધી પ્રસરતાં,— આચાર, આડંબરો,
ચોકી એકબિજા તણી ફરિફરી, ઉધા શહો, પીઠનાં
શંકા બહેમ કુતર્ક,—એમ અવળી માયા તણાં પ્રસ્તરો
વાધે, ચિત્ત ભરી દિયે ઉભય,— ને સ્નેહી બચારાં જ તે
કાળે એમ જાને ન દ્રોહિ અવળી કાળે શું એકેકનાં? ૧૪

પ્રાણમુહૂર્તનું સ્વપ્ન

પૃથ્વી

મનોહર સુધાલસદ્ ગયણિ ભોર આસ્માન તૂં
વળી ઉગ છ, વર્ષ આણુ છ તું આગળે કેહવું ?
કસાણું કસણાવું ઘા ઉઘડ ગુપ્ત રહેવા, - ભલા
થશે કશિ 'ય સેવ, સર્જું કૃતિ પ્રૌઢ વા નાજુક ?
ઉઠ્યો, જ્રમરગુમ્ખદે સમણું ત્યાં સમેટાતું 'તૂં,
- સુરેખ હસતાં દગો, અવયવો ભયો માદ'વે,
પ્રસન્નવપુ શો નયો 'કુસુમપુ'જ એ બાહુડો
હતો સ્વપનગોંદ્ર વા શિશુ ભમંત આવી ચડ્યો !
સુદૃશ્ય હજિ પાંપણે ખચિત એવું વાસ્તવ હતું.

ઉડું નયન ચોળતો, સુભગનેણુ એ ખોળતો,
કરં નજર આમતેમ, નિરખું નિચે ખાટની,
લહૂં પછિ જ, કે ન રૂપ નવ એ છટા પાર્થિવ.
ઉઠ્યો છું હસતો હું યે : વરસ આ નવું માહરં
સુમંગલ મુહૂર્ત એ હસત ને લસત

સ્વપ્ન શું હજો ફૂટડું ! ૧૪

૨૩-૧૦-૧૯૩૭

અતિ દુઃખિયારાં

પૃથ્વી

હો વરમગાંઠનો રવિ ફરી; સ્મરું આજ તો
અમરું હૃદયાંજલી ગત સનેહિમંબન્ધિને,
ગયાં પ્રથમ જે મુકી મફરમાં અકેલો મહને,
નહીં જ બાનિ સેવ લેશ હુથિ તે સ્મરી લાજતો,
સ્મરું છ ત્રણ તેહ ખામ, નિજ રતિકુવાર પ્રોઠ મહને
શરૂથિ મરતાં લગી અભિમિચ્યા કર્યો જેમણે.
ખરે પ્રણય એટલો, મમય એટલો. સતત એટલો
ઘણાં મનુજ દે શકે, ભવ બને મધુર ઢેટલો !

ત્રણે જાણિ રહ્યાં દુખે, વિધિનિમેલ નિજ જઠડથી
છુટી નવ શક્યાં, ઘયો ચમ જ બેલિ ત્રણે તણે !
મન્યું ન કશું ચે હુથી; અવર ક્રોધથી ચે; ગણે !
વિલાપ મહિં માથ માત્ર મનુ આશરે મનુ થકી.
હતા ભવ પુરા, જિહાં પ્રણય દીધ મેં એમને ?
હશે ભવ હવે થવા, અનુભુ યેશ જ્યાં સેવિને એમને ? ૧૪

એક હાથ

પૃથ્વી

ગયું તુજ જીવાનિએમ, પ્રિયહૃદયગાદલી ચે ગઈ,
 ગયાં પ્રિય સુતાસુતો તડતડી તુટી ગે ઉમેદો બધી.
 પ્રભા ન, નહિ મિષ્ટતા, સુખતણા ન તે સાથિઓ,
 ન તે ગરબું કામકાજ, સહ તે વિનોદો ય રે.
 રહ્યું ફકત આયખૂં, રતિગતિસુખહીન નૈરાશ્યનું :
 રહી ફકત ડાકણી હરતિ ધાતુઓને જરા :
 રહી દિનદિને સુતીક્ષ્ણ કરકસરની ભુંડી કાતર :
 અને અવયવો વિહીન રહ્યું છે સ્વમાન તો આગણું.

અરે ! અરર બાઈ રે ! તુજ દશા ન જોઈ જતી !
 કચૂંમર કરી જમાડું સુજ ઉર તહને, તહને એમ જો
 લગીર ય વળે નિરાંત-કળ ધિરપ રે, ગાધૂં હૂં ય શૂં !
 પ્રલો ! યમ ! કરાલકર્મ પણ સદયચિત્ત જે ઠેા મહા
 વસે બલ કિહાંક વિશ્વ મહિં ! હાથ મહારી સુણે
 લિયે ઉંચકિ સઘ દુઃખદરિયાથિ આ બંધુને ! ૧૪

કસોટી

પૃથ્વી

કસોટિનિ પરંપરા સુજન આયુ આખૂં વદે;
 મળે જય પરાજયો, ગરથ જાય કિંવા વધે,
 મળે લગન નંદવાય ઘર, થાય જાયે પ્રભા,
 અચિંતિત પડે સ્વ કે સ્વજનમસ્તકે દેા કનઃ
 ન જાણ્યે બનિ જાય કે; લઘુ મહાન, વા લાભ કે
 ગણાય નુકસાન, ના નવિ કસોટિ લેખાય તે.
 વળી ઠંઠક સૌ વિશે મન મનાવિ લેવાનું જે
 વસે વલણ, સાંધતું અનુભવ દ્વિ ચડઉતર શા,
 ગણે પ્રથમ મૂલ, તેહ ફલ અન્ય કદુ કે મિઠાં,
 તણ સકલ જાણ્યે દષ્ટિ, વલણો, વિવિધ વિવિધ જે,
 કસોટિ'નુભવી રહ્યો છું દિનરાત, જાતિ કોથી પુગી ?
 જિતાય નરનાર જે થકિ અસંખ્ય, — હે બુજગી !
 ભલે બનું અશક્ત, થાય ન ભલે જ કરણીય જે,
 નહીં અકરણીય લેશ ય કરીશ, — રે બુજગી !

૧૪

વૃદ્ધોની દશા : એક ચિત્ર

પૃથ્વી

કશું ય નહિ કાળુમાં, ન મન, નોમિં દેહે નહીં,
 કુધાતરસથાકળેમ, નવ નીંદ બાગૃતિ નહીં,
 કેટુમ્બિસહકારિઓ વદત 'જી!' 'અહો!' 'વાહ!' 'ખરૂં!'
 -જરી પણ થતાં જ દૂર સહુ આચરે વેગળું!
 કદે વિષય હુદ્રમાં ય ગુરુ વાદ ગુસ્સા ફિસાદ,
 રચી જિવન ઉચ્ચ રે લવણ એમ સામે સહુ
 મળી ભળિ જાધા ય એ, નિમ્ન ગુમાન સ્વાર્થ પ્રમાદ
 વડીલ સિરપે કશી સિક્કતથી ઠલવતા લહુ !

વળી કદિ મહી જણાય જરિ કેાઈ ન્યાયી ઉદાર
 સિધેા પ્રણયશીલ ને શિશુતણા હઠેા રક્ષતો,
 અને કદિ લિયે વડીલજન એહનો પક્ષ, તેા
 જાધાં ય થઈ એક તત્ક્ષણ જતા જની શા તયાર
 વડીલતણિ એ 'ખુરી' 'અસમ' દષ્ટિને નિંદવા,
 'સુપૃત્ય પણ વિકલનો સહજ બ્રંશ એ' રૂઢામવા । ૧૪

વૃદ્ધનું મોહું દુઃખ

પૃથ્વી

ભયો ભવ તરંગમાલ સ્થમ દુઃખદુઃખાકૃતિ
અસંખ્ય અવિરામ એક પર એકની સ્વારિઓ;
અથોભ્ય દુખવીચિ એ મહિં દુખંત ઝૂઝંત, ને
બધૂં બલ જમાવિ હોમિ ઉગરંત એ ઝૂઝણે
અરે દુખિ જતાં જતાં વળિ બથી જતો જીવ, એ
લહે દુખ-ધસારને અસહ, તે ન શું કુદરતી !

અનેકવિધ એ તરંગ-હુમલા મહાલોહ વા,
કિશોરવયિ પ્રેમના, મધવયે મહોચ્છલત વા,
રમરે સકલ. વૃદ્ધને દુખ ધસાર જૂઠા જ ને
ચહે દિવસ ને નિશા, દુખવવા ધસે એહને.
સુરાદ અધુરી અનેક કૃતપાય એ સાધવા
ઉપાડ સપરાણ વૃદ્ધ ઠરતો,—યમ ત્યાંહ તો
હરે અહહ સોબતી મુહૂંને પુરાણા, અને
હણી ઉજમ એમ, એ હણત વૃદ્ધને જીવતો !

૧૪

અનિશ્ચિતતા

વસંત જાતિ

ખડોતેર ! કેાઇ ન માનિ શકે થયેલાં
જે કામકાજ નવરાશ મહીં હું—સાથી.
ખડોતેર ! જે પ્રિય વસંદ પ્રવૃત્તિઓમાં
જોતા મહને ધપિ રહેલ અથાક શક્તી,
“ સીમા સુદ્ધર ” ગણુતા હજિ, ને બધાં આ
ગાત્રો ખરે બળભળે, તુલું તુલું ચે રહ્યાં !
જાણું ન ખડોર દિન માસ ન વર્ષ કેટલે
આ દેહ આ શ્વસન પૂણું વિરામમાં લળે ?

માનવ્ય તંત્ર મહિ નિશ્ચિતતા જણાતી,
તે આ અનંતવલયી નિયતિક્રમે નથી.
ને એ જ ઊણપ થતી અહ વ્યક્તિ સાંતની
કેવી ય ત્રાસદ અનિશ્ચિતતા કફેાડી !
છું મર્ત્ય તેનું નવ હુઃખ; પરંતુ સાલતું
અજ્ઞાન આ અટકની પળનું સદાવડું.

૧૪

ન કામ કરવા રહી રુચિ; નકામું દળવું કશું ?
 ન છવન ખુટયું; ખુટેલ જવ હેતુ જિવવું કશું ?
 છિપી તરસ નેહની ન, નવ વહેન ઘંઘ્રૂં કિંજરૂં,
 પરંતુ જમટે હયાં સ્વકિય સૌ, ન એકે રહ્યું,
 તિહાં નવ વહે રહે વહિ વહેન, સરખું ન શું ?
 ગયાં નયન, રાત ને દિવસમાં રહે ફેર શું ?
 કુટયા શ્રવણ, કંઠ મંજુ ઘઘંરત ઘંટિનો ભેદ શું ?
 તુટયા પગ, મતંગજે મરિ રહે જિહાં જે પડે,
 ગર્ધ પદક, રેત કે રતનથી નફો થો જડયે ?

થયાં ન સત અસત એક. સતમાં જ નિષ્ઠા રહી,
 ગર્ધજ પલ્લુ શક્તિ એ ગહન ખોજ ઢેરી હરે,
 ન રે અવર કેા દિગ્ગે મગન જેહ એ મોજમાં,
 વજ્રમાં વિટિ સુખાસ કેવલ વિલાસરત આંધળાં;
 વૃથા જઈદિ દુઃખદા, દુપટ ક્ષુદ્ર કુઆમમાં !

તખા કહું ? કહું તુરંગમ ? તુ છેક હારી ગયો ?
 તુડ તુડ થઈ રહ્યો વિકલ મંધિ ને સ્નાયુમા ?
 ન રથૈયા, નવ હોશ લેશ, પ્રવસને ન વા વર્તને
 ખમાય લગિરે અનીમ, અહ રી દશા તાહરી !
 તથાપિ મફરે પ્રલંબ મુજ સાથિ મંગી અરે,
 હજી ય મુજને જવૂ છ ડગ સ્વપ, તૂ આલ જો.
 હજી છ મુજને ઠઈક કરવૂ અધૂર પુર,
 ઉઠેલિ લઉ તે પછી,- પછી ઉભય તૂ અને હૂ છુટા
 વિરામમધુ પ્રાશવા, અક્રિયતોદ્ધી સેલવા,
 જુની સ્મૃતિ તણા અનંત પતળા રુચિર વાદળા,
 તરંત ઉભઐ રહંત, રહિ રૂઠે જ વાગોળવા !
 સખર જરિ, ના અહ કશુ ય જે લહેને શક્ય ના,
 કદી ન તગડીશ, લે વચન ! સાથિ સંગી અહો,
 જગ ઉચલ ડોક, દર નયિ જો વિસામો હવે

૧૪

૨૩-૧૦-૫૦

જીવનમુક્તિ : પ્રશ્નોત્તર

વસંતગતિ-મંદાકાન્તા

“ એ જાંધુએ રિયુ હરીફ ખલે અરે એ
વાહ્યો છુટ્યો નગન નિર્ધન લીખતો કર્યો.
વયો તણી ય વળિ આળસુ રે નિરાંતે
લીધી છુંટાવિ,—ઉપટે જ્યમ કાંત ના સજ્યો !
રોયો અરે રુધિર-આંસુ વહ્યાં, ન થંજ્યાં,
વયો લગી પડિ રહ્યો પટકાઇ ભગ્ન,
વિશ્રમે ન કોઇ કણ જે નવ વેરિ ભાસ્યો,
શું કોને કહ્યો? સ્પર્કિય પણ સૌ જ્યાં નિહાળ્યાં પરામાં ! ”

“ ધીરે ધિરે સમજ સાચિ ઉઠાણથી ઉગે,
એ સૌ ઉપાધિ ગણિતી જ સ્વકીય મોહમાં :
રૂઝું થયે પર જાધું ય પરાધું આળખ્યે,
જે જે ફરી કદિ કસો નવ એક જાળમાં :
આત્મા જ એકલ ખરો નિજ સાથિ સારથી,
શીખોનિ એકલપણું નવધર્મશિક્ષાધિ,—આજથી ! ” ૧૪

શ્રી બિનયતોષ ભટ્ટાચાર્ય હોમિયોપાથ

પૃથ્વી

હુક્રીમ ન, ન વૈદ્યહાકાર, કમાલ ઈદ્દમી ખરે,
અહો બિનયતોષ આપ બિનજોડ ભદ્રગર !
નસીબ મુજ શું વડું, ફકત આપ પાડોશડે
વસી, સહજ કાલસોતવહને જ પામ્યો. અગર
ન નેહ શકું દૈ તથાપિ, તમ મોંઘિ આ મિત્રતા.
કુક્લીનવર, ગૌડ બ્રાહ્મણ વરેણ્ય વિદ્યાધન,
કિહાં જરાણું અદ્ય કયાં અમૃતસિંધુ ભાગીરથી !
અગોત્રિ ગુજરાતિ કયાં, કચહિં અતૂટ આયોન્વય,
અડંત નડિયા વટાવિ મિથિલા પુરાણી લગી,
અનેક શતકે ભવલંત નિજ પૂર્વજે પૂર્વજે !

અહો મુજ નસીબ ! રોગ જઈફી વળી આકરી
પછાડ યુગલે અતીવ દરદે મુંઝાઈ ગયો,
અહીં પગ જ માંડતાં દિવસ અદ્ય માંહે ફરી
મુગાત્ર બિનદહં આપ રતિ-ભદુએ થે ગયો !

૧૪

શ્રી કુમુદમંડળને

પૃષ્ઠી

દલિં છ શુભ મંત્ર આજ તુજ, દે 'કુમુદમંડળ,'
 બનું તમ પુલોનિયસ્? " ખુદ-વક્ષાઈ સેવો ! " કહું.
 કિથેાર વય ફૂટતી નવયુવા વિશે નર્તતું
 સહે વસિ બાણી રમી સ્વપન એવિ દૃઢોલતું,
 સહાનવલ, પૂરતું વિવિધ, લેખિકા લેખકો
 તણું તમ વયસ્યમંડળ, સદા ય હોયે બન્યું,
 ચહું ખુદ-વક્ષાઈ આ તરુણ ને તરુણિકા કનેઃ
 યથાવય રમેા હસો, પ્રકૃતિ જિમિં રુચિ લાવ ને
 વિચારવળણે વિવાદવમળે વિલાપરૂને,
 સ્તુતિપ્રહસને, લુગુખ્તન, ઘૂણા, તિરસ્કરણ વા,
 ગમે વિષય જે, પ્રવાહ મહિં જેહ લાધે ગથવા,
 રુચે કવન ગદ્ય વા, જટિલ કે સરલ શૈલિ વા,
 ચહો અધિક પંડિતાઈ ચતુરાઈ કાંતી છટા,
 -તમામ મહિં એવએ ખુદ-વક્ષાઈ, બડમંત્ર એ પાઠવું. ૧૪

‘ વછેરા ’ને

પૃથ્વી

૮

‘ કૃતાર્થ ’ કયમ ? જ્યાં રઝોઢમ તળે દટાયાં પડયાં
ચહે ષટ્ક માહરાં કિરણ વાયુ ને આભલાં.

‘ કૃતાર્થ ? ’ જહિં લટકતા અરધદેહ ટંગે રઘ્યા.
નભોચિ હજિ અવતરંત નવ સોમ આવી અડયા.

‘ કૃતાર્થ ? ’ જહિં વારવારં અનેક વિષયો વડા —

‘ પુરાણહય ’ જેહને કહિ સ્તવો છ નિદો છ વા,—
સમીપ વહિ તેહની લજિ લળી સલામો ભરી,
ઠહે, “ નવ ઉતાર ચોઠડું, અમો ગયા છૌં રહી,
સવારિ તુજ પીઠનો અતુલ દહાવ અમને ય દો ! ”

‘ કૃતાર્થ ’ પણ છું ખરો, હયજગે ’ દગે આ છતી
(હયાત હજિ એટલે) નિરખું છું ‘ વછેરા ’ ભલા,

યુવાસહજ સાહસે મલપતા, સુભગકોડિલા,

ઠલાગગનભાવના,— મુજ ? સ્વકીય ?—ના, શાશ્વતી

તણા પરમશક્ત, કેન્દ્ર ગમ માંડતા નર્તતા ડાબલા ! ૧૪

જૂનું મધ

પૃથ્વી

સનાતન કશું ન એમ સરકતું સંસાર આ,
 ક્ષણેક્ષણ સજતું રૂપરસ રંગનાદો નવા;
 ક્ષણેક્ષણ સરતું શૂન્ય વિવરાણિ એ કારવાં,
 રચાઈ વિરચાય ઊભિ પછડાય સંસાર આ.
 તિહાં સરત ઊરજોડ ઝળદ્રી અનામી રસે
 વહે નિકટ, ચૂમિ ભેટિ મિટ માંડિ લેટે વળી,
 પરસ્પર શિ સ્નેહભેળ યધ જાય રસકૂડલી,
 — અને પછિ પટે છુટી, વહત દૂર દૂરે વસે,
 ફરી મિલત વા ન વા. યદિ મળે, રસો એ જુના
 અપૂર્વ પરિપાક પામિ ધરતા મુધામાધુરી,
 અલૌકિક, અમાપ, જોડ ઉપમા ન જેની ખરી;
 પરસ્પર વળી અનેક અવરે હિતો સાધતા
 ઉમંગિ હરખે ભયો; યદિ યતા વિખૂટા ફરી
 જુના મધ તણી લહે શિ કદુતા બળી માધુરી !

૧૪

તેજને ટકારે

પૃથ્વી

કે. મા. ! જરિ ન શું ત્હને પરખ કાચ માણેકના,
 વચસ્યવચને કુદી પડ શું આમ, રે લોજિયા ?
 પુછીશ કદિ રાજ, રાજવિ, મુસદ્દિ ચે કોઇને,
 પુછીશ યદિ એક એક થકિ, કે જિહાં સૌ મળ્યા,
 મુછીશ સહુ વાણિ એક જ વહંત નિઃસંશયા,
 - ખુશામત ન કો'નિ એવક થકી કહાપી ખને.
 ગણો ગુણ, ન વા; યથા વદન માહરૂં મુંદર.
 આમુંદર ભલે ગણો :- ઉભય માહરા કુદરતી.
 ચડે ઉદ્ધિવીચિમા જળકણે, પડે છે અવર,
 ચડંત શિખરાણિ કેા નિજ પરાકમે ફૂલતા,
 પડંત નિજ નિંદિ દેવ, નઇરાસ્યમા ફૂલતા,
 શું એ ચડપડો શું એ હરખશોક સાચાં કે મા. ?
 અનંત વહુને શમે યઇ, યઇ શમે વીચિ એ,
 વખાણુ શું વખોડ શૂ ?- શ્રવણદાસ શૂં તૂ કે. મા. ? ૧૪

“ શ્વેતકેશી પિતર્ ”નું ઉત્તર

૫૯૦

સખા કહું ગણું ન પુત્ર, વારમ્ર તું 'નેક ગુરુબુદ્ધિનો,
કયાં ગુરુ ઘણા, કરીશ વળિ, ને હતો ખેલથી
વડો ગુરુ તું પડનો : ટકિ રહે જ તેવો હજી.
જતો દિસત હૂંધિ ફર, વળિ ભોમ વજેલ મેં
ત્હને દિમત સત્ય શાંતિ મુખ સર્વ શ્રેયે ભરી.
મહને ભય, રખે તું બુદ્ધિ તુજ હારિ જા, ચોહની
પ્રહોભન પરંપરા મહિ; તરંગમાં સિંધુના
સદ્ગુણલત રંગરંગિ ચળકોડલસદ્ વિતતમાં
જતો સફર માટ જેમ ભડવીર તારો હુમે !

મળે તારિ ઠરે તું કોઈ ધનખંડ બેટે, 'યત્ર
તરંગવમળે હુમે; તુજ ભવિષ્યનો તૂં ધણી !
મળે, તર તું દૂખ તૂં વિકટ સત્યયાત્રા મદા :
અને વિરલ દલમનરક યાત્રાળુ થે આહસી,
ભલે સફર તૂં ચઝો : સભય તોય હૌં આશિયો. ૧૪

ચિત્રકૂટને સ્વાગત

પૃથ્વી

ઉગે રવિ, ઉગે ઉષા, અરુણ કે ભળકિયો કહો :
ઉગે નભતટે અહા, કઠણ રેતટીંગા શિરે :
ઉગે દગ દુખીમુખી ઉર ઉતારતી રેખમાં,
રુકુંદે ઠલમ ત્યાગરાગ વર્ણભવ નિચોવતી રંગમાં,
ઘડે તનમરોડ ત્યાં કથતિ ગુહ્ય ચારિત્રને,
કટાક્ષ ચિતરે તિહાં પટ ઉઠેલતી દેવના :
છળી જ નિરમે તિહાં પ્રકૃતિ મૂકથી મેળવે
અશબ્દ પણ નગ્ન રોકડું નયૂં કથંતી ગિરા.

પધાર, સખિ, હેતને ઉમળકે વધાવું તહને :
અકેલ હતિ, આવ લેટ મુજ માજણી પહેનડી !
અને ધરતિ આ દિસે કઠણ રેતટીંગો ભલે,
ઝિલી કિરણ આભલાં ગુંથિશું મેં ય પહેનો સહે
સુકોમલ અનંગમાલ, મધુરા રસે લહેરતી,
ઉરેા હિચવતી મુધાધુન્ટ પિવાડતી, રૂપસી.

૧૪

અહો હરખ !

પૃથ્વી

અહો હરખ ! માંડ માંડ પણ ચૂકતે થે ફરજ !
 ઘણાં દિવસરાત વેતરું કિધું અવિશ્રાંત ને
 ન હોધ નહિ ખાનપાન તણિ વેળ ગણકારિને,
 વિનોદ રમતોગમત્ ન ફિકરાઈ કરિને વરજઃ
 —થયું મફલ તે રહી અસલ ટેક ને આગર.
 વિનોદ રમતોગમત્ શિશુ સખા સનેહી એ
 નચિંત કરિને હવે દિવસરાત માણ્યા કરું
 રિઝું રિઝવું. મસ્તશાંત, વિહરું અઠેલો જ કે.
 સખૂર, દિલ. છતના સહજભાવિ આઢોલને
 ન ભૂલ હરખોમિ તો ક્ષણ દશ ક્ષણ જ છવને
 ચડે, ઉતરિ જાય પાછિ. યદિ લીધું નિવેદને
 ત્યાં સ્વરત પાશવી જિવનના અસહ્ય ખેદને
 ચહે, દિલ, હટાવવા : ફરજ એક પર એકની
 સુસંકલિત માલ બાણ બિજમ ઉભાસ

સ્વવિકાસ કેરી જનિ.

૧૪

ભાવ વૈવિધ્ય

પૃથ્વી

ઘરે ! રખડું ઠામ ઠામ ભટકતું પાછો ફરે :
ફરે ધણુ સમો : ‘ અસૂર થયું ’ એમ ઊતાવળે.
દરેક ડગલે રળે થળથળોનિ ખંખેરતો :
ફરે ખગ સમો : ‘ હજી નભ સુહામણું ’ એમ એ
સમીપ પણ નીડ ખહાર જરિ સાંધ્યશોભા વિશે
પ્રસારિ ફફડાવિ પાંખ રચિ વતુંલો સેલતો;
ફરે જન મુમુક્ષુ જેમ : ‘ ઉરનો વિસામો ન કે,
ઇહ-સ્થલ ખધાં સમાન, નિરુપાધિ હીસે ન કે,
વિરાગિ મનમાંથી એમ ‘ ઘર ’ બહાલ મંદાવતો;
ફરે વિધુર શો; ફરી અનુભવંત જૂનો પ્રણુ;
ફરે નિજ પડ્યાં મુકેલ લઘુમેટ કર્તવ્યમાં
નવા ઉજમથી ફરી દઢનિવિષ્ટ લાગી જવા.
પતી રખડઃ જીવ એકલ, ઘરે તું પાછો ફરે :
તરંગ લહરે દિલે તુજ કયા કયા આ પળે ?

૧૪

તલને પવન

૫૨૫

તલને પવન શું કહ્યું ? કરું જિહાં શરૂ સાધના,
 વહે ભુંક ગધાતણી ! લખું છ પત્ર જ્યાં હેતના
 કુસોડમ વહાવતો હુંગણિ હીંગ કે લસણના !
 ચાહું રજનિ મોડિયે નિદર સેવવા, ત્યાં તલને
 રુચે ટિખળ મંદ મંદ્ર રસળંત સંગીતનાં !
 કહી વળિ સુદર મિદતર ગાન મુલુવું મહને,
 કુટે જ તુજ અદૃહાસ્ય પતરાં તણી લારિનાં !
 કહ્યું પવન શું તલને ? વિતરતા ગુરુ જ્ઞાન જ્યાં
 વળી વળિ તું વેરતો પિકમયૂરટૌકા તિહાં.
 પ્રજા ઉઠતિ મહંજંગમદ માણવા ત્યાં, અધ્યા,
 અચિંત્ય રણશિંગ તું બજવતો ગજવતો બહુ
 સનાતન અહિંસ બંધુરતિથર્મનું બેસુરું !
 તરી ઉદધિ ના શકે તુંવણ નિર્બળું નાવ આ :
 અને અખળ તોમ હંગ તુજ તો, પવન, આહવા ! ૧૪

નસીબને

પૃથ્વી

નસીબ, તુજ રે શિ હોય અવળાઈ આથી વડી !
હતો યુવક, ને હતો ભરજીવાન પ્રીટો તદા
ન થાક કંઠણાઈ ભેરુનળળાઈ, સામાં જલો,
ન સાધનઅભાવ, ના અકળ આવતી આપદા,
કશું ય રજ ગાંઠતો; ધસત આત્મતોરે સદા
તયાર તરવા હતો ખળભળંત ગાંડાં જલો.
નહીં જ તક તેં મહને દિધ, નસીબ, ત્યારે કદી
સ્વદેશહિત કાજ જંગ જીવવા સ્વપક્ષે કુદી.
અચાનક અને અહો અતિ મુધન્ય આ સાંપડે
પ્રસંગ જવ અદિતીય, સહસા ધસી સંગરે
સ્વદેશ પળતો અસાધુપથ તેહને ખાળવા :
કુનાયક વિછોડવી હિતપ્રભાત ભણિ વાળવા :
—નિહાળું મુજ જાત ત્યાં વિકલ વૃદ્ધ યે ગાપડી !—
નસીબ, તુજ રે શિ હોય અવળાઈ આથી વડી ! ૧૪

નવા ક્ષેત્રથી સહકતા મિત્રને

પૃથ્વી

હતો સરિતમીન તે શું સરિયો હું દરિયા મહી ?
 હતો શુષ્ક વાર વાર 'દગિયો અહો ઘોર ચો !'
 નહી તટ, ન ઝાડવેલપશુ, આવળ લોકની,
 પ્રમાણસર ના કશું, ધુધવતો સદા તોરમાં,
 હુએ શું તરિ શું ચક્રે ન ગણતા તરંગો કશું,
 અને બસ ફિસોટિ ફીણ મદમત ઉછળ્યા કરે !
 સયો સરિતમીન શું હું અતિ દારુણા અણવે,
 નયો લસત ક્ષાર જ્યાં અણુ અણુ અસંખ્યાતનો !

સખે ન શિશુ તું હવે, શિશુમતીરતી છાંડ તું,
 વિરોધ વસમા દિસંત છળવું શું દ્વંદ્વો યદ્રીઃ
 નદો જનક સિંધુના, જનક નિંધુ છે મેઘનો
 પિતામહ નદો તણો : લવણુ તે જ મીઠું સહી :
 નહીં ધુધુ બકોર ચોર શરમાળ શાંતીચિ ચે
 વિભિન્ન : મહુ સપ્રમાણ લયઠાઠ વેરાટમાં.

૧૪

ઉડ્યનોન્મુખ નૌજુવાનને

૫૨

વિહંગ, ઉડ ! જો લસે અખુટ વ્યોમ આશાભર્યાં !
ચડે નયન જે દિશા નભ નવીન તે દાખવે :
અડે હૃદય રંગ જે સુરકમાન તે ખીલવે :
વિહંગ ઉડ જીડ રે ! ઉડજી ધન્ય હો તારાં !
થશે ઉડજી છાતિએ જમવ જોમ તે માપનાં.
હશે દગઉદારતા મતિવિકાસ તેવાં બલ :
વિકાસ, દિલનાં રતીઝરજી જેમ જીડાં વિમલ :
રતીઝરજી ઝીલશે કિરજી જેહવાં આત્મનાં.

લવે ઉડજી માટ આ નિયતિ જ્યોતિ એ જૂલ મા !
થશે જુલ; ફરી ફરી શ્રમ-વિષાદ તો તાવશે :
કુસંગતિ ફરી ફરી રતિસુધા ચ દૂણાવશે :
જશે કથણિ લોહિમાં કસ બધા ચ ઉત્સાહના.
પરંતુ નિયતિ સ્થિર ખુબ પ્રબોધ દે પાત્રને :
વિહંગ નિયતિશ ! જીડ ! નહિ સીમ આનંદ્યને !

૧૪

નવા ક્ષેત્રથી બહકતા મિત્રને

પૃથ્વી

હતો સરિતમીન તે શું સરિયો હું દરિયા મહીં ?
હતો શ્રુણુત વાર વાર 'દરિયો અહો ઘોર થો !'
નહીં તટ, ન આડવેલપશુ, આવળ લોકની,
પ્રમાણસર ના કશું, ધુધવતો સદા તોરમાં,
હુએ શું તરિ શું શકે ન ગણતા તરંગો કશું,
અને બસ ફિસોટિ ફીણ મદમત ઉછળ્યા કરે !
સયોં સરિતમીન શું હું અતિ દારુણા અણવે,
નયોં લસત ક્ષાર બ્યાં અણુ અણુ અસંખ્યાતનો !

સખે ન શિશુ તું હવે, શિશુમતીરતી છાંડ તું,
વિરોધ વસમા દિસંત છળવું શું દંદો ચક્રીઃ
નહો જનક સિંધુના, જનક નિંધુ છે મેઘનો
પિતામહ નહો તણોઃ લવણ તે જ મીઠું સહીઃ
નહીં ધુધુ બકોર ચોર શરમાળ શાંતીયિ થે
વિભિન્નઃ ત્રહું સપ્રમાણ લયઠાઠ વેરાટમાં.

૧૪

ઉડ્યનોન્મુખ નૌજુવાનને

૫૯

વિહંગ, ઉડ ! જો લસે અખુટ ઓમ આશાભર્યાં !
ચહે નયન જે દિશા નભ નવીન તે દાખવે :
ચહે હૃદય રંગ જે સુરકમાન તે ખીલવે :
વિહંગ ઉડ જીડ રે ! ઉડણુ ધન્ય હો તાહરાં !
યથે ઉડણુ છાતિએ જમવ જોમ તે માપનાં.
હથે દગઉદારતા મતિવિકાસ તેવાં બલ :
વિકાસ, દિલનાં રતીઝરણુ જેમ જીડાં વિમલ :
રતીઝરણુ ઝીલશે. કિરણુ જેહવાં આત્મનાં.

જવે ઉડણુ માટ આ નિયતિ. જ્યોતિ એ ભૂલ મા !
યથે ભુલ; ફરી ફરી શ્રમ-વિષાદ તો તાવશે :
કુસંગતિ ફરી ફરી રતિસુધા ચ દૂણાવશે :
જથે કથણિ લોહિમાં કસ બધા ચ ઉત્સાહના.
પરંતુ નિયતિ સ્થિર ધ્રુવ પ્રબોધ દે પાત્રને :
વિહંગ નિયતિજ ! જીડ ! નહિ સીમ આનંદને !

૧૪

નવા લેખથી ભડકતા મિત્રને

૫૮૨

હતો સરિતમીન તે શું સરિયો હું દરિયા મહી ?
હતો શ્રુણુત વાર વાર 'દરિયો અહો ઘોર ચો !'
નહી તટ, ન જાડવેલપશુ, આવજા લોકની,
પ્રમાણસર ના કશું, ઘુઘવતો સદા તોરમાં,
હુએ શું તરિ શું સકે ન ગણતા તરંગો કરૂ,
અને બસ ફિસોટિ ફીણ મદમત ઉછળ્યા કરે !
સયો સરિતમીન શું હું અતિ દારુણા અર્જુવે,
નયો લસત ક્ષાર જ્યાં આલુ અણુ અસંખ્યાતને !

સખે ન શિશુ તું હવે, શિગુમતીરતી છાંડ તું,
વિરોધ વસમા દિસંત છળવું શું દંદો ચક્રીઃ
નદો જનક સિંધુના, જનક નિંધુ છે ચેલને
પિતામહ નદો તણો : લવણ તે જ મીઠું સહીઃ
નહી' ઘુઘુ બકોર ચોર શરમાળ શાંતીચિ ચે
વિલિપ્તઃ મહુ સપ્રમાણ લવઠાઠ વેરાટમાં.

૧૪

ઉડ્યનોન્મુખ નૌજુવાનને

૫૯

વિહંગ, ઉડ ! જો લસે અખુટ ઓમ આશાભર્યા !
અડે નયન જે દિશા નભ નવીન તે દાખવે :
અહે હૃદય રંગ જે સુરકમાન તે ખીલવે :
વિહંગ ઉડ ઊડ રે ! ઉડણુ ધન્ય હો તાહરાં !
થશે ઉડણુ છાતિએ જમવ જેમ તે માપનાં.
હશે દગઉદારતા મતિવિકાસ તેવાં બલ :
વિકાસ, દિલનાં રતીઝરણુ જેમ ઊડાં વિમલ :
રતીઝરણુ ઝીલશે કિરણુ જેહવાં આત્મનાં.

ભવે ઉડણુ માટ આ નિયતિ જ્યોતિ એ ભૂલ મા !
થશે ભુલ; ફરી ફરી શ્રમ-વિષાદ તો તાવશે :
કુસંગતિ ફરી ફરી રતિસુધા ય દૂષાવશે :
જશે કથણિ લોહિમાં કસ બધા ય ઉત્સાહના.
પરંતુ નિયતિ સ્થિર ધ્રુવ પ્રબોધ દે પાત્રને :
વિહંગ નિયતિશ ! ઊડ ! નહિ સીમ આનંદને ! ૧૪

નવા લેખથી સહકતા મિત્રને

પૃથ્વી

હતો સરિતમીન તે શું સરિયો હું દરિયા મહી ?
હતો શુણ્ણ વાર વાર 'દરિયો અહો ધોર ચો !'
નહીં તટ, ન આડવેલપશુ, આવજા લોહની,
પ્રમાણસર ના કશું, ઘુઘવતો સદા તોરમાં,
હુએ શું તરિ શું શકે ન ગણતા તરંગો કશું,
અને બસ ફિસોટિ ફીણ મદમત ઉછળ્યા કરે !
સયો સરિતમીન શું હું અતિ કારુણ્ય અણવે,
નયો લક્ષ્મણ કાર બ્યાં અણ અણ અસંખ્યાતનો !

સખે ન શિશુ તું હવે, શિશુમતીરતી છાંક તું,
વિરોધ વસમા દિસંત છળવું શું દંદો થદીઃ
નહો જનક સિંધુના, જનક નિંધુ છે મેઘનો
પિતામહ નહો તણે : લવણ તે જ મીઠું સહીઃ
નહીં ઘુઘુ બકેાર ચોર શરમાળ શાંતીધિ ચે
વિભિન્ન : અહુ સપ્રમાણ લયઠાઠ વેશટમાં.

૧૪

અતલ નિરાશા

પૃથ્વી

પ્રભો! ઘૃતિ અખંડ! આ લથડતી કજળતી જિંદગી
શિખા અહલ, દાખવે રચિ રહે જ જોળા બધે !
ભરું છ ડગ જેમતેમ, પથ ભેઊં ના, તો પછી
નિશાન ધ્રુવનો મહાકિરણ ક્યાંયિ હીણાયલી
નકામિ પડતી જ આ દગ જિંદગી પ્રમાણી શકે !
દિસે પથ નહીં, નહીં દિક, નહીં ઘૃતિ, ધ્રુવ નહીં,
ભરું દમ ન છૂટકે : દમદમે વધન્તી લહું
વૃથા જિવનભારની વિષમ ભારવત્તા, પ્રભો !
નિચે ઉતરવું, નિચે, હલિ નિચે નિચે ક્યાં સુધી ?
હશે નહિ હશે જ શું તળિયું ઘોર આ ગતને ?
તમે તમતમન્ત આ રજનિને ન આરો યદી,
હજી ય પટ વેદના-રસતણા કહો કેટલા
ચડી, હ્રદયને ફરી ફરી રસી, જમાવી શકે
જડાત્મ ઘનઘોર નિશ્ચલ અલેષ નિવેદતા !

૧૪

સાહસોત્સાહ

૫૨૧

“ ન ફાવું ? નહિ ખોઈ લેશ મુજ આજ જે તે થકી, —
 ન બીકું ઝડપું ? ચડી ન ગરુડું આજ જે તે થકી.
 ઘસી ઝડપું બીકું ને યદિ તમામ મુશ્કેલિને
 હટાવત કરી શકું વિજયમાર્ગ, તો આ રહ્યો
 ન મોડ, પદ, સિદ્ધિ ના, નવ ખટાય જે હું થકી,
 દુહાં છ ભસ ! જો હુખું નવ વિમાસણા કો હશે :
 તરી ઉતરું જો, ન માત્ર મુજ પંડ લહાવો લહે,
 દરેક રણમાં જિતે જણ ઘણા વિજેતા સહે,
 ચરે સ્વક્રિય પ્રાણપ્રત્યયબળે વળી પગથિયે. ”

સ્વરૂપ અમ્મલી જ એ તરુણ સાહસોત્સાહનું :
 વસે કુલવતો જ એ જહિ જહીં યુવાછાતિને,
 સજીવ હનિ છે તટીં તહિ સમાજ કુળ દેશ; ને
 લમે નવ જિહાં વહેણ બયજીત એ લોહિમાં
 ખિત્યાં અસુખિત્યાં જ ભેજન તિહાં

પ્રભાવો સજ્યાં ।

૧૪

અતલ નિરાશા

૫૩

પ્રભો ! દ્યુતિ અખંડ ! આ લયડતી કમળતી ઝિણી
 શિખા અહહ, દાખવે રચિ રહે જ ઝોળા બધે !
 ભરું છ ડગ જેમતેમ, પથ જોઈ ના, તો પછી
 નિશાન ધ્રુવનો મહાકિરણ કયાંયિ હીણાયલી
 નકામિ પડતી જ આ દગ ઝિલી પ્રમાણી શકે !
 દિસે પથ નહીં, નહીં દિક, નહીં દ્યુતિ, ધ્રુવ નહીં,
 ભરું હમ ન છૂટકે : હમદમે વધતી લહું
 વૃથા જિવનભારની વિષમ ભારવત્તા, પ્રભો !
 નિચે ઉતરવું, નિચે, હજિ નિચે નિચે કયાં સુધી ?
 હશે નહિ હશે જ શૂં તળિયું ઘોર આ ગતને ?
 તમે તમતમન્ત આ રજનિને ન આરો મદી,
 હજી થ પટ વેદના-રસતણા કહો કેટલા
 ચડી, હૃદયને ફરી ફરી રસી, જમાવી શકે
 જડાત્મ ધનઘોર નિશ્ચલ અલોચ નિવેદતા !

૧૪

અચલ શ્રદ્ધા

પૃથ્વી

ન માર્ગ હજિ ચે દિસે જ દીઠેલ કેા :

દિસે અહિંતહીં જાધા જ લલુકાર્યમાં રૂળતા;

દિસે અહિંતહીં ઘણા લલુ ગણી મહત્ કૃતતા,

અર્ગત મદિલા વળી અહંક ઈંક રૂલાવતા.

વહ્યો યુગ જુનો, નહીં યુગ નવો જ ભગ્યે હલ,

નિશા જ પસરી જાયે અજળ ભૂતભડકા સહ;

અમાટવિ વિશે ભુલી ભુલવતા ઘણાને મુલ,—

નવો યુગ ઉગે જ કે લલુ, કિહાં ન જાણુંત કેા

અહો યુગયુગાન્તરાલ ઘનઘોર વાંસે ઘતિ ।

ન માર્ગ દિસતો ભલે, અચલ મહારિ શ્રદ્ધા તું માં ।

ન માર્ગ દિસતો ભલેં : લલુ મળે જ કાયો ભલે,—

ભૂલું ન લલુતા તથાપિ કરું પૂણું નિષ્ઠાભલે :

ન માર્ગ દિસતો તથાપિ લલુતા ન ઉત્સાહમાં;

ન સાથ શુરુ, ચિધ્ય ના : અચલ તોમ શ્રદ્ધા તુંમાં. ૧૪

પિતા, ન શિશુ હું હવે; પથુ નહીં હવે હે પ્રભો !
 પ્રસાદકિરણો કિરો નયન દીન આધીનમાં;
 મહાકર પ્રસારિ આ અનુગ્રહો કરો વામણા :
 ભિખૂં તલસિ જાત્યું એક તમ પર્સને પાવક !
 થશે પ્રકટ જાળ ? તો પ્રજાળશે જ સૌ પાતક !
 પ્રહાર પડશે ? ભલે : ઉચિત એ જ આ સ્થૂલને.
 અચેતન વિશે ક્ષયો, તરફડે, છુટી ના શકે
 સચેત કણ આ, પુરો બળુંબળું છ લલજા વિશે.
 અચેતન અસત્ય તુચ્છ અપવિત્ર જાણું પ્રભો,
 પરંતુ નવ જ્ઞાન એ અનુભવ્યું હજી આ ભવે :
 સચેત તણિ શક્તિ એ, જડ પ્રવાહસ્વામિત્વ એ,
 ધ્રુવ દ્યુતિલ પંથ એ, જિવન એ, વિમલતા જ એ :
 સજી મુકિ છુટો મહને ઋણ લખ્યું ચુકવવાનું એ,
 પુરો કિરણ લોચને, બળ કરે જમાવો પ્રભો !

અચલ શ્રદ્ધા

પૃથ્વી

ન માર્ગ હજિ ચે દિસે જ દીઠેલ કે :
દિસે અહિંતહીં ગધા જ લઘુકાર્યમાં રૂબતા;
દિસે અહિંતહીં ઘણા લઘુ ગણી મહત્ દૂલતા,
ચર્ગત મદિલા વળી અહહ ટેંક રૂલાવતા.

વહ્યો યુગ જુનો, નહીં યુગ નવો જ ભગ્યો હજી,
નિશા જ પસરી બધે અજળ ભૂતભક્ષકા સજી;
અમાટવિ વિશે ભુલી ભુલવતા ઘણાને મુજી,—
નવો યુગ ઉગે જ કે ક્ષણ, કિહાં ન જાણુંત કે।

અહો! યુગયુગાન્તરાલ ઘનઘોર વાંમે ઘતિ !
ન માર્ગ દિસતો ભલે, અચલ મહારિ શ્રદ્ધા તું માં ।
ન માર્ગ દિસતો ભલે : લઘુ મળે જ કાર્યો ભલે,—
ભુલું ન લઘુતા તથાપિ કરું પૂર્ણ નિષ્ઠાબલે :
ન માર્ગ દિસતો તથાપિ લઘુતા ન ઉત્સાહમાં;
ન સાથ ગુરુ, શિષ્ય ના : અચલ તોય શ્રદ્ધા તુંમાં. ૧૪

પુરો કિરણ

પૃથ્વી

પિતા, ન શિશુ હું હવે; પશુ નહીં હવે હે પ્રભો !
પ્રસાદકિરણો કિરો નયન દીન આધીનમાં;
મહાકર પ્રસારિ આ અનુગ્રહો કરો વાગણા :
ભિખૂં તલસિ જાચું એક તમ પર્સને પાવક !
યથે મકટ જાળ ? તો પ્રજળયે જ સૌ પાતક !
પ્રહાર પડયે ? ભલે : ઉચિત એ જ આ સ્થૂલને.
અથેતન વિશે ક્ષયો, તરફડે, છુટી ના શકે
સથેત કણ આ, પુરો બળુંગળુ છ લજ્જા વિશે.
અથેતન અસત્ય તુચ્છ અપવિત્ર જાણું પ્રભો,
પરંતુ નવ જ્ઞાન એ અનુભવ્યું હજી આ ભવે :
સથેત તણિ શક્તિ એ, જડ પ્રવાહસ્વામિત્વ એ,
ધ્રુવ દ્યુતિલ પંથ એ, જિવન એ, વિમલતા જ એ :
જીજ્ઞાસુકિ છુટે રહને ઝળ લખ્યું ચુકવવાનું એ,
પુરો કિરણ લોચને, બળ કરે જમાવો પ્રભો !

૧૪

નિશા અને મૃત્યુ

પૃથ્વી

ગહસ્ત્યજનની નિશા ! મનુ મહાનુભાવે શુભી
 સુક્રીર્તિ તુજ તાલથી, સહજ તે સમે એહને
 ઉમંગ અભિલાષ શા ઉછળિયા હશે, રે ત્હને
 સ્વયં નિરખવા, પિવા અજળ ત્હારિ એ મોહની !
 પછી ઉદધિ ઊતરે રવિ, અને ચક્રિત લોચને
 જુવે મનુ, રહે જ જોઈ તુજ ભવ્ય ઘેરું ગહન
 અનંત ધ્રુતિ-અંતરાલમય નેહલીનું ગગન.
 — અને નવ શું રૂપવિદ્ મનુ હર્ષમૃષ્ટિત બને !

પ્રકાશ રવિનો જગજગવતો, અહો, તે જ આ
 વિલક્ષણ પવિત્ર ગેળિ મધુરી નિશા ગોપવે,
 પતંગ કુલ પત્ર પાંખિગણ ઠોટિધા દાખવે,
 ન સૂચવિ શકે ય તે તિમિર ભવ્ય ધ્રુતિ દિવ્ય આ !
 અને વિરમશે જરા,—દિન પછી નિશા હાવિ જો,
 ગણેા દુખદ મૃત્યુ, છવન વડૂં ન તે કેમ તો ?

૧૪

નંદ્રાને વિનવણાં

શિખરિણી

અરે શીળી મીઠી સુખદ દયિતે આવ ચુમ ને
નવોઢા જેવી શું ખસત અળગી યાય અતડી ?
અરે ત્હારા કૂણા કમલયુગલે લીડ મુજને
અને આ ઊઘાડી દગ તુજ લટે લેનિ દળુડી !
કહે ધીના દીવા સુલગ અહિપાત્રે તુંજ મને
વસે, કે પુખ્તોની સગમૃદુલ શોભીતિ મુરબી ?
સવત્સી ધેનૂ વા હરિત ચરતી તુષ્ટ વદને,
નદી કે જ્યોત્સ્નાળી મહિં અમલ સેલંત કલબી ?

કહે શું તું ઇચ્છે ? અધિક નવ તૂથી કશું મહને,
મનોરાજ્યે અપૂં પ્રિય પરમ જે હોય જ ત્હને :
મનોરાજ્યે માગૂં તુજ વિલસતી સ્વપ્નરમત;
વળી આદ્ય અંતે જગતસપનૂં આ ભવ તણું
ધરે કાલાતીત સ્થિર પરમ શાંતી અતિકથ,
કઈ તેનાં ટીપા ટપક, સખિ, વંદી હું વિનવું.

૧૪

નિદ્રાને

પૃથ્વી

પ્રશાંત મધરાતનાં હિમઝરંત મૈયા કુંજાં !
 મયાળુ મૃદુલાંગુલી પરમિ સીડતાં દૃઢતાં !
 છળ્યાં દગ સમંતતો નિશિત તેજસાલાં ઝિલ્લી,
 સુપસં દળવો, દિયો. હુંક શિળી, યથા ધાળળીઃ
 તથાપિ ય ન જો સ્વયં મગજચક્ર મુજ ડાઘલાં
 ભુલે વિસમરે સ્મૃતી દળલ જ્યેમનાં વેવલાં,
 અનંતવિધ દૃશ્યનાં દિન બધેા જ ગુંફાયલાં,
 —અહો રુધિર માહુરે શિતલ શાંતિપ્રસાવને
 સિંચો ફરિ ફરિ, પ્રહર બેતણે જે થકી
 અડે રુધિર તૃપ્તથી, પરમ તાજગી આપની
 અને તન બધે, વળી મગજ ચક્ર ચક્રે મ તે
 મનોરા ખુશ ખવાળવીજ ચમકેા રમંતી ઝમી,
 વળી અજબ કૌતુકાશ્ર તમ ફરફરંતાં ચગી,
 સલીલ ભરિ દે ફરી જગવિ ચક્ર સૌ, ચેતને ।

૧૪

પૂર્વ યાત્રીઓને અંજલિ

વસંતઋતિ

યાત્રી અસંખ્ય મુજ આગળ આ જ વાટે
વાધ્યા સુધીર કદમે અવિરામ, ધામે
ખેંચી ગયા, નિરખતા વિમલાદ્ર નેત્રે
હું શા અસાધુ ચલચિત્ત લયાત્ બંધુને;
ને ઠોકરાઉં પહું હાય વહંત, પાછો
વાધું તિહાં લયડતો જ હતાશ, તે તે
વેળા વિપત્તિ અહ દુર્બળતા નિહાળી
અદાત એ મદ્ય પ્રાણ પુરંત બંધુને;

તે સ્નિગ્ધ યાત્રિગણને પ્રણમી રહું છું,
દેખું ન તોય મુજ અંજલિ પાઠવું છું,
હે સિદ્ધ બંધુગણ, કિંકર છું બિચારો,
ના ઊગર્યો હત વિના તમ નેહધારો,
આ ખાઈ ઘાતકશિ નીસરિયો ન આપે,
આશાશ્રુ વાધું વળિ તે થ તમ પ્રતાપે.

૧૪

અન્નણ ચાત્રિ, કેડિ હુંગરાળ જંગલે ચડે,
 પદે પદે દ્રુમો લતાવિટેલ બે ચૂપા નડે,
 પછાડિ સૂર્ય વાદળે લપી છુપી સુવા જતો,
 અગાડિ હારણદ્ધ માળ ઉપર માળ પર્વતો,
 પડ્યાં સડ્યાં થડો સમૂળ ડાળપાન રોકતાં,
 ચડી કુદી વધંત ચાત્રિ, પાય જંતુ ચોંટતાં,
 વાયુફૂંક સાથ ધૂળ કીટ પાન વર્ષતાં,
 નસીબદાર ભે ન તીક્ષ્ણ પાંખડાં ચ સ્ફોરતાં.
 બેશુમાર દુર્ગંતી : ન તોય ચાત્રિ ધંબતો,
 સાંભળે કદા સુગીતખંડ અગ્રધાત્રિ ધ્વાન,
 ઊપલા પ્રદેશથી સ્વછંદિ વાયુ આણુતો;
 વ્યોમમસ્તકે અને અગાધ ભૂરું સબ્ય મ્હાન
 હાખવે કદા ત્રુટંત માહ્યથી ઘટાવિતાન,
 વિરલ ઊડું, ન્યાણિ આશકિરણ તે, ચડયે જતો. ૧૪

ચડ્યે જતો - ૨

પૃથ્વી

ચડાણ ચડતાં ભરાય દમ, સ્નાયુ હારી જતા,
ઉપાડવું પડે કલેવર યા પડું પોટલું,
ધકેલવું પડે જ સ્થૂલ નર્તુ હોય શું ટાયડું,
સિરે સહજ તાપ પ્રબલત ગ્રીષ્મઝાળો યથા.
પરંતુ જરિ શ્વાસ લે પથિક ગેસિને છાંયડે,
હતો દમત વાયુ તેહ ઠંડક સિંચે શિરે ને ધડે;
સુગંધ મધુરા સરે રસળતા શું યાત્રી ગમે,
દગો ઉઘડિ ઘાટ રંગ છવિચારુતાએ રમે,
વળી દુર સુદુર તે કંમકંમે સરી જાય છે,
મથી કળણ ઘાટિ ટોચ ચડિયા જરી ન્યાળવા;
તિહાં ઉતરિ થાક, જરિ સ્વસ્થ જિવ યાય છે,
સમુદ્ર નગરી નદી ખિણ ચિતાર આળો ય એ,
સદારુચિર નિત્યનૂતન વદને ગમી જાય છે,
ચડાણ રહ્યું તે ય યાત્રિ ઉત્સુક બને ઉઠી કાપવા.

૧૪

હે પુમાન

પૃથ્વી

ઉભી અહિં નિહાળ ચોગમ વિસર્પતી ફેડિઓ
 વહે નળિક જોકમેક, ચડઉતર ફેડિઓ ફેટલી,
 મુદ્દર પણ જોક જોક થકિ વિસ્તરે ફેટલી,
 ચડી પડિ અનેકને મળિ પળે ચરૂહી ફેટલી,
 — અહો જટિલ જાળજોળ વિચરત આ ફેડિઓ !
 ગ્રહે કઈ ? ચરે કિહાં ? પ્રથમ છાંડિ બીજી ધરે ?
 દિસે ઉર તણું તિહાં પણ ચડાણ ચોધી વરે ?
 પ્રયાણ વિકટે ય ઊજમ ન અસ્તથી ઝોસરે ?
 ભુલે, તુરત સાવધાન થકિ જાય માર્ગે ખરે ?
 વધે તિમિર તોય ભીતર ઉજસથી સંચરે ?
 પ્રયાણ તુજ આખું આમ પડિપડિયોભી પુમાન,
 ન થાય વદિ, તોય હામ દ્યુતિ હે ન તું કળજવા,
 ન પામર સમાં તુંજે રક્ષણવાં ઘટે રક્ષણવાં,
 બજાબલ સ્વકીય તેમ પરથી ધડ્યા, હે પુમાન.

૧૪

ગયો જ તું અશોકમાં

ગુલબંધી

ડુબૂં ન શોકમાં, ગયૂં ગયૂં જ તેઃ
જતાં ય સર્વ જો રહ્યું, રહ્યું છ તેઃ
તે ચ છે ન અલ્પ શાંતિ ધૈર્ય કાજ,—
રાગ તે અતાગ, તે અલોહ—અસ્મિતા જ,
તે સહોર્મિ, તે સહોન્નતિસ્મૃતિ,
તે વિપત્તિસાથ, અશ્રુ ગુપ્તમાં ય સંગતિ,
દોષ તદ્ તે ઉદારતા મધુર,
પળન્ત દૂર દૂર તોય ઊંડિ દૂરતા—ખળર,
ત્રુટન્ત સખ્યમાં ય તન્તુ તે અમર !
કાલસોતથી ચ જામતી અદૃશ્ય દૃષ્ટિ તે,
શાંતિ તે, વિરાગ તે, વધે ॥ વર્ષ વર્ષ જે.

ડુબૂં હું શીદ શોકમાં ?—ગયો જ તું અશોકમાં :—
નિહાજ્યું કામ્ય સત્ય, કાન્ત : વા ગળ્યો અતકર્યમાં,
વા ભવે નવે સયો ફરી અશોક બાલ્યમાં. ૧૪

એક મિત્રનું ભરજીવાનીમાં અવસાન

પૃથ્વી

અરે ! ખતમ આમ સર્વ ચપટી મહીં થૈ જતૂં !
 બગાસું બસ એક અર્ધ ! ચરખો જ થ'ણી જતો !
 અને ફળ અપકવ. વેલ વગગેલ, ઠાચી કલમ,
 ત્રુટે થડ તિહાં જ સર્વ હરિયાળું મહેકી રહ્યું
 સુરેખ મલકંત સ્વપ્ન, કંઈ ગાન કંઈ નૃત્ય, આશાભયૂં,
 -તમામ પર હીમનો હતક ધોર શુજરે જુલમ,
 ઉપાય નવ જેહનો મુદ્દથી ય દેવે ય એકે થતો,
 કમોતવિશ ફેલતૂં, કુલકખીલ વણસાડ તૂં !

કમોત ? વળી મોત કોઈ કદિ કયાંય સન્મોત શૂં ?
 દિઠો મનુજ કયાંય કોઈ જે નિના'શાદગે
 ન ઊન, અણપકવ ના, નિજ કુકર્મદાલયો ન શૂં,
 તવાય નવ જે સ્વયં ભરિ દિધેલ માહાં કગે ?
 અને નવ અહે જ જે અધિક છવવૂં, એ બધૂં થે ભુસી,
 સ્વેગ ઉપજાવના વિમલ સ્પષ્ટિ કો રૂપસી ? ૧૪

જ. પી. ત્રિવેદીને અંજલિ

પૃથ્વી

૧

સમાજ ગુજરાતિ ભાત ત્રણનો પુણ્યપત્તને :
જુના વણિક લાડ સ્થાયિ થયલા પિઠીઓ થયાં;
નવા વરસ દાયકો ય ઠરતા ઉઝા આસને,
અને વરસ એક પાંચ રહિ શારદા ધામમાં,
ઉડંત ખગ શા યુવાન ગુજરાતિઓ સેંકડો.
ત્રણેનિ લઘુમેટ સેન મહિં ગાળતાં જાતડી,
ત્રિવેદિ, સહુમાં પરસ્પર જગાડિ સદ્ભાવના,
તહમે ત્રિપટ એકતામય ગુંથેલ સંસ્થા વડી,
અનેક તણિ સ્થૂલઝીણિ, મિનિટોનિ વર્ષો તણી,
મુકુલ રણિ આહુતી, મચિ રહેલ ધ્યેયે મુખે.
વિશેષ વણિ સ્થાયિ સેવ કરવા તણાં સ્વપ્ન જે,
નિહાળિ રહિ'તી, તહમે ઉડિ જતા પડે ભાગિ તે,
પડે ગગડિ જેમ દેહ નિજ જાય આત્મા જિહાં.
અહો ! વિરલ આપણા મહિં ત્રિવેદિ શા સેવકો ! ૧૪

અહો વિરલ માણસાઈ જગતે ત્રિવેદી સમી !
 અહો જ જગતે 'ધિકાર પદવી પ્રતિષ્ઠા ઘણા,
 અહો વળિ અનેક ગર્થ વધતું ભરતું ગુંબાં.
 અતિ વિરલ જે કૃતજ્ઞ ન ગણે અ-કૃતજ્ઞતા,
 ન સેવક નિરાશ જેહ ને બને વિતે કાળ ને,
 જરાય ફળ ના જુવે વિકસતાં, નિજ સ્નેહ ને
 સદૈવ વરસી રહેલ નિજ નિઃસ્પૃહી શીલનાં.
 છિયેં જ સહ આપણે લઘુ નઠોર જંતુ નર્ત્યો.
 તથાપિ જયમ કોલસા ખનિ વિશે ય હીરો કવચિત્,
 જિવાત અણુની બિછાત મહિં ચે મહાત્મા યતો,
 સવારથ ઉરે ધરંત અણુ ચો જ, - બસ ઝંખતો,
 પલોપલ ય સેવ સાચિ સમુદાર અણુ માત્રની,
 પલોપલ ઘસાય જે ચરત આચરત બંધુતા,
 ત્રિવેદિ, ન દિઠો તુંથી અણુ જગે મહાત્મા વડો. ૧૪

મો. કા.ની 'કાર'ને અકસ્માત

શુભગંધી

ફાળ અગન, વારિધોધ, પૂર ને કરાં,
 ઝંઝવાત, શીત, લૂ યુખાર ખોખલાં,
 રેત, પથર, તેગ, ગોળિ, તીર, ગોફણાં,
 પ્લવન, પાત, પર્ણ, ભૂકિ, મૂળ, શુંદ છાલ સૂકિ,
 થાક, શોક, ડંખ; જંતુ, લો અફાટ,— રે કશી મણા
 દેવ દેત્યને મનુષ્યદોર આયુની
 સદૃ કાપવા મથેચ્છ કાતરો તણી ?
 સાંકડો જરાક માર્ગ, ધક્ક રહામિ લહારિની જરાક,
 ને પડી ઉડી જ ગાડિ ખાઇમાં ધડાક,
 જિંડિ, સાંકડી, ટિચાતિ, કૂળ કૂળ વાર વાર,
 કચ્ચરો હજારનો ઉડી રહ્યો કુવાર !
 —સો ય વર્ષ તાહરાં પુરાં તિહાં જ કામદાર,
 અભિલપિતો, અધક્ષિતો, સુપનલલિતો,
 ન જાણું કેટલાં ઉઝ્યાં ફરર તે જ કાર !

૧૪

દ્યુતિકણી

પૃથ્વી

પ્રભો, ગર્હ. રહી સદા તદ્દપિ વ્યસ્ત પ્રહ્લાંડમાં,
 રહી દ્યુતિકણી વળી વિમલ પંડ-હિંડાણમાં,
 રહી દ્યુતિકણી સજી વદન વ્યસ્ત પ્રહ્લાંડથી,
 જુવે મુજ ભણી ઘણી વખત લોચનો માંડતી.
 ઉઠે દ્યુતિકણી યદી કવચિત શબ્દછાયા વળી.
 ઉઠે વદન સૂર એ અસલરૂપ મામેા થયાં,
 — નહીં ફક્ત સ્વપ્નમાં વિજન માંહ, ઐકાગ્રચમાં,
 નહીં ફક્ત આક્રમાં, વિપદમાં ઉરગ્લાનિમાં,
 — અઠારણ ઉઠે, શમે, સ્થલ ગધે, દશા સર્વમાં,
 ભમે મુજ સહે સદા ય, અવિભાજ્ય છાયા સમાં.
 નથી વદન એ નથી શબ્દ એ રહ્યાં સ્થૂલમાં,
 સહે નયન દર્શ્ય સ્થૂલ કથમ સૂક્ષ્મ હુમલા જ એ ?—
 — સહે નવ સહે બલે : દ્યુતિકણી ઝગેા સર્વંદા !
 બનેા વિમલ વિમલ વિમલ

નયન શ્રોત ઉર પંડ આ !

૧૪

અગરુણ

શાદ્દલ૦

જાગ્યેા માઝમ રાત, સેજ તજિને આઁયેા વહી ભેડકે,
ટેબહદીપ ઘસી સળી પ્રકટતો, ત્યાં ખુસિએ આંહની
છોટાં વતુંલ હારખંધ કપડે આડાં હતી પાડતી,
ને વસે ઉપડંતું'તું ફરિકરી ધીમી મરુત્કરકરેઃ
જાણે ખુસિ મહીં જ તૂં ઉધિ ગઈ,

ઉંધે મૃદુ શ્વસિ રહી,

ઊઠાહૂં કરિં દીપ કે તિમિરમાં આંખું જઈ ખુસિએ,
છોટી આંહનિ વતુંલાવલિ હરી, મહારી જ પીઠે ઘણી ?
ખુટો એ પ્રકલ્યો ન સ્પષ્ટ તહિં તો પ્રકટી ગયેા દીપ એ,
ખાલી ખુસિ જ આંપતો જઈ પડ્યો તેમાં સનિઃશ્વાસ હૂં-
તૂ જાતાં પછિ જાતનાં સુતસુતાના સર્વના હાલને
સંભારત સરી ગયું હૃદય શૂં સ્મરતંવ્ય તે કાલમાં.
જ્યારે આપણુ નૌજુવાન વયને માણી'તિ માણી'તિ તે !
એકે એક સ્મરંત એ સ્મરકથા, ચંદા ગઈ આયમી,
ને વીતી ય નિશા, ઉપા ઉડતિ શી

દયાવી સ્વી નિષ્કુર ! ૧૪

મનુજન્મંતુની અદ્યતા

પૃથ્વી

ગર્ભ. નં ફરિ માણવી રજનિયો જ તે આ ભવે,
 નહીં શરદ પુષ્પમાં, નહિય ગ્રીષ્મ વર્ષા રતે;
 જિહ્વાં જુગલ આપણે જગ બધું પરસ્પરહતાં,
 ભવિધ્ય તણિ આશ માત્ર વળિ તાહરી કૂળમાં.
 અરે ઉદયવર્ણિ આશ, ગર્ભ આયત્રી આમ તે !
 ગર્ભ. સ્વજનહીન ને સ્વગૃહહીન છત્રું હું તો :
 હતો ધર થકી અકેલ, તું જતાં વિશેષે હવે.
 હતો રખડુ મૂલથી, ધરરખૂ પુરો ના બન્યો.
 * સગાં સહપ્રવાસિ સાથિ સમભાવિ પરદીય ને
 ગૃહે સહિ લઈશ જે હજિ મ વર્ષ લેવા રહ્યાં.
 નિતાંત નિરદે અહો મનુજન્મંતુની અદ્યતા :
 તહને જિવત રાખવા કરી ચુક્યો બધું,—વ્યર્થ તે;
 અને દિગુણ વ્યર્થ સર્વ જિવવું મુવા તુલ્ય આ. ૧૩

* આની પટેલાના પંક્તિ અંગે જુઓ 'વિવરણ'.

એક આશા

૫૨૫

તથાપિ મુજને પ્રતીતિ, કહું કે હુંને આશ છે.
 જતાનુભવ સિદ્ધ, કે વિકલ તો. ય માનવસ્મૃતિ
 ધરે ધલમતાંજુળી : અતિ હઠીલિ લોણી ય તે
 ઉદાર સરલ સ્વહૃદયશ, કેાઈ ધન્ય ક્ષણે
 ઉઘાડિ નિજ ગુપ્ત રિદ્ધિ, નયનો અકિત રીઝવે,
 ઘણાં વરસ ચીમળાઈ ગયલે હયે છાડિ દે છે સુધા,
 પુરાણુ દિલદાર મૂર્તિ જસ અસ્લનૂર અસ્લી છટા
 સજીવન સલીલ યૌવનમદે ભરી દાખવી !
 હજી ય મુજને હશે મુલગ દર્શનોલ્લાસ એ
 નિશા સ્વપનમા, દિવા સ્વપ્નમાં, અછડતા જ કે,
 કદાપિ પલવિપલ, કાલનદ કે સ્વયં સ્તબ્ધ જ્યા
 અકાલ અન્નહંતનો અકળ ઘૂટ પીએ તિહાં !
 અપાર્થિવ ગુહાગયેળિ અમકંત એ દર્શને દર્શને
 શકીશ વિચરી હું સ્વસ્થ સમચિત્ત સૌમ્યાશયી.

૧૪

અને હવે, છદ્ધિ વિશે વસી પ્રિયે
 અનિમેષ સાક્ષી મુજ ઉત્તરાયુની,
 વધો રહ્યાં ટેકવિ 'ન્યોન્ય આપણે
 દોઢાં તેથી હું ટક્યો એકલ જીવસી.
 બન્યો છ મૂં બહાલ અમાપ તહારાં
 અનંતનો ખાત્ર અનંતકાલ ?
 આ પ્રશ્ન ક્યારેક ઉઠે ઉઠે છે,
 જાણું ન ઉત્તર, નવ તેનું કાંઈ,
 પ્રિયે ન બોલે, ન બોલી શકે તું,
 બોલે યદી, નેવ મુણંત તે હું.
 બહેરાં મૂંઝાંતું જ છે વિશ્વ આ ભયું !
 જ્યાં હો ત્યાંથી જોય તું જોય હુંને,
 ખીજૂં કશું ક્યાંયિ લહું, સ્મિતાનને ?
 પૂછું ય અમથં : પ્રિત રીત છે, વેવલી એ.

પ્રેમની ઉપા

મંદાકાન્તા

પાડી સેંથી નિરખિ ગહિ'તી ચાંદલો પૂણું કરવા,
 ઓછો લાડે કુજન કરતા,' કંથ કોડામણા હો,
 વહલીવાયૂ રમત મસતી ગેલ શાં શાં કરે જો !'
 ત્યાં દારેથી નમિ જઈ નિચો લાવનાસિદ્ધિદાતા
 આળ્યો છૂપો અરવ પદ, જાણે ચહે ચિત્ત સરવા,
 ને આચિંતી કરજડપથી જો ઉરો એક થાતાં !
 કંપી હાલી લયિ વિખરિ શોભા પડી સ્કંધદેશે,
 છૂટી જાયે વળિ કરલતા શોભવે કંઠ હોંસે :
 'દૂહાડે ચે શૂં ?' ઉચરિ પણ મંડ્યાં દગો નૃત્ય કરવા,
 'એ તો આળ્યો કુજન કુમળું આ મિહું શ્રોત ભરવા.'
 'એ તો રાતો દિન ફરિફરી ઊર ઉપડ્યા કરે છે.'
 'તોયે મીઠૂ અધિક ઉભયે કંઠ જ્યારે લળે છે.'
 ગાયૂં : પાયા જિગરે જિગરે પેયુષો સામસામાં,
 ન્હૈ ત્યાં ચાંદા સુરજ હજિ, એ પ્રેમ ઠેરી ઉપામાં. ૧૪

અદૃષ્ટિ દર્શન

મંદાળ

જ્ઞાતી, ત્હારો સ્વર મધુર આ ઠાનને સંભળાય,
જ્ઞાતી, ત્હારાં મૃદુ લલિતથી ચિત્ત અત્રે હરાય;
ન દે' કામે પડિ હુનિ તદાકાર હોજી તિહાં ચે
ઓચિંતી રે પરિ સમ હવામાં તરે સ્પષ્ટ સોજે
મૂતી' ત્હારી, અધર ધરતી છેડિલ ચૂમીસલામે,
આંખો આડી કરત ચડતું આંસુ સંતાડવાને.
એની સામે નજર જ ઠરી જાય ને યાદ આવે
આધીપાછી અનુભવધડી, જે ન ભૂલી બુલાયે;
મંથોગે જે ઉછળત મુખો પાછ પાછ પિધેલાં,
ને આપતી વિપમ પડતાં સ્નેહઅંકે વસેલાં :
તારાઓ ને જરિ વ્યગ્રકતાં વાદળોજૂથ જેમ
સાથે જામે રજનિનભસે, આ બધી ચિત્ત તેમ.
સ્વપ્નાં આવા ઘડિ પછિ શમી જાય ને પ્રશ્ન મૂકે :
જ્ઞાતી, ચિત્તે સુજ દિદિ હુને સ્નેહઅંબારણે કે ? ૧૪

નાયિકાની છેલ્લી સંલામ

શાદૂલ૦

માગ્યો પ્રેમ મળે, ન કોઈ પ્રજળે નિઃશ્વાસથી ચેતના;
ક્યાંથી હોય જ પ્રેમકર્ષક ખુબી સદ્ભાગ્ય પૂરાં વિના :
તહારો દોષ ન લેશ, આ જન નહીં ઔદાસ્ય સાંખી શકે,
મહારા લાયક ભાવિમાં ઉતરતાં આશીષ દોં.—શી, સખે ?
શક્તી સાધન જ્ઞાન તેજમય તૂં મૂતીં જ તારુણ્યની,
ધ્યાં મૂક બની રહી, ઉમળકે વંદારુ સ્પર્ધા બની !
કીતીં પ્રૌઢ ચિરાયુ શુદ્ધ તલસે, બીજં લહે તુચ્છ, તે
આકાંક્ષા સમયોગ આણિ મુકળે કાલાખિલ તહારેં પદે.
સૌંદર્યો સજનાર માનસતલસ્પર્શીં પ્રસાદી કવિ,
કિંવા બીજ નવાં સ્વદેશમહિમાનાં રોપતો રાજવી,
ભાસે એ તુજ ભાવિ તે શું ખિલશે સોળે કલા કે નહીં ?
—રે પ્રાર્થુ કિરતાર, દિવ્ય વરના હાતાર, દેને સહી
નારીપ્રેમ વયસ્યપ્રેમ, પ્રતિભા જે રાહુથી રક્ષતા,
આત્મા મધ્ય સદૈવ શાંતિલય ને

સૌમ્યદ્યુતી ચોષતા. ૧૪

નાથકનું ચિંતન

શિખરિણી

જાનું સંન્યાસી હું ? નથિ રતિ મહને જાણ નિવહે,
અને આત્મા એથી તનજડિત કયાં થાય અળગો ?
ખરા સંબંધી જે પ્રભુચરસ રેલી જિલિ રહે
નથી આત્મા તેથી પણ હૃદયધારી જ અળગો.
ગૃહસ્થી ધર્મોમાં તનમન પડેલી મુખ લહે
ભજે મોટો ધર્મ, કયમ મુખધિ ચે તેહ અળગો ?
અને જેની ખોટે ભવ તરફે, ચોષિત વહે,
પણ તેની આશે, કયમ ભવધિ દૂરવાય અળગો ?
પટે આશા ખોટી ? અવનિરસની ઠાઠક કણી.
ઉડી આકર્ષાઈ ગિરિહિમસમૂહે જડ બની;
વસી વા મેઘોના અતત ઝૂલતા મંડપ મહી :
ન તે આવે પાછી પરમ હિતનું બીજ બનિને,
તથાપી જે જે શીતલ લહરિ છાયા ય ભુમિને
મળે, તેમાં એનો પણ શું લવલેશે યશ નહીં ?

૧૪

નાયકનું પ્રાયશ્ચિત્ત-૧. પાંખો

શાર્દૂલ૦

પાંખો નૂતન લાગતી ઉઘડિ તે જોતો હસતો ઘડી,
 ને જોતો ભવબોધ મુગ્ધ નજરે, જાણે ઉડી જાય યડી,
 જાણે અંબરમસ્તકે ચળવતા રંગો વડે વાદળી
 આશા નિર્મિત, તેહની મુલગતા પાંખે ઉઠાસે ભરી
 તેથી ચે ઉડુ પાર હૂં પલકમા, ને લોક ભૂમંડલે
 ઊઠ્યા નેત્ર વિકાસિ સ્તોત્ર વદતા ન્યાળી રહે વિસ્મયે !
 હા ? એ સ્વપ્ન અવસ્થા સુંદર ! ન એ પાંખો, ન એ વાદળી,
 ને એ લોકવખાણુ તો-તમતમે કણે હજી ચે જળી !
 એ મૂખાંધ વિશે તહને અવગણી,-દીઠો ન રે સ્નેહને !
 તો ચે તૂ ધરિ ધૈર્ય ત્વન્મય રહી, કેવી તુ બહાલી મહને !
 ભાવીમા ન ફરે કદાપિ,-કયમ એ આપી શકૂ કોલ હૂં
 ભૂતજ્ઞાનથિ ખિન્ન છેક થયલો ? માટે ઝહૂં આટલૂ
 કે પ્રીછુ તુજ પ્રેમ કેામલ સખી, ને આ ઉરે જે કંઈ
 ગાંભીર્ય દ્રઢતા વળી સરલતા, તે જાણુ તહારા સહી ૧૪

નાયકનુ પ્રાયશ્ચિત્ત-૨. મોગમે,

૫૨૧

પ્રિયે, તુજ લટે ધડ ધવલ સ્વચ્છ આ મોગમે,
 નહીં નિકટ એથિ પર્યાહક આ સમે માહરો.
 બને અકિત ? ના, ખરૂ જ કહુ, - ના, દયા ના સહૂ !
 કયા વચન શોધુ ? આ જિગર ખોલિ દેવા ચહૂ
 કુટુંબ વચમા સુરક્ષિત ઉગી, ન જગ બાણતી,
 સુકોમલ પવિત્ર મૂર્તિ, મુજ એક દેવી છતી !
 નિહાળ દલ મોગમે, મુજ ઉપે પડો એટલા !
 અને કહ્યુ શિ રીત બાય, સખિ ગ્લાન એ કેટલા,
 ' દુરીત ' ' અપરાગ ' ' મોહ ' વચનો સુણ્યા તો હથે,
 કરે મલિન કેટલુ ઉર ન તુ કદા બાણથે
 પરંતુ પ્રિય દેવિ તૂ ઉત્તરિ હાથ મુજ સાહવા,
 - જરા ધિરજ ! જરા વખત ! તલમુ પોત પ્રકટાવવા
 દલેદલ વિશુદ્ધ આ કથ વિશે દિયે મોગરો,
 દલેદલ ઉભાશુ આ ઉર, - પછી જ હૂ તાહરો

૧૪

નાયિકાનું ઉત્તર

પૃથ્વી

કહો ન જગ બાણુતી, નવ મહને તહમે તો દિઠી,
 અને તરસ તનખ નેહ-અવગાહની આ મિઠી,
 રહી તલપિ કલ્પના, ઉર વસ્યો અહે આશિક,
 ગ્રહો કર, ન સ્વપ્ન ?—જીવન હશે ન જૈવાતૃક !
 ‘ હરીત ’ ‘ અપરાગ ’ આદિ નહિ આળ કાને ધરું,
 પ્રતીતિ સતમાં મહને મુજ, લિયો ભલા પારખું.
 દઉં અભય પાપનું : ખરિ જ દેવિ ?— થાપો ઉરે
 વિલાસિ વધુ આહુતી નિરવશેષ મહારી ખરે.
 અને, ગરુડ તું ઉંચે નભ ચડતં જ્યાં જ્યાં વહે,
 લિયે ઉડયને ન કેમ નિજ સાથિ આત્મા સહે ?
 પવિત્ર કરું છું તહને : ખિલવ તું કલા માહરી :
 પિયૂ ! સરજિયે નવી હસતિ સૃષ્ટિ આશાભરી !
 કહે કરબું ગાન ? બોલ ભલકારિયે પ્રાર્થના ?
 પહે પલ ઉઠતં સૂર હિતસાધુ સહધર્મિ દાંપત્યના. ૧૪

પ્રભો ! શિર નમ્યું. નમ્યું જ ધરું સવ દા એટલી
 વિશુદ્ધ મતિ રાખજે : સકલ અન્ય એમાં લહું.
 જુવે શિશુ તણી ખરી જિગરની બધી લાલસા,
 અને વળિ જુવે — ઉઠી ફરિફરી તરંગો ઉપર
 પ્રસારિ નિજ મેલ કીલ્લ વમજો. અરે કીટકે
 લસે અમિત, ને સમે તદપિ છાર મૂકી જતા.
 અરે સરિત માહરા જિવનની ! અરેરે, પ્રભો !
 વહે ફરિફરી તરંગદળ ક્યાંથકી એહવાં ?
 હશે પવનસંતતી ? ઉદ્ધિની જ વેલા હશે ?
 દિસે નહીં દિસે અગર તિમિરગહ્વરો અંતરે,
 ધસે વળિ ધસે તિહાંથિ મળ જંતુ વમજો જ એ ?
 અદૃષ્ટ ભવથી વળી જિગરના જુના પાપથી
 બચાવ ! જય આપ ! આ વિમલ સ્રોત પોતાપણે
 વહે સલિલઓઘઅઘ્યાં તુજને ધરંતો પ્રભો !

પ્રેમનો પ્રાતઃકાળ — ૧

શિખ૦

પ્રિયે, દેહો અર્ધો, હૃદયમન અર્ધો ઉભયનાં
 અને આત્મા કયાંથી તુજ સુજ જુદા હોઈ જ શકે ?
 જુદા કહેતા જ્ઞાની, પરમ પદમાં એક કથતા,
 ન તે આ સૌન્દર્યપ્રણયિ કગ સાચું લહિ શકે.
 ભલે વા એ સાચું, જડ જન હશે એમ ચડતા,
 પ્રિયે ત્હારા મ્હારા ઉડણુપથ અદ્વૈત રતિના.
 સ્વયંભૂ પ્રેમાગ્નિ પ્રકટ દ્વયમાં એકલશિખ,
 ધરી એ વેદિમાં તનમનઉરાત્માર્ધ ઉભયે,
 પ્રિયે, ત્હારાં મ્હારાં દ્રવ કરિ મિલાવી જ તપતાં
 પુરાં લગ્ને સાધી વિમલ રતિઐક્યં વિહરિયે.
 ધરી કાયાપ્રીતી નરપશુ લહે પામર સુખો,
 સજી આત્માપ્રીતી અમર રસમેળે ઉછળિયે.
 ઉગ્યે ભાનુ આજે તનમન ઉરાત્માર્ધ ઉભયે,
 નિશાંધારાં નાઠાં ફરફરિ રહ્યા દિવ્ય અનિલો.

૧૪

પ્રિયે, પ્રેમાર્કે આ દ્વયપત્નું ત્યજી જીવન લસે,
 રાગ્યા રાત્રીમોહો તનમનઉરાત્મોર્વિં નલસે;
 હતાં અંધારે જે મમ તવ તું-હું મોજ કરતાં,
 ન એ ખૂટ્યા મોહા; પણ અવર બહેનો ચ જગમાં
 વહતાં જેમાં યે હૃદય મન આત્મા અણુગણ્યાં
 મુખેદુઃખે સાથી પ્રણયજિવને આપણ સમાં
 મથતાં આ દીમે, નિજ મલ પ્રજાળી શુચિ થતાં.
 ભલે ત્હારો મ્હારો પ્રણય, પણ એ યુગ્મગણથી
 કુટી બહેતાં ને આ પ્રણયઝરણાં શાં મલપતાં !
 ભલે ત્હારી મ્હારી પ્રણયઝરણી એ સહ ભળી
 હ એ ને છાંણે રસવિનિમયે રાચતિ ઝિટ્ટી !
 જડો જ્યાં ત્યાં જીવે, જહિં જહિં જીવે જીવ રતિ ત્યાં,
 ગ્રહો દેવો સૌ એ સુલગમધુરાં નૃત્ય કરતાં,
 પ્રિયે, તો સૌ સાથે મળિ ભળિ જયે આપણ ગળી. ૧૪

વધામણી

મંદ્રાં

બહાલા મહારા, નિશદિન હવે થાય અંખા તહમારી,
 આવો આવો પરિચિત પ્રતીતી બધી ચિત્તહારી
 દૈવે જાણે જલ ગહનમાં ખેંચી લીધી હતી તે
 આણી રહેજે તટ પર ફરીને મહને છોળઠેલે;
 ને આવી તો પણ નવ લહું ઠયાં ગઈતી શિ આવી,
 છવાદોરી ત્રુટિ ન ગઈ તેથી રહું શીષ નામી.
 ને સંસ્કારો ગત ભવ તણા તે કની સર્વ, બહાલા,
 જાણું સાચા, તદ્દપિ અવ તો સ્વપ્ન જેવા જ ઠાલા :
 માટે આવો, કર અધરની સઘ સાક્ષી પુરાવો,
 મીઠાં સ્પર્શો, પ્રણયિ નયનો, અમૃતાલાપ લાવો.
 બીજું, બહાલા; શિર ધરિ જિહ્વાં 'ભાર લાગે શું?' ફૂટેતા,
 ત્યાં સૂતેલું વજન નવું વીતી ઋતુ એક બહેતાં;
 ગોઝું ચૂસે સતત ચુચુષે અંગુઠો પદ્મ જેવો,
 આવી જોઈ, દયિત, ઉચરો લોચને કોણ જેવો ?

૧૪

વરવહુ અમે

શિખ૦

જતાં'તાં સાંઝે જ્યાં વરવહુ અમે દહેર કરતાં,
 ન જાણું જે શાથી વરવહુ અમે તો લડિ પડ્યાં.
 લડ્યાં; દોઈએ, ત્યાં મુજ પણ થયાં પદ્મ મજાનાં,
 પછી આંસૂ ચૂમી ફરિ વરવાડૂ અસ્લ બનિયાં.
 અહો ખદ્મીઠાં એ ઠઠિક સળગતાં છમકલાં
 ઝખૂકી હોલાતાં ઉછળિ વણિ તત્કાળ સમતાં,
 ગજૈતી ફૂલેરી પ્રણયિજન ભાવોર્મિ કરતાં,
 જિહાં આંસૂ સાથે અધરસપીયૂષ ઝરતાં.
 પછી આવી પહોંચ્યાં વરવહુ અમે તે નહિતડ,
 જિહાં સૂતૂં'તું જે અતિથિ અમ અદ્યાવધિ હતું,
 તિહાં તેની ન્હાની કબર કુમળીની જ નિકટ
 વિરામ્યાં, ને જૂનું જિવન ફરિ એ અર્ધ કળજ્યૂં
 સ્મરતાં, પ્રત્યક્ષે પુનરુભવતાં, વરવાડૂ
 અમારું એ પાછું દગ અધર પીયૂષ ઉભળ્યૂં.

૧૪

પ્રેમનો મધ્યાહ્ન

મંદા૦

બહાલી, સાથે સુખદુઃખ લહ્યાં હૈયું હૈયે જરીને,
એકે ખીજે અનુભવઘડાતો દિઠો અંતરાત્મા;
આનંદોર્મીશિખર પર ને પાપની ખાઇયોમાં
સાથે દીઠી પરમ કરુણા હાથ હાથે ધરીને.
બહાલી, નૌકા ધસિ ઉઠધિ મધ્યે તજી દે નદીને,
સિંધૂ મુદ્રા વિવિધ ધરતો,—નાવ ચાલે બધીમાં:
જ્યાં જ્યાં સંધી નભઅવનિના, નાવમાં બંદરો ત્યાં!
જંઝા, શાંતી, વચલિ સ્થિતિઓ, એક સૌ આ તરીને
આધી આધી જનનઘટિકા, સાંભરે તે ન જેવી,
આધી આધી ચમજવનિકા, બાણિયે તે ન ફેવી.
માથે ઊંઢું ઘુતિદલ લસે ચોદિશે વારિ ઊંઢું,
ને બંનેમાં અવચ અઝળાતૂં લપાતૂં શું ફૂંડું?
માંદો બાદો પુરુષ પ્રકૃતી ધૂજંટી અંબિકા એ!
તે-હૂં-હૂં-હૂં ત્રુટિરહિતનૂં દૂંદૂં અદ્વેત શું એ!

૧૪

જૂનું પિયે? ધર

મંદા૦

બેડી ખાટે ફરિવળિ બધે મેડિયો ઓરડામાં,
 દીઠાં હોતે સ્મૃતિપડ બધાં લોકલ્યાં આપ રૂડાં.
 માડી મીઠી, સિમત મધુર ને બબ્બ મૂર્તી પિતાણ,
 દાઢી વાંકી રસિક કરતી ગોષ્ઠિયાં બાળ રાણ;
 સૂનાં સ્થાનેા સજિવન થયાં, સાંભળું કંઠ જૂના,
 આઆરો હે વિવિધ ઢબના નેત્ર ઠારે સહુનાં:
 બાંડૂ નહાનાં, શિશુસમયનાં ખટમિઠાં સોળતીઓ
 જ્યાં ત્યાં આવી વય બહલિ સંતાય બાણે પરીઓ.
 તોયે એ સૌ સ્મૃતિછબિ વિશે બ્યાપિ લે વ્યક્તુ વેરી,
 નહાની મોટી બહુરુપિ થતી એક મૂર્તી અનેરી:
 ચોરીથી આ દિવસ બુધિમાં એવિ જામી કલેજે
 કે કૌમારે પણુ મુજ સરે બાળવેશે સહેજે!
 મેસી ખાટે પિયરધરમાં ઝિંદગી બેઠ સારી
 યારે જાણી અનહદ ગતી, નાથ મારા, લહેમારી. ૧૧

વર્ષાની એક સુંદર સાંજ

મંદ્ર

શાંતી ! શાંતી ! ઝરમર ઝરી ગૈ ગળી વાદળી આ,
 અંધારી નીરવપદ ગિરિશ્રંગથી જો ઉડી આ !
 જાંચો દીપે ધુમટ ફરિથી વ્યોમ કેરો વિશાળો,
 જેમાં સુક્રતાતુરણ - ભગણે ઓપતી અશ્વમાળો.
 જેઠો જેઠો અભિસહિત હૂં માલતીમંડપે ત્યાં
 ધારા જોતો, શ્રવણ ભરતો નૃત્યથી પુદ્ગુલોનાં;
 ત્યાં જો ધારા, શમિ પણ ગયા પુદ્ગુલો, ને નિહાળ્યા
 શૈલો, વચ્ચે સર નભ સમૂં, મસ્તકે અશ્વ તારા.
 ને ફેરેથી સલિલ ફરક્યું, શુભ્ર ચળક્યું, અને જ્યાં
 વૃક્ષો દીપાં ટપકિ ન રહ્યા ડાળિયોનાં ભુમીમાં,
 ત્યાં એ નીલૂ સર લસિ રહ્યું દિવ્ય આયે રસેહું,
 પાછું જોતાં, - ગિરિ પર સુધાનાથ હાસે મધૂકું !
 ‘વહાલા, જોયું ?’ વહિ તું લહિ ત્યાં ચંદ્રને દશ્યસાર,
 ટોકો તારો, અલિ, સર ગિરિ વ્યોમ શુંજ્યો રસાળ ! ૧૪

પ્રેમનું નિર્વાણ

મંદાળ

બહાલી, આવ્યા અહિ સુધિ ચડી, જે દિમે શૃંગ પેત્ર,
 આછુ સામે બરફમય દિવ્યઘટી શંભુ જેવૂ,
 શાંતિન્યોતીપ્રભુવ કિરણે એ ભરે વિશ્વ આખૂ,
 દીકા રક્તી બહુ વખતથી એ સ્વયં આજ આખૂ !
 પ્રીતી દેશ વિમલ અવગાહોતણે એ વિકાસ,
 પ્રીતીનેત્રો શુચિતર બની પામિયા એ પ્રકાશ
 પ્રીતીપ્રાણે પ્રભવવિમલા લેહનિત્સિદ્ધિ પામે,
 દેશે બેદી અગહનત એ ન્યોતમા ચોક શામે !
 બહાલી, ક્યા તે ઉપગતિયે સર્વ દેશે છુપંતૂ,
 ન્યોતીમા ચે અનિગ્ધયની છાટ જેવૂ લપંતૂ,
 બાહે માહે અતલકુહરે ચે સદા જે કળાતૂ,
 આનંદારિ અણુતિમિર તે આજ રહેજે બુલાતૂ !
 બહાલી, કેવા જનનનિધનો પંડલય વાત કેવી !
 કેવા તૂ હૂં ! અસલ રસમા એક સોહં શિવોહં ! ૧૪

‘ પ્રેમના દિવસ ’નું પરિશિષ્ટ : ‘ વામા ’

[લટકાળી લલનાને લલાટે છટ્ટીના લેખ]

વંસનં શાંદુલં

વામા, બિલોરિ પુતળી, નસનળ ભૂરે
ટીપેટિયું રુધિર ઝોપત પોખરાજી
તાલું શુભાળ લજવાય જ જેનિ આંચે.
જ્યાં જે કપોલ પર ખંજનપિચ્છ ફેરે
ત્યાં નેત્ર ને અધર શા મલકંત સોહે
ચીખૂકની લગક આઠપીં રહે ને.
એ ટીખળી મૃદુ મુખે સુખ સ્પર્શ ધન્ય
ત્રેના થશે મલયતા ? કદિ ? બોલ વામા !
એ સ્પર્શથી શરમ ને સુખઠેરિ લાલી
એ પોખરાજિ મુખડે અરવિંદ રંગશે,
ને એ સુધામદ રમે રગ ઉત્પતંતાં
—વામા બિલોરિ પુતળી ઉચ્ચાઈ નશે
વેલી થડે વળગતી બુલતી લપાચે,
અંબોડો સરિ બેચને લટ લટે શાં સ્પષ્ટ સંતાડશે । ૧૪

ઇસેન્દ્ર વિદ્યુશેખરન

પૃથ્વી

જુહાર વિદ્યુશેખરન, વય શતાબ્દનો તૂં હવો.
ગરેડિ નવ, દોર ના, ઇજનેર, ના મહાવત,
લઈ ઉચ્છિ પીઠ, કુંભ અલિઠે શ્રુલાવી, મહત્
દ્વિદંત વચિ ટેકવી, ગજ પચીશ ભિ ચો, કુવો
જહાજ વચલો શું, સ્તંભ વજને કદે એહવો!
દરેક મુખનંગમંડપ તણો, તુ માહાબલ
હતો વરસ વીશનો ત્યહિ થિ રોપતો એકલ,
ખાહો ફરજ તે તુ આજ પછુ શો બાલવત હવો!

હવે વિગમયું ? નિવૃત્ત બનિ વયં એ રી કરી
કલાધિ રસથી મહાફરજ તે શુ કરવી પરી ?
નહી. મગ્ધ દૂકડે અગર દૂર ચો વયં હો,
ઘટે ન વિદ્યુશેખરન મગ્ધ અન્યથા લહારુ તો.
મહાન બસ એ જ એવ કરતા તનૂ છાડવી,
નથી શુ ગજરાજ તૂ ? અથ શુ દુદ્ર છે માનવી ? ૧૪

ગામોગામે : શ્રી દેવેન્દ્ર સત્યાર્થીને અંજલિ

શિખ૦

“અહો ! છે તહારી આ કળિ સમ સુતા, સ્ત્રી પદમણી,
અને ગામોગામે પગ પર જ તહારી ટહલણી !”

“સુણો, ગામોગામે ધુળમહિં ભજ્યા રતન-ઢગલા,
સુતા સ્ત્રી સંગાથે વિણું, સજુ છ કંઠે સુવિમલા.

અહો ! સ્ત્રી ને કન્યા રતન ય જડ્યાં પર્યટણમાં,
જડ્યાં તેવાં ભાગી સહજ જનિયાં કમ શુભમાં.

મળે પંથે પંથી, રસજુ સહ, ગાઊં, સુણિ રહું,
અમોલાં રત્નો સુમલ રસઝરાં એમ જ રજું,

સજૂ છું કંઠે તે, સુણવિ કંઈ, ઝાઝાં સુણિ લઈ,
વળી પામું સંજ્ઞા અવર જડવા ગામડું કયું ?

કરૂં ગામોગામે ઘરવખરિ અંસે લઉં વહી,
જિહ્વાં રાતે વાસો ઘરવખરિ ઉમ્છીપક સહી;

દિયે ગામોગામે ણિરુદ્ધ જન ‘ખાનાબદઉસ !’

હસે ગામોગામે જન ઘર બધું દેખિ

ખડકેલ અંસ !”

૧૪

તરંગ અગણિત તરંગ સગતા વધે કાઠડે,
અનંત સલિલો અવેગ અરખા બધેથી ચરે,
પ્રકાશ ન, ન અંધકાર, ન હિ અશ્ર, અનિલે નહીં,
ન સૂર્ય, નહિ ચંદ્ર, તારક ન એક, બૈભે નહીં.
ચડી દહ પદે સવેગ ભરતી ખલક આપતી,
અખાતમહિ બેટવૃંદ જલસેજ પોદાકતી •
ઉભો નિરખુ એ અનંત સલિલોર્મિના સેનને,
નહીં દિવસ, ના નિશા પ્રલયકાળમા બેનને.

ગહને પ્રિય જલો સદૈત અનિલો સહે ગેલતા,
ગહને પ્રિય શ્રુધાકરે દિનકરે જલો સેલતા,
અકંત ઘટમા અગણ્ઠ ઘુતિહીન આ શાંતિમા.
હુખૂ જડ બની ગદૂ -દિગદિગંત ત્યા વ્યાપતી
લને અનખ વીજ, મંદ પસરે અહો 'ના' -શ્રુતિ !
અહો ! કિરણ સુ અંગ અવિતાનિ નારા તણા ! ૧૪

પરિવ્રજન

પૃથ્વી

પૃથા સુતિ નિહાળિને મૃદુલ ભિમ્બિતાને પડી,
 ઉંચા નિજ અવાસથી ગગન છેક છાના તિહાં
 ગહી ક્ષણ અમૃદ્ય સદા મરિ, મૂક રતિમંત્રથી
 પરિવ્રજનશૂર અક્ષુ મુખ આવરે રે બધાં
 મુકેામલ મુહંત અંગ, પુલકંત અંગાંગથી.
 ઉછાંછળિ વંસતથી, દ્યુતિકઠોર વા શ્રીભથી
 પરિવ્રજન આ હતું પર, વળી સુદ્ધરે હતાં
 ઉપા ઉજમરહોઈ, ઓપચપલા સતી સૂર્યની,
 નવેંદુરયણી, ત્યમે વિરહુઃખિણી ચામિની.

સમીપ અનુરાગિ સાક્ષિ સહસોગિ કેા ન્હેં હતાં ?
 હતો વિધુ, હતી યુવાલસત દીપતી વાદળી;
 વળી યુગલ એ ખરખર ગયેલ એવાં ગળી,
 સુગાઠ મૃદુ તે પરિવ્રજન માંહ વધી રહ્યાં
 ન તે રસ, ન સૌમિની, કિસલયેા ન, - તોયે ખરાં ! ૧૪

તું તે જ હું, હું તે જ તું

શાદ્દલ૦

તું છો ઠોણ ? દળાવતો કળ ? અડ્યા ઠેલી રહ્યો બારણાં ?
રૂપ્યો ધ્યાન વિશે હું અંતર જલે, ત્યાં આમ વિશેષ કાં ?
અત્યારે તું વદાય થા, વળિ નિરાંતે આંઝરે આવળે,
ફૂટેલે મવં, ઉરે બલે ઠસવળે, સાચું મિહું અન્ય ને
નક્કામૂં ય બલે તદા ભરડળે, ટોલ્યા ય દેળે ઇંતર,
— હા ચે હા બણું હું ય, થાપિ તુજ શું

થાપી ચ ઠોફું જળર !

જા તૂં જા પણ હાલ તો વખત ના ફાજલ અહીં છે રળે,
ને હું સાધિ રહ્યો સમગ્ર મયને,

તે આમ પાગ્યો અડ્યા બાણજે !

શું ? ના ઓળખતો મહને ?

ન વચનો મહારાં વિશે સ્પષ્ટતા ?

નીચો ઠંઠ પટે ? વળી વિવિધ ને અકળાવતા મુઝવતા,
સૂરો ને પલટા અઠામ પડતા ? છું જન ? છું જાનવર ?
પંખી ? કીટ ? પતંગ ? પત્રગ ? બલ્યા છું ભાવિ ?

છું ભૂતવર ?

ના શું ઓળખિયો હજી ? તુજ ખરો બકાર કે ટીખળ ?
રે તૂં તે જ હું ! છો હું તેથી નિજને 'દ્યા

કાં તું શકે અવર !

૧૪

જગજજૂની' ચમત્કારકથા

શાદ્દલ૦

ડાળે એક ચક્રેર ચાતક ગિજી ડાળે રહ્યા આરડે,
 'રાકા, રેલ સુધા !' તણો જપ રહે છે એક ઘાંટે વડે,
 ખીન્ને આત્મ પુકારિ મેહ વિનવે, 'વર્ષાદ, વર્ષી' પડો !'
 આપાઠી ગગને જિહ્વાં રવિકરે વીંઝી રહ્યા ઠેાયડો !
 મધ્યાહ્ને અતિ કારમી પુલકલૂનો અંશ હેઠે સયો,
 કાલ્યા ઉચ્ચ વિરાજ પાદપ તણા મૂલે કચાંડીં નાંગયો,
 પળમાં ઝાળ વિસર્પિ ડાળ ઝડપે, દગ્ધાર્ધ પંખી પડ્યાં
 ભોંયે, એક બિંભાયિ દૂર, નવ કો લાળે મુવાં જીવતાં !

પાછી મોસમ, વીજગાજલપકે ચોધાર વર્ષા પડી,
 ખોખૂં ચાતકનુ મજીવ થઈ ત્યાં ઊડયૂ ધરાઈ, અને
 દેખી ખોખૂં ચક્રેરનૂં નજિકમાં જોવા ઉભૂં વાટડી.
 આમોએ ખિલિ પૂર્ણિમા, નવ હતાં રાહૂ તણો યોગ, ને
 ઊડય' ઊઠિ ચક્રેર ધ્રાઈ-ત્યહિં એ જાંને પુનઃ આરડે:
 'રાકા, રેલ સુધા !' 'પયોદ પડ ને !'

જના સુરે આકળે ! ૧૪

પંખીયોનિ

મંદા-ધરા

પંખી, પીછાંમય તનયકી ફેરતો ગીતમાયા
ઠેકી સેલી નભલસત વર્ષોત સૌન્દર્યહેલી !
ખંધે ગાંધ્યા નિશદિન વહૂં તે અમે તહારિ ઠેલી
સુકતાનંદી ભવ અન્ધરની ટેવિયે દિવ્ય, ભાયા !
આવી ખોળે નિકટ યજ કે ગેલતો પુષ્પહાડ,
ભીડી પાછો પટપટત પંખા તું નીકે વિરામે;
ઠીકા નાના મધુર વણિ શાં વીક્ષણે ધૂત વામે
અમ હેયે તૂં તુજ અણધુરી સ્થાપતો પ્રીત ગાઢ.

ને દેખે છે સરલ વિષયે ગૂઢ જે તત્ત્વજ્ઞાન,
તે પંખીમાં નિરખિ રહેશે ભવ્ય ભાવી નિદાન;
ઝાંખતો જે અતિસમિપથી દૃશ્ય દૂરાતિદૂર,
દેખે છે તે જિવનવહને સૌમ્ય સૌન્દર્યગંગ.
ફેલાવી ઓપતી તે સુવિતત પટ તેજસ્વિ ઓભાગ્યપૂર
પ્રાણીયોની વિરાટે લહર સુલહરે નીતમા રૂપરંગ ! ૧૪

સર્જન : પ્રકૃતિનું અને અને માનવીનું

પૃથ્વી

વસે તુજ વિશે કરામત કહૂં શું જાદૂ કહૂં
નકામ બદસૂરતી દગડ શી વસોથી ય તું
અમૂલ્ય ખુશરૂદેર ને દિલ લિયે જિતી ઝોહવું
રહે પ્રકૃતિ સર્જતી—અયિ; સલીલ ખેલે જ શૂં !
સજે ફરિ ફરી અખૂટ સ્થિર દીપ્તિ સૌન્દર્ય તું
પહાડ ભુખરા તણી વિતત હાર આલ્યે જતી
વચે ખિણ ખિણે તું કુંજ હરિયાળ પુષ્પે ભરે,
કુલાય લખખેટિમાં જ્યહિં વિહંગ કહોલતાં,
નિથે મૃગમૃગી કુલો નિરભયે ચરે વિહરતાં.
અનેક ઘનધુમ્મટે ફરિ ફરી ધનૂ ચીતરે,
વિરાટપટ સાગુએ ઝળહળત કારો ભરે,
પ્રવાલ દ્વિપ સાથરા પુરતિ તું મહાસાગરે.
અને હું ચુનિ કેળવી કઈક સાજ નવનૌતમા
મથું મથિ રહું નિતાંત,— ગડ ખેસતી વા ન વા ! ૧૪

૧ કુદગ્તના વિરાટ તરવો અને માનવી

પૃથ્વી

અહો શશિ, દિમે તુમા શશ વિરાણવાનૂ મ્મ !
 અરે નલ, ભયું તુ શાયિ ? મટતુ ન ઠાલૂ કદી '
 મહોદધિ, ત્હને કદી અચલ ઢેઘ આખે દિઠો ?
 અને અવનિ,—ઊકુ બેમ્મ મુઉ લેકુ ઠેર દરૂ,
 ન લેશ કનવા ત્હને ! ઉર ન શૂ જનેતા ત્હને ?
 રડી હસિ જિવુ, મગી ભસમ થાઉં, તુજ મૌનમા
 ન ફેર ઠદિ થે, ન વા મટક તાહગી આળમા,
 —કિહા ઉર દગે ઠિહા ?—લપવિયા શુહા ડેધમા !
 દગેક અણ માનવીથિ અતિકાય છે કોઠિધા
 પર-પર મુવશ મત્ત, મિત્ત એકના વંશજે
 દિમે ઠટ રચે. જ માનવ વિરાધિ સૌજે મળી,
 “નયેં છ પરમાણુ તોય અલ્પ આગલાઈ જુને
 અહે અમ સહે નિરંતર ધરાળગી, રે કદી
 કદીક ચડિ વોડલે ઉડવતો અમારી મળા !

૧૪

૧૪૪૭

૨. વિરાટ તત્ત્વોને અણુ માનવીનો જવાબ

પૃથ્વી

ભલે અણુ હું, ને તહમો નજરમાં સમાઓ નહીં,
અમાપ, અજરામરો, અતુપમો, મહાન્તો તહમો :
ભલે, પણ કદે જ ના સકલ સત્ત્વવત્તા રહી,
જડે ણસ જિવ્યા કરો છ પથળદ્ધ અરહી તહમો.
ન મૃત્યુ, ન વિકાર, માત્ર યુગ માપવા માપવા,
ન ઘાટ, ન વિકાસ, માત્ર ભરિ રહેવું આકાશને,
ન સાચ જીવવું ન સાર્ય તમ વા ત્રિકાલત્વ એ.

હું સાચ જિવવું હું સાર્ય તમ વા અમર્ત્યત્વ એ,
રહું ણનવિ 'નેકધા : ગતિ હું પાલટું અગ્નિમાં,
જલો અનિલ ને હું તો અનિલ પાલટું ઓતમાં,
વિભિન્ન જડથી ણનાવું મુજ જાહુએ વીજળી,
મુયોજિ કંઈ કે કરામત વિરાટ સૌ વિભુ સવે,
વિશે અજળ કે ધનાર્થ કરું જિયલાપાયલી,—
જિવૂ વળિ જિવાડું એમ તહને ય,

મુજને ભલે અણુ ગણો !

૧૪

શ્લોક, ૧૬૪૮

૧. પતિતને

પૃથ્વી

અરે પતિત, તું કરે ન થકિ ચાતના નારકી,
ન લેશ લલચાય દિવ્યસુખથી ન સ્વલોકનાં;
ન મુક્તિ કસરેખરૂપ તુજ લોચને હેમના,
ન ભૌમ પદ શિદ્ધિ આ ભવ વિશે તું દેખે નયાં
સદાચરણન્ય, ભક્તિશૂલ, કે ભલાઈ તણાં
અવસ્ય પરિણામ :-આમ રહિ વામણા તું અતી,
સદા લહર કામમોહમહિ આમ ને તેમ જો
તણાય અટવાય તું, પશુ અરે મુકાં ધાસ થો !

ન કામ ન હિ મોહ ઇદ તુજને; સદાથે ચહે
તું તો સ્વપરિપાક, ને અખિલ બ્હેન જીવન તણું
મથે છ અતિનિર્મલાં વહવવા તપસ્યાજલે;
મથી લયકતો જ તું : ચડિચડી પડે છે જ તું :
ન મેવ તું તટસ્થતા : વહન પાથિવે સેવ તું :
ન ણાહ્ય ગુરુ દેખ તું : ચક શિ રીત તું પતિત રે ? ૧૪

(આગરું) ૧૯૨૫

૨. સાચું ન પામે ક્યમે

પૃથ્વી

વિલાસ તરસે સુકાયું ગળું એટલું, આંધળાં
કરી ધસત સંચયોં, પ્રિય, તું તો સડેલાં સહે;
વિલાસ 'નુભવ્યો જલાવત વધૂ વધૂ પાંસળાં,
પછાડત ફરી ફરી, હરત હામ સત્વક્ષયે.
ખને અવ તું માટ શું ? રહું જ રોવું ત્હારી સહે.

અરે પતિત, ઘેરિ આ કળજ લે ત્હને ભગતડાં,
—જુકાવ, ગળ ગૂંછળાં અસતનાં તું ચે સામટાં,
અજ્યેા સરલ શીલથી, અસતસત કિસ્માં
તાહરે કાટલાં !

“ અહો પતિત હૂં ! સદંતર સડેલ હૂં ! ત્રાહિ મામ્ !
મયા તુજ સુધા નરી, ટિપું ટિપું ય દે ! ત્રાહિ મામ્ !
તુંહી શરણ, દાહકારક અઢેલ હે, ત્રાહિ મામ્ !
સુહૃળાંલ ન જાતથી ચડિ શકું કદી, ત્રાહિ મામ્ !
તું ચે રટ રહે રટી ! ભજન ધૂન ધૂમ ભ્રમે
દિસે કદિ ય કે ન — સત્ય તુજ એ જ !

સાચું ન પામે ક્યમે ! ૧૪

હોઠે ન ભૂ-સ્વર્ગથી

મિશ્રનંદ્રી

મેં ગા વિભૂતિ દીઠી : શિશુ સુવાડિયો સુખે ઉછંગ
ચાત પર ભુજ લઘુ સ્મિતે લસંત લોચને
મુખા ચુસે ચુસે જ, પાયઘૂઘરી કવચિત કવણે;
માતૃભવ ધાવણ પ્રવાહસંગ છિતરે ગું બાળઅંગ,
કેગથી નખાવત્રી લગી ભમે ધુમી રહે કણે કણે,
અંગ અંગ દણ દણે ચહી રહે ગુભો મુરંગ.

મેં નૌજુવાન દીઠો : ઉમંગ શું ચગાવતો પતંગ;
ઝોક વાક વલણ વામ દક્ષિણે થતાં જ વાર
દેહધણિ તે અચૂક ઝીલિ લેતિ એકતાર,
અંગુલી ય દોર તંગ ઢીલિ ને કરી અભંગ,
પતંગને દરે કરી જ આંચ - વાયુનાન ભાર !

દીઠી મા, નિરખ્યો પતંગરસિયો, દર્યોભયે જામતી
થઢા, કે હરએક શ્રીપુગુપ જે એવી જ નિષ્ઠાવતી
નીચોવે રસ જોમ સો જિગરનાં -

હોઠે ન ભૂ-સ્વર્ગથી ! ૧૪

અભિનવયૌવનાને

૫૯૧

કળી બિડલ વાન રૂપ રસ મૌ પ્રકાશે હવે,
પડે ચરણ નાયતાં, કર કરામતો કેં કરે,
અલી, તુજ મુખાંગ પદ્મ દગ ભાવવાયા ધરે;
સમાલ, શિખ કાળુ જાત પર : જાલ્ય કચમ રે હવે પાલવે ?
કુલીન જન આપણે, સુપથ આપ આંકયા પિતરૂ;
વિલાસ કુમતો હતુજ, ના મનુજ,

નયિ નથી જ રે જાનવર,
ન વા અભિ ન કીડિ યે કદિ જણાય વીલાસપર.

ન કામવશતા, અનંગ શિવપૂત જોળનનિશાન,
ન સ્વાર્થપરતા, મનેહિહિત અગ્નિધતરણે સુકાન,
ન મોહજડતા ક્ષણે, કુદરતે ઘડી છે સભાન.

અહ્યે અભિ કુદુંજ ના, નયિ જ ન્યાતિ જનતા વડી;
અન્યા' સમ નથી જ ડંખ : રતિ ના પરાણે કદી સાંપડી.

મઢે મસતિએ ય ખૂબ અવધાર હેડે, અલી,
સેજી જનવવા જ મા 'થ ગૃહિણી, ન માઢી નરી. ૧૪

૧૭૧ી ઉપર બીજી કરનારને છંદાયેલ પત્નીનું

પૃથ્વી

“ ‘ કરાર ’ ગણું છું, ન કેમ મતિ એ જ તું ચે કરે ?
જસૂં તુંધિ ન કેમ તોય જસ તું ઉરેથી અરે ?
પણું અવર સોડ, તું ચ કર ને નકલ માહરી,
નવે યુગ છુટો નવીન નવલી સ્મૃતી રૂઢિઓ, *
ઘસાઈ જુનવાણુ યાય ચલ લક્ષ્મી અંધિઓ.”

“ ભલે કર મુઝયું; કરે પણુ ભવાઈ શાને નફ્ટ !
તણ, પળ બિજે ભલે : લવ ન ઝેર આ લોચને,
ચહે યુગલ ભોગ મૂર્તિ ? કઢિ ચે ન ત્રીણ પ્રકટ !
— આહો પ્રણય તાહરા વરસ માસ કે દિવસ ખટ !
ભલે ઉર પછી ઉરે રતિ પુઠાર, ફાંચું ત્હને,
સ્વછંદ જ ચહે, — ભલે ફસલ જેહને તેહને !
કહું ફકત એક બોલ, કહુ આજ, અંતે મિઠો !
‘ સતી ’ શપથબદ્ધ છું : સગવડી પ્રણય કયાં ઢિઠો ? ” ૧૩

* આ પાઠ ‘ ભણકાર — ૧૬૫૧ ’ના પૃ. ૨૬૫ ૬ પ્રમાણે છે :

‘ ભણકાર — આવૃત્તિ બીજી ’ (૧૬૪૨)ના દિવપણુના પૃ. (૮૯)
ઉપર ‘ પ્રશ્નોત્તર : સ્થાયિ તે જ પ્રણય ’ શીર્ષકથી આ સૌનેટ છે ત્યાં આ
એક પંક્તિને બદલે નીચે પ્રમાણે બે પંક્તિઓ છે અને કૃતિની પંક્તિઓ
૧૪ છે :

— નવે યુગ છુટો નવીન, મુખ તાજબીથી ભરી !
નવે યુગ નવીન હોય સ્મૃતિ કામદા રૂઢિઓ,

નૃત્ય

ગુણબંધી

થડ કુગાવથી તરૂં થયા
નર ન માપ નૃત્યમાં તથા :
શતક ચાર અમર ધ્રુમટ ઝુલવતી
પડત પીપળે સુદૃઢ કુદૃઢ થતી :
નર, ખિલે ન નૃત્ય એમ,
દીર્ઘ આયુષે કશું જ નૃત્ય-હેમ.

પ્રહર માત્ર નિજ રતે જિવે, છતાં
કદ ન, ફોર ના, ઉંચે ન ડોકતાં
ફૂલ ફૂલદંડ તોય પરિમલે
રૂપરંગ છાંટણે, છટાજલે
નયન લોભવે પહલાવતાં ઉર,
નર નિહાળ એ પ્રભાઝરા જ સુંદર.

લઘુ ય સપ્રમાણ ધામ રૂપ મધુરનું,
પ્રતીક બેશ એ નિહાળ નૃત્ય-નૂરનું.

૧૪

મહાપુરુષો

પૃથ્વી

ગણે દિલસુદે! મનુષ્ય નરુ જંતુદું વિશ્વમાં :
સજ્ઞાન પણ જંતુ એ સ્વક્રિય સંઘમાં અન્યમાં
થતી વિદ્યુતિ જોઈ રૂહે, 'થ મથિ રૂહે છ પલટાવવા,
અને જય પુરે! 'ધુરે! સમય જો દિયે ખાટવા
'મહાન' પદ સંઘ તો સમરપે છ તે જંતુને.

ન જમન બિડી હુતે જગત છતવા જાખડી
અડોલ્લ હિટલર વિના; વળત એ ય જીંધી નહીં
મહોત્પ્રતિ વિના ત્રિમૂર્તિ રુઝવેલ્ટ ચર્ચિલ અને
વૃક્ષાધિપતિ રૂટેલિને. નહિ જ હિંદ મુક્તી વડી
રણી શકત આમ આ પળ, વિના અહિંસાશુરુ.

વિરાટબલ એકમેક અદ્વિજાઈ ચૂરા થતાં
પ્રજ્ઞ શત સવાશતે તડિત કાંતિ અવતારતાં,
તિહાં ય નથિ અઅણી બનિ જતા નિમિત્તો નયાં :
અજે છ મનુવંશજાવિ વિરલા મહાપુરુષો.

૧૪

પિતા દિવસ આ ઉગે, અરુણ આલ દેખાય આ,
— પ્રકાશ પણ કેમ એ નિરખિ બહેમ ખાતી દગ ?
નિશાંતસપના વિશે દિઠિ હતી ઉપા સૌમ્ય જે
ઝખૂંકિ પલકેક પ્રેમશરથી વિંધી ગૈ જ જે,
ન તે ઉદય આજનો; ડુધિરરંગિ આ તો દિસે :
અને તદપિ વાય છે અનિલ મસ્ત ઉત્સાહના,
વધે છ રવ.બ્યોમમાં સ્વજનભૂમિભક્તી તણા,
બધે જ પ્રકટી રહે છ ગુરુ યજ્ઞ સ્વાતંત્ર્યના.

પ્રભો, દિવસ આ નવો, જગન આ નવા, તે મહીં
જુના સ્તવનમંત્ર કેમ અરપૂં જુની પ્રાર્થના ?
નહીં બલિ જુના ધરૂં, ન અસલી ક્રિયા કેં કરૂં,
ઘટે ક્ષણ અપૂર્વને નવલ વેદમંત્રાવલિ !
પડે નવલ વલ્લિમાં અતુલમૂલ્ય જીવો બલિ !
લિયો લખલખાં ! કરો સફલ યજ્ઞદીક્ષા, પ્રભો !

માણુસાઈ

પૃથ્વી

સદાચરણ માત્રનો શબ્દ એક બાહ્યો મહા,
બળે વજર બહેનમાં સલિલ, ને વિભુ વ્યોમ થો;
મને મનુજ માણુસાઈ : ખિલવે પ્રસારે બધે,
પતંગ ચગવે નલે, ગયળ વીંધે ક્યો સોંસદો,
હિરાકણિ સુતીક્ષ્ણ એ સટ રસાતલે લેદશે.

‘નૃ સર્વે ગણ બાંધવો,’ ‘નર હરેક નારાયણ,’
‘પશૂ ભગ નિજભાંડે, તરુલતા અપંગાશ્રિતો,’
‘સ્વછંદ પણ સૌતણા અનુચહે રહે સાંખતો,’
‘ઠરે અહિત તે લહી કુદરતી મહે નેહતી,’
—અનેક વચનામૃતો, મુબગ મુક્તાકે, ધર્મ સૌ
સમાય બસ મંત્ર આ આણુક માણુસાઈ વિશે.
વળી નિજ તણી નિજે ફરજ માત્ર એમાં વસે,
સ્વ ને પર તમામ સદિ બલિ સર્વથા અર્પદા
લસે સુજનતા સદાચરણ માણુસાઈ મહી.

૧૪

ભલા જણ

પૃથ્વી

ભલાઈ જન સૌમ્યની લઘુમહાન વ્યક્તી મહી
 ઝળાય યદિ ખોજશે મધુર સ્વચ્છ હેતાબધી
 અને લઘુકથી મહાન બદલો ઠદી ખાટતા,—
 ભલાઈ નિજ આચરેલ વહિ જાય જે ચોદિશા,
 તરંગ અણુદીઠ કયાકયકિ કેદિ ઠેલાઈને
 વળી બનત મૂલગામિ,—વરસે અહો શીતલ ।

ભલા જન ભલાઈમૂલ જ્યમ ધાર્મિકો ધર્મનુ
 ભલાઈ નવ, ધર્મ ના, અવર કયાય, દ્યા કે ગિજે
 સિવાય જનતા, વિરાટ અહ અંધ ઠાલો બધે ।
 વળી અહિ થ હારિયા વિદ્યારિયા ઘણુ ખારિલા,
 ભલાઈ વદતા, ધુરા હુલવતા જ ખૂરાઈના ।

ભલા જન તણી ભલાઈ નિકષે છ ખૂરાઈ ચે
 ન શૂ નિરખિયા અનંત ઝઘડા સગોત્રીતણા,
 શમે ન, ન હણી રહે જ કુળ બે ય જ્યા કુ-કુલા । ૧૪

રણે ખપી જતો બ્રિટિશ સૈનિક

(રૂપરત્ન ગદના એનેટ હપરથી)

અનુવર્ણ

યદા ખપી હું જાઉં, ભાઈ, તો હું માટ જાણુએ
 વિદેશિ ખેતકેણુ કે'ક છે થયેા હુંથી જની
 આંગ્લ દેશની જ લોભ ! સિદ્ધ ભાઈ, માનજે
 ન ધૂળ એ વિદેશિ, મૃત્તિકા જ એ સ્વદેશની,
 જન્મિ પાત્રિ જે પ્રખોધ પામિ આંગ્લદેશ જો;
 જેહણુ રમી જમી મજા ઉડાવિ આંગ્લ ખાસ,
 - આંગ્લ દેહ, આંગ્લ શ્વામ, આંગ્લ સૂર્યની કુમાશ;
 સ્વચ્છ, ધૌત, આંગ્લવારિપુણ્ય તે પ્રમાણુએ;
 પ્રીછજો જ, - ચિત્ત આ વિધૌન રાગદ્વેષથી
 વિરાટ ચિત્તમાં મળ્યું, અને જિહ્વાં જિહ્વાં ચરે,
 એહથી બધે જ સર્વદા સ્વયં વહે ઝરે
 જયોતિ શાંતિ, સૌખ્ય સૌમ્ય ભાવ તે, ધૃણુ જ તે
 આંગ્લયોમલોભ આંગ્લસંસ્કૃતી જ બેશથી
 આ ભવે પિધાં ધરાઈ માતયાનથી જ જો.

૧૪

દ્વિતીય વિશ્વવિગ્રહનો આરંભ —

સપ્ટેમ્બર, ૧૯૩૯*

પૃથ્વી

ફરી ન, ન પુનઃ કદાપિ ! અહિં જુદમ અન્યાય આ
નર્થા બલતણા ઉછાળ ઉધમાત હેંકાર આ :
અશક્ત લઘુ પાશ્વર્વર્તિ મુલકેા પર ત્રાસ આ,
અરે નિજ હૃદયે સિન્નમત કામ પર કેર આ :
ન સંધિ, નવ નીતિ, કોલ પણ ના કદી પાળવા,
કુવિગ્રહ નૃશંસ નીચ મલિનાયુધે ખેડવા :—
સદ્યું વરસ કેટલાં ય ! સમગ્રાવવા ફરિફરી
મથ્યા, નક્કટ તોરિ અદૃતવ હાસ્ય પણ જૈ ગળી.

ખમાય અવ ના પળે ! કર ઝલે સિયો બાળ તું !
અડી ગગન ખોખવલ્લિ ઝડિહેલિએ વરસ તું !
કુંકાર વિષવાયુ ! રોગ જિવડાં ય ઊડાડ તું !
અઘોરિ ખન ! દૈત્ય થા ! અગણ લક્ષ સંહાર તું !
ભલે કર ફના ! રુંવાડું અવ નેવ ફરકે જરી :
તહને મસળિ નાખવો જ બલ વિત્ત દૈવત બધું વાવરી ! ૧૪

---

* ‘પરિશિષ્ટ’ માનુ સોનેટ ૧૧૧ આનુ જોડિયુ સોનેટ છે. —સ’.

જર્મનનો પાર્સિપ્રવેશ - ૧

પ્રલયાર્તિ (૧૪-૬-૧૯૪૦)

શાદ્દલ૦

પીજોના ચમકાર વહિવમજોઃ ગોળા ગળારા ઝડી
 ન્યાં ત્યા ઉત્પતિ ભિતરી તિમિરને ફેંદી કરે યોગણાં,
 ગોમે ચે ધુમરી દિશા મકલમાં દુર્ગન્ધ કે પાથરી;
 ખીજા ભેરવ કારમા શતગણા પાશબ્ય કે આસુરી
 દેરો શા વિકટાગ્રહે લયભયાં ને ભીષણાં માણસાં
 એ પાણીપતમાં પરસ્પર ઝુઝી મર્વત્ર વર્ષી રહ્યાં,—
 આ કંપી થયરી રહી બધિ ધરા એ રૌદ્ર પ્રલયાર્તિમાં !

ધમસાણાણુંવ એનુ માત્ર અણુ ચે કલ્પાઈ-ન્યાળઈ જતાં
 નેત્રો બંધ થયાં ગયા અવણુ ઘોરંભી ઉરે શૂન્યતા :
 ચિત્તે આહ્લિક વર્જિયાં, ઘર તણ બાહેર નિકળી પડ્યો,
 ટેકઝી દ્રામ બને ચલ્યો : ગલિગલી બાઝાર કેંકાચલ્યો,
 સૌ સર્વત્ર જ બહેપલે બકબકે કુદ્રોધમેપાધિએ
 ભાજ્યાં રૂળત્ર, જેહવાં કિડિમકોટી મૃત્યુઅસ્તાલયે.

— દૂણે પારિમ સર કર્યું, નવ ગણે

બૃએ ન આ કોઈ તે ! ૧૪

સિંધુતટ

શાહુલ૦ છેલ્લી બે પંક્તિ આયા

એ સૌથી વિક્રરી તપી વળિ ગયો હું સિંધુએકાંતમાં,
મૂકી તાડ, વટાવિ સૌ લઘુમહા ઔધાણ જડ મનુજનાં,
પૂઠે સૌ જગ છાંડિ સિંધુતટને વેળૂપટે ચાલિયો,
ઘેલા શો ખસ નાસિકાચ પુઠળે કાયા ધડેલી રહ્યો !

ધપ્ ધપ્ પાય ઝુણું ઝુણું ન, નિરખૂં નિરખૂં નહીં કાંઈએ,
એમ જ કેં મજલે પછી તન ચકી સંસાર જરા પામિયો,
“ થાક્યો છું ચલ જીવ રેત અંહિ છે શીળી ઝિણી સૂકિ ચે,
ને ભરતી ય ચડે ન ત્યાં લગ ભલે હ્યાં થાક બિતારિયે ! ”

ખેઠો. ત્યાં પગ આકુડા સરિ જતાં લાંબા થયા, કાય ને
ધીરેથી ઢળિ નય કૂંળિ સરખી શીળી સિતા રેતમાં :
આંખે ને શ્રુતિએ લસે શ્વસિ રહે સાગર લહેરી ધુને,
ને ખુદ્દી મુજ સજનળી રહિ ગવા તો ચે જુના પ્રશ્નમાં :

ભવ્ય ને સૂક્ષ્મ સર્વો વિરાટ અણુ જે સ્વયંભુ વિભુ વિશ્વે,
છે શું સજીવ તે, વા નિશ્ચેતન લાગણીહીણાં ? ૨૮

કુદરતી નિદ્રા

પૃથ્વી

સજીવ નવ તો ધરે અજળ શક્તિ ગી ગીત એ
વિશાળ અતિ ઉચ્ચ ગાદ કોમલ અવોડિડા કુદરત
સજીવ સુખદુ ખમા, જય પરાજયે, જોમ ને
મસંન નળગાઈના મહિ, સખા મળી બાંધવે
ન પૂજ્યથિ ય તેમ ચિત્ત પવટાવવાની ગત ?
રતે રત ક્રે વળી કુદરતે, ક્રે છે મહે
સજીવ મહુ ચિત્તવૃત્તિ નિશદી ય અમ્નોદયે
સદા ચકર વેગવેળ - મહુ તે મળવેા ક્રે

રકુટાન્કુટ ડઈ મરે મનનમાળ હાવી મને,
વિરાટ ઉદધી તણી વિવિધનીલ આયે તહી,
વળી વળિ ઉડંત મોજરિા જેત ચમરી, વળી
ધિરી ગહર તાલગદ બજતી મહાનાડિએ
વશીકરણ દીધએ ચિત્તગ વેગુની મેજમા
ધડી બધડિમા જ આખ સુજ આપમેળે મળી

૪૨

જર્મનનો પારિસપ્રવેશ - ૪

પાછલે પ્રહર

શાર્દૂલ૦

જાગ્યો ત્યાં અનિલે ઉઠી સલિલમાં જેટલી રહ્યો બાળ શો,
 હાથે ગોપકિશોર શા ઘનધણે પ્રાંતાભિ સંચાલતો.
 કેન્દ્રેથી રવિ આંત મસ્તક ધરે ઘૌસુંદરી અંકમાં,
 સિંધુ બાહ કિશોર પંચિજન એ સોહે તણે જંગમાં,
 હૈ રૂંદે ને વણિ શંખઘોષવમણે સંધ્યાપ્રિયા સાંકરે.
 ‘રે રસિકે, ઘુતિવત્સલે, હજિ ચ તૂ રમણે કઈ કંદરે ?’
 નેહાં છું વણિ અંતરિક્ષ ઉડતી ધુમતી હવાવાધણે,
 મોટા ચિત્રપતંગ શી, પણ ઉરે વેશ્વાનરી ડાકણે !

સર્જે માનવ યંત્ર એકથિ સવા સામર્થ્યવાળાં, અને
 સુંદારે ચડતી કલા જન્મવતો શો આત્મઘાતી બને !
 માનવ સંસ્કૃતિને ચહે કમકમે આરોહતી વિસ્તરી,
 —પ્રત્યેક ક્રમ તો મથે ખિલવવા કેા ભાવના—અંશને.
 પ્રત્યેકાંશ જ આપ ચિંતવિ રહે, ‘હૂંથી બધી ઉત્પત્તી,
 તો મુજ ધર્મ જ સર્વવ્યાપિ બનવું,

આંપિ વિધર્મી કૃતી !’ ૫૬

અઝળ ભાવિ

શાદ્દ ૫૦

‘શાંતીદ્રુવ’ ‘ધૃશપુત્ર’ ભજતી યૂરોપની મંસ્કૃતી,
જે વિજ્ઞાનક્રિયોમુદ્રીપય યુનાની જન્મથી પ્રાશતી,
વિજ્ઞાનો મધિ શક્તિઓ દુદરતી ઘાલે છે તે ગાઠમા,
સત્તામંત્રહલોભમા ગરડ તે ચોટે છ મંહાન્મા !
લોભે વિશ્વહ જાગિ જામિ સમતા કે઼ એકની હારમા,
તેમાથી પ્રતિવિત્રહો જ દુટતા, ધૃધ્યાં અને ખાગ્મા
ને સૌ સાચ જ દૂબળો બનિ જઈ ગાળે દિનો હાફમા !

૭ દશકાભર ગાંતિ માદલિ ટકે, વૈજ્ઞાનિકો ત્યા વળી
ગાંતિઓ જીવંત ને નવતરા પેચો ચ બવવતરા
મુંચોછી જી સુમાનિ ચહમૂ લલચાવિ દે માણસા,
જે જૂના નવલા ખરા છળમુખયા જહાનાચિ થે આકળા
જંગી મદા જ્યે, પ્રન્ત મજબ દે દોમાય તેમા બલિ
રહેશે ક્રાન્સ ? જશે જ ? ને ધ્વિન્નનૂ

સામ્રાજ્યનૂ ભાવિ શૂ ?

“ સત્યે છત, બલે નદી નહિ જ ! ”

એ શ્રદ્ધા ચ રહે સાચ શૂ ? ૭૦

શાદ્દલ૦

આઝાદી વધશે જ આ શતકમાંહે માનવીસંઘમાં
એ આશા નિરખૂં નિહાળિ ગગને ત્રિજ્યોતિરેખોદય :
અંગારો પ્રકટેલ ક્રાન્સમહિ ને કોલમ્બસી ખંડમાં,
તે તેને વધિ થાય ઉજ્જવલ લક્ષ્મીસંકલ્પતારા ત્રય :
આટલાંટીક ઝળે નવો ગિતટની તારાતણા તેજમાં,
પાસીફીકતટે અજાયબ નવ જ્યોતિસ્તૃતીયોદય !

ચીને શાં વિષમો મહ્યાં અહહ આ છેદ્વી પિટી પાંચમાં !
આઝાદી તણુ ખીજ જાગ્યુ પણુ છે એ નારકી ત્રાસમાં !
સૌમ્ય સ્વસ્થ શમપ્રધાન વિમલા સંસ્કારનૂ જીવન
ના જીવાય જ, જ્યાં લગી નવ હઠે, હારી તુટી ચૂણું થે
લોભી પાશવ શક્તિ નિહુર તણુ ખેહફ ને કારમા
હુમલા વેળ કવેળના : — અમર એ અંગાર અંગાર થે
સંકલ્પધૃતિ છે ખિલી અચલ એ ચીની પ્રજાસિંધુમાં
મુન્યાત્સેન જલાવિ કૂંકિ કરવા એ દૈત્ય ઉન્મૂલન. ૧૪

• અ ૨, ૩, ૪ માટે જુઓ ‘પરિશિષ્ટ’ પૃ. ૧૫૮. નં. ૨.

શાફ્લો

સ્ટેલિનઆડ, ન પોળમાર્ગચકલાં, ના કારખાનાંતણે!
એકે પત્થર તાહરા ચણતરે ના ભાંજિ ભૂકે થયે;
ખંડેરે તુજ માળ ભીંત ભવનો હેલા મિનારા અને
મોટાં ન્હાન બની ગયાં અતિરુધ્યા આ ઘોર યુદ્ધાનલે;
ને ત્હારે શિર રોપવા નિજ ધન્ય નાઝીતણા લશ્કરે
હજબરે શબથી ભંરી કળરગાહૂ ગ્રીઢી બનાવ્યું ત્હને

આમેથી પણ રૂઝલશ્કર ભડચું જૂઝંત પ્રાણપંથે
ધાએ ધા, હુમલે વિરુદ્ધહુમલા દોઢા પ્રવર્તાવતું;
નાઝી લાશહગો સ્વવીરબલિના સૂપે તળે ઠાટતું !

હિટલરતારક દાનવી વિજયનો દેન્દ્રે ચડેલો અસી
સ્ટેલિનઆડ, ચપું તું ભરમ, બહું એ ભરમીભવન તાહા
એ ભરમોમહિ વીરરક્ત બળતાં કીર્તીવિભૂતી લસે,
સ્ટેલિનઆડ, બળી ભલું અમરતા મહિમોજ્જ્વલા ખાટર
ઝોરકો લેલિનઆડતુલ્ય રુસની ત્રીણ યશઃપાટ તું ! ૧

વસંત

વિન્સ્ટન ! સુકાન તુજ હાથ ટ્રિટાનિયાએ
 સોંપ્યું, મહાવિપદવાદળ ઘેર જામ્યે.
 આ વર્ષે અધધ વજ્ર પ્રલે અખૂટ
 સ્વાતંત્ર્યનાશક મહોરગ ઠાલકૂટ;
 સ્વાતંત્ર્ય ખીજ વિવિધોદ્ગતિસંસ્કૃતીનું
 જે હ્યાં ફૂલ્યું અજબ યોગમ ફાંચુ જેહ,
 તેનો ય શૂં પ્રલય આ થકિ થાય છેક ?
 — એવી કટોકટ પલે તુજ હાથ ધીરિયુ !

એને વહ્યાં વરસ ચાર કરાલ તંગ
 વિકાંતશૈયં અજબે ગજબ્યા દિગંત !
 આખી ધરા ખળભળત પ્રસર્યો જ જંગ !
 ને આજ, વિન્સ્ટન, જુવે જગ વિસ્મયંત
 બુદ્ધિનગૌરવસમૃદ્ધિ વિરાટ પુંજ
 તુજ ખાણકવી જગનનો ણનિ ભસ્મગંજ !

૧૪

મેદામ આંકાઈ શેકની દુનિયાભરના યુવાનોને
હાકલ : ન્યૂયૉર્ક, બનેવારી '૫૦

ચાદ્દલ૦

હાયો ના ચિન : મોરચા શિર પરે ઝંડો હજી કદંદે,
શસ્ત્રાએ હજી મજા છે, અરિ કને પ્રાથે હજી ના મુલે'.
મુન્યાત્મેન મહોદયે હૃદયમાં કોટો ચિનાઓ તણા
પ્રકટાવેલ અખંડ જ્યોત વિઠિરે પુણ્યા હજી પ્રેરણા.
પ્રેશક મંકટ મોટ આ, કમિ પડ્યા રાજ્યો ધણાં આધિએ,
દેખે ધર્મ અધર્મ, તોય ન ગઈ ધર્મ્ય ક્રમે વાધિ એ.

તો દુનિયાભરના જવાન લડછાતી સાહસી હે પુમાન !
—જૂની દે નવ આલમે, વરણ ગોરે સ્યામ બાદામિએ —
બાહુ જેહ તણા રહ્યા મળવળી આઝાદિયને મહાન
લે દે આહુતિ મર્વ આદમજયા—મેવા તણા ટહાવને
રણવા, તે મહુને નિમંત્રણ દહા, રે તેહ પ્રત્યેકને,
આવો! આ સમરે ઉભો ચિનપખે છે જંગ આ આખરો
સાધી હ્યો નરવંશનું શુભ મહાનૂ : દામ્ય અજ્ઞાનને
જુલમે જીવન પાશવી અપુગતાથી બાંધવો ઉદ્ધરો ! ૧૪

૨૧-૧-૧૯૫૦

એ પેઢી ખટ વર્ષ હે બહુરૂપી તું-સોળતે રાતદી
 સાથી મૂક અનન્ય બેનમુન, મેં માણ્યાં છ રીઝીરિઝી;
 રીઝું ને તુંથિ તેથિ સાથિ ન બિજો એકે ફુલાયો જરી
 એવી ત્હારિ નિરુત્તમા મુજનતા સૌએ સદા સ્વીકરી :
 એ જો કે મુજ સોળતી વિવિધ ને આઝા,—સહે જીવતા,
 સદ્ગત આજથિ શતક પંદર લગીમાં કાલજિતજે હુવા,
 ને ભૂલૂં કયમ જે હજી કલપનાચાકે ઘુમે જીવવા !
 આ સાથીગણના ત્રિલોક મહિં હૂં મ્હાલી રહ્યો રાતદી,
 ને ત્યાં ચાહું તું-હાજરી,—પલકમાં ચેતે જ તું દ્રુતપદી !

બીજા જે તુજ સંગ રીઝત, ધરાયા એક યાત્રા પુરી,
 તેથી મેં તુજ કેળવ્યો દુપટ છે લ્હાવો, પિધી માધુરી :
 આભારી પરિતૃપ્ત માથું વિનયે, છોડો હવે ભાઈ હે,
 વયો સ્વદય રહ્યા ચાહું છુટિ જવા ત્વદ્ગાગથી સોનેરી,
 હે આગ્નીમુખ ધુમ્રચક્રશિખરી સાધો, તમાકૂ, મુને ! ૧૪

નાથ હે !—૧

પૃથ્વી

અહો પ્રિય પિતા 'તિકાય ! અણુસંખ્ય સૈકા થકા
વિવૃદ્ધ થ સદાયુવાન ! શિર અંતરિક્ષે, જિહ્વાં
મહા સુરજ સોમ તારકકુલો કુંડાળે લસે :
દ્વિપાશ્વ ઉછળી રહ્યા સતત ઝૂલતા અણુવો
સદૈત દિશુની કિનાર ઝળકાવિ નીલાંબરે :
પટે પગ પ્રકુલ ભૂમિકટિએ, ધન્ય ધર્મની
અગ્રોક્ષ પ્રિયદર્શિ પુણ્યકરમીતણી બે ઠરે
દિયે અભય આમ શાંત જલધી લગી, તેમ ને
ત્રિખાંડ પરમી તડાગ લગિ, હે ઋતોદ્ધારક !

યુગેયુગ તું સંતતી જતન સાધતો ધર્મના
નવા પથ પ્રબોધિ શિસ્ત નવલી અહીં રચાપિને !
પ્રકાર જુનવાણિ તો થ નવલો જ આણે યુગે
પ્રબોધ છ કિયો હિતાવહ ?—મહર્ષિ હે ભારત !
વિરાટ ! તણુ કાલ સાગર તણે અમર, નાથ હે ! ૧૪

નાથ હે ! - ૨

પૃથ્વી

મહાબલ વૃકેન્દ્ર શોષિત દગે ડરાવે ધરા :
ઉદાર નવજોખનાઢ્ય પડકારિ સામેા ધસે
ધરાજતનકાજ ખ્યાતનય શૂર વૉશિંગ્ટન,
અહે કુમઠ શક્ય તે અવર રાખ્દ લઘુમોટની
યુરોપિ ઇંગલાંદ ક્રૂન્સ વરિ એહને અગ્રણી
ખલા જડિ ઉભે સુસજ્જ અવિશંક એ મોરચે.

પ્રભ સકલ એશિયાઈ પશુ અટપળલ ને હજી
ભુક્ષી ન ગઈ કાલ, સત્વચુમ ઘોર હાસત્વની,
રહે છ મિટ માડતી જ અનિમેષ ફેહલી પરે

જવાહર સુભાષુ રાજનયનો ધરા બાધિના,
યુરોપિય વરસિ તો ય જિગરે નયોં એશિયાઈ,
યુરોપિય વરસિ તો ય પ્રિય શિષ્ય ગાંધીજિનો,
— “અમેા કદમ માડું એ ગજપગેરુ દેખૂ જિહા !”
જવાહર ઉરે કિરો કિરણ પ્રોભજવળા, નાથ હે ! ૨૮

સ્વપ્નસંગી

પૃસ્તી

નિશાગગન સિત્ત સિત્ત દિપવે શિ તારાસખીમંડળી !
ખવાળગગને કદીક વિલસે ન—કલ્પેલ શી તાજીખી !

ગયો દિવસ અંખતાં સ્વજન કોક આવે કને,
ન કોઇ દુરકથું જ, તેમ મુજ ગ્લાનિ ઘેરી બને.
અને શિથિલ જૈં પડ્યો શયન, ખુલ્લિ બે આંખડી
જુવાન બસ વાહ્ય સોળત જુવાન, એ ડંખડી
ડઘાઇ જઈ કંડકો નિજ ન નીંકરે સિંચતી.

પરંતુ પ્રહરેક બે પછિ સવાઈખંધ ટ્રગે
લઈ જ નવ કચાહેરે શયનસોડમાં ખુર્સિએ
ખિરાળિ સખિરી જ તું ! ન તુજ જે છળી સાંભરે,
ન કાલકચડી ચ, ના હું સમ મ્હાન કે શાંત કે.

અરે શું નિજ લોક છાંડિ ઉતરી ધરા અસ્લ જોંચાણથી,
સદા નિકટ રહે સ્વયં, ઘડપને હુંને સેવવા મૈત્રિથી,
દઈ હૃદયધારણા જિવન સાંધ્ય આ

ખિલવવા મુખિથી ! ૧૪

અનામીને

પૃથ્વી

અનામિ, જરિ થોભ, જા ન ઘડિ દૂર, માગી લભિ;
 ન વણું, નવ રેખ સ્પષ્ટ તુજ; તો ય 'નુલવી રહું
 દિલે મગજ રોમ રોમ રુધિરે ય આંખી તુંથી;
 તરંગ કદિ મંદનાગુક, ધસંત પ્રોઠા કદી,
 સુમેળ શ્રવણે કુજંત મૃદુ ઉચ્છલત માધુરી,
 અને મુજ અકેલ જીવ પર વર્ષિ ખડોળી દયા
 રહુંત પ્રકટાવિ જીવ કદિ અદ્ય, આઝા કદી
 નટો સમ રસે રસે અજળ કાંત લીલાભયાં.

અનામિ જરિ થોભ,—લોમ ગણું એ ન વા તાહરી
 ભુમી મૃગજલી, ન સોતપટ ણિંખિતા,

જવાળાખૂળી ન વા,

નિશા ધવલકૃષ્ણની ય ઘટિ એ ન જાહલરી,

ન જાણું કયું આપું નામ તુજ સ્પિને : માણવા

ચાહું છ, ચાહું છું જ શબ્દલયસોતમાં ઝીલવા

પદાર્થ જિવ જીવતો એ જરી: થોભિ જા

હે અનામી જરી ! ૧૪

સુન્દરીઓ

પૃથ્વી

અપરિહત નથી પદ્યો હું કંઈ ચોપડીઓ ઘણી,
ભણ્યો છું પણ તે થકી વિવિધ સુન્દરીઓ તણી
છળી અજબ છે છપાઈ મુજ અન્તરે પ્રાકૃતની.

મિથૂં નયન ત્યાં મહીં નિરખું તે જંગમોહની
સદાતરુણ સુન્દરી, પરિણિપૂહની ટ્રાયની.
કિવા નિરખું તે નરી સ્ફટિકપૂતળી-વીનસ,
ધમે અનલ નાય, આળ પર આળ, ત્યાં ગોરડી !
દિસે અગર ઘેલડી, કિરણકેશ જલબિન્દુડે
ખિચી ગિરિશુદા ઉભાળિ, લાળિ, ચુમ્બનો આરતી
સુપુખ્ત રમણે નિશાભર નિશાકરી સેલિની.
નિહાળું વળિ મિત્રની મહભરી સ્મરપ્રહરણી
પિઈ મદનમોતી મધમહિં નાચિયો એણ્ટની.

પરન્તુ, દયિતે, બધી જ અશરીર એ સુન્દરી
તહને નિરખું ત્યાં સંભવ બનતી તું-દેહે સરી !

અરે દશક !

પૃથ્વી

સહ્યા પ્રખર એક એક શિર ધાવ દશકો પુરો
બન્યો જડ બની ગયો અનિવ ધૂળદેશ જશે
મનોઘથ કુટ્યો હતો મુકુલ શો ઉરે લાડકો
હતૂં મિચ્યું ઉછેરવા પરમ હીર મુજ, જેમ કે
દિયે નિજ તમામ માતૃપદકાંક્ષિણી ગર્ભને
અને પ્રમવની ધડી સુભગની જ ભેતો હતો
ઉમંગભર વાટડી, બસ તિહા જ આ ધા પથ્યા
ધડોધડ શિરે ! રુકાય નવ એક ત્યાં તો બિજો !
ત્રિજો ! વળિ અતુર ! પંચમ !—ન બાય એ વર્ણવ્યૂ !
ગયા વરસ દશક એમ,—હરિ લીધ ભે કોઈએ
સમાન, તવ પાપ જે તણુ જ આચરણ એ કુડૂ
હું ને ફરિફરી હણુંતું રિખતૂ કચડતૂ, ફરી
ફરી મુજ બથોડિયા અફળ વ્યર્થ ફરિ નાખતૂ
—હજો મુજ નિસાસ બાળથકિ ખાખ એ પાપ તો ! ૧૪

જિજીવિષા અને અમરતા

પૃથ્વી

સદા ય જિવવૃં ચહે આણુથિ મોટ જીવો બધા,
ભલે જિવનધૂટ એક પછિ એક પીવા પડ્યા
વિશેષ અહરી ન એ નિગપવાદ નેરાશ્યથી
મુકાય કમિ થાય લેશ સર અજળ મિષ્ટ આશાતણી
રહે કુટતિ જે સદાય, જીવનપથે દ્યુતિકિરણ એ
સરંતું બસ અથ અથ, જે કદમ માર્ગે જોપાવતું.

‘ નથી દ્યુતિ, નથી મિઠાશ, કહુતા જ છે, છે નયાં
વૃથા જ ભટકાવતા અસત આગવા નિહુરા ’—
ફગી ફરિ લહે છ જીવ, પણ તો ય એ ફરિફરી
બુલે છ, ભરુ નો ધરંત નિતનૂતનાં ભાવિમા ?

કહે છ કવિયો, વિટે પ્રલયગાળ તોયે અહા !
સુધા પ્રણયની ઉગારિ શક્તી પ્રણયમૂર્તિને :
શરીરચગ્ગો તુટે યમકુંકે, પછી યે શુ આ
શકે દઇ જિજીવિષા જિવન જીવ એકેયને ?

૧૪

જૂના સ્નેહીભાઈશ્રી.....ને શુભોક્તિ :

૨૩-૧૦-૧૫૧

પૃથ્વી

વિશેષ મુજ ભાઈજેન પ્રયત્ન સદા સમજવા,
રહું ફલક તેહને વળગિ એ સદા જ્યાં વસ્યાં !
ખડું વતન જંતુડાં સકલ ફેરું અવની જ આ,
સહાનુભવ પ્રીત ને સમજ સૌવિશે સૌતણી
ફુટો ખિલ રહો જ ત્યાં : ઉડનના મનોરથ બધા
અહીંયિ પરમોચ્ચ લોક ભુમિ અન્ય કે વાંછતા
લહો ચરમ સ્વાર્થના મલિન ફેનિલા બુદ્ધબુદો,
ભલે લસત રંગરંગિ અજબોય ફેલાવતા.

શ્રહોપગ્રહ છે તમામ બૂછોરુ માટે નકામ,
રહો ઇહ રચ્યાપચ્યા; ફરજ ચિત્ત દે સેવતા.
સહાનુભવ સ્નેહ ને સમજ સૌવિશે સૌતણી
બઢાવિ ખિલવી રજો મુખ હઈ મુખો, જંતુડાં !
સહાવિ મુખદુઃખ ઘાવ સહુ પીઠ રીઠા બનો !
— ચહો શુભદિને શુભોક્તિ :

અનલકૃતા પાઠવું, ત્યાં શ્રહો.

૧૪

મુખકુખ [સૌનેટમાલા]

મુખકુખ — ૧

પૃથ્વી

‘મુખારક હજો નવું વરસ !’ ‘સાલ આ બેસતી
દિયો અધિક સૌખ્ય રિદ્ધિ સકુટુંબને દીરતી !’
ગળ્યાં વચન રૂઢ પોપટ જિલો સહૂ ઊચરે,
હું‘યે સ્મિત સહે સહૂં, વિનયિ વાણું છું ઉત્તરે,
ધડીક વણિ ગોઠડી કરિ રહૂં કૃતક ઉમળકે.

પછી સઉ સિધાવતાં વિરમું એકલો હીંચકે,
ચિરૂટ સત ધુમ્રગોટ સહૂ પૂણતું મસ્તકે.
વધે કદમ હીંચકો, કદમ તે જ પાછો ગણે,
વિચાર પણ ગૂંછળે વધિ હઠી રહે ગૂલણે.

સદા હલત તો ચ ઈંચ નવ હીંચકો ચાલતો,
ચિરૂટ જળતી થકી ફકત ધુમ્ર જરિ સેલતો.
દિસે છ મગજે ચિરૂટ સમ હીંચકા શું થતું,
રહે ચલ રહે જળતું, પણ માત્ર હાંફયે જતું
યદા શુનક માર્ગમાં, ન નિરખત ના ઊઘતું.

૧૬

વધે છ જઈશીપ્રવાહજવ. છે સમો એહનો.
નથી પણ કુખ્યો. અને શ્વસું છું હક્ક છે ત્યાં લગી
તરંત, બનિ ના જવું જ જડ ગોળવો કાઠનો,
તરંત જરિ સેલવું ચ, ઉણિ હો ટિપું ચ ઘડિ જ્યાં લગી.

સુખીદુખિ સમૃદ્ધિનિર્ધન દિઠા ઘણા, ને ત્યહીં
દશાપલટ પણ દિઠી; અણકળાય એવી કંઈ,
ઘણી પણ નિતાંત આત્મકરણીતણાં ફલ સહી.

વિમશું, ઉતરું ઉઠા અનુભવે 'નુભવ સાંકળી,—
પ્રવાહ પર ઊપડે ઘડિ ટકે ભુંસાતા વળી
પરસ્પર વિરુદ્ધ દ્રંદ્રપરપોટ કોડાવલિ,
સમૃદ્ધિસુખ ને પ્રતીપ તણિ ત્યાં વિશુદ્ધ વ્યાખ્યા કરી?

જગે ધુમત ધર્મનો શબદ ગજંતો ધસિધસી,
સમૃદ્ધિસુખ સાચું એક આત્માનું આત્મા સ્વયં,
સનાતન સ્વયંભુ સર્વવ્યાપક અનન્ય શ્રેયો વરં ! ૨૮

એ હો જીવનમુક્તિ, સત્યતાણું ને સત્યત્વ સ્થાણુત્વ એ
એ સાક્ષાત્ પણ થાય કે 'તિવિરલા અંતગુંહાયોગિ
જેને કે નવ શિષ્ય, જેયિ સરતા સોતો ન ફેલાય, જે
' જોરોરા જુરિયેલ ' જ્યોતિ સરખો આથે ઉગે આથરે
એકલમલ્લ મતંગ જડલરત શો એ મુક્ત નિજ આશ્ર
લોકે વિરમયરૂપ એ વિહરિ રૂહે, ગેળી શુદ્ધ વિરમયે.

આ છે મશ્ર ' ભવાટવી મુગહને માગો વિસામા કચહાં ?
' શા આધાર જ શ્રાંત શ્રાંત તિમિરે ખડેખાકળા ભીરુને ?
તેમાં આ ભવથી ઉંચે અલગ વા કે શુદ્ધની ઝાંચને
રૂહે દેખાડિ, જવાળ ને ચદિ ધરે ધર્માભિધા પૂજ્ય એ,
“ ભાગેરૂ ” જ તથાપિ તીવ્ર મતિ તો તેને ઠરાવે ન કાં ?
એ ગમ ફેરવિ પીઠ ઉત્તર જુદા સીધા જ ખોળે ન કાં ?

પંદી, રાખ્દ-પુરાણ-મુગ્ધ મતિ જે ઉત્સર્જતા જોખન
તેની પાછળ, -આપણે ભવથડે ચોંખ્યા કડું ચિંતન. ૪૨

પ્રિયપ્રિયતમા નવીન સહચર્યાંકાઠે મચ્યાં
અહં ત્યજિ ન શૂં દ્રવ્યે પરમ સૌખ્ય અન્યોન્યનાં ?
સમૃદ્ધિ પરમે ન શૂં સુખિ દરેક અન્યોન્યને ?

વહે વરસ, રક્તની ય પરતા ટળી જાય, ને
બહુ બહુડિયાં નવાં જ તરિ યુગ્મમિશ્રણસમાં
કુટે, દિનદિને વધે, જનનિતાત આશાંજરે
સદા વધત જ્યોતિધારિ જાનિ જાય ગુચ્છ તારા તણાં.
બહુ બહુડિયાં ન એ પરમ સૌખ્ય શૂં યુગ્મનાં ?
સમૃદ્ધિ પરમે ન શૂં જિવનસાર એ તેમનાં ?

વિભશું સમુદાયદષ્ટિ. જનસંઘ કોડાવધિ
સદા ખળખળંતમાં, ઉછરતા શિશુસાયના
કુટુંબકબિલા પરસ્પર રહ્યા રતિગ્રાહથી
શુંથાઈ, ગણતાં ગણાય કઈ લાખ, તો તે ન કાં
સમૃદ્ધિસુખ મોટ ને અસલ એ મહાપ્રાણિનાં ?

સુખો પરમ ને અનોખમ મમૃદિ જે શૈશવે.
ટકાઉ નવ તોહ; ના ઇંહ કશું જ અસ્થિર નહીં.
પ્રરોહ વધતાં કિયોર વય; ને જુવાની ત્યહીં.
હતાં વશ, ધને કંમે અવશ સ્વાશ્રયી છવ એ,
દશાપલટ સાથ ને સુખદુઃખાંકણી થે ફરે.

હસંત બકુડી ધને કુટલભાગ્ય વિધવા, 'ધવા
અકાળ થઈ કાળભક્ષ મુકિ જાય નિજ 'ભાણુવાં'
મુકે પરભૂતી યથા સ્વક્રિય અંડ માળે 'વરે.
સનાથ અથવા પડી હિંસ્રકમાઉ નાય'ાશરે
પસેપલ રહે સુસી પજવતી જ માળાપને,
અતુષ્ટ અમુચાભરી, વધરિણી શું ભવપૂર્વની !

રહીસહિ જ માતતાત તણિ આશ પૂરી ઘણી
રટે જરહની દુવા, દહ વિનમ્ર સેવ'ાણુલે
પરાક્રમિ સપૂતશી થ બનિ જ સવાઈ કુલે.

પૃથ્વી

નહીં તનયસૃષ્ટિનું થઈ શકે સમગ્રે જયાન.
સ્ત્રિશક્તિ કુલમંડળી, કુલમઢી સ્ત્રિયોની ગઢી,
પરિસ્થિતિ—અધીન સ્ત્રી, ન જહુધા નવી સર્જતી.
નકારજાળ સ્ત્રીતણું, વળગિ વેલ નમવે પુમાન,
દશા અધિનમાં ય સ્ત્રી મહિલ જહારમાં ખીલતી.

પ્રયોગ નવલા પરિસ્થિતિ અપૂર્વ મઢો ચહે,
જુના અનુભવોધિ જાગિ અથડામણો ય છુટકે લહે;
અજાણુ જલના ભયો અવગણુંત એ સાહસે,
રજે જ યદિ સર્વનાશ, શિર રાખ ધરતા હસે !
ત્રિપુષ્પ સુકુટે ધરે, મસજિ નાખતા ચે પળે,
શુ સર્જન શું ધ્વંસવાંછત, શુ લાડ કે કુસ્તિ, તે ના કળે !
શુમાનિ નિજ જોમના, ન હિ જ લાગણીપૂરને
ચઢંત પરજે સવેળ, નવ ઝીક ઝીલ્યે ખડક,
વઢંત ‘પુરુષાર્થિ હું !’ તણઈ જાય વાયે તણખ ! ૮૪

૫૬૧

ઉપાધિ વિવિધે ય ઔર મુખચેન આવી પડે,
પડે ત્યમ દરેક તેહ ભુગવાય સહેવાય ને.
ખખીલ વળિ કોઈ, કોઈ ખરિ ખોટિ મોટમ થહે,
મથે નિજ મનોરથો જય રળે શિકસ્તો સહે,
મુખાંક અમુખાંકની વધઘટે થહે ઊતરે.

ન જે વરસ કોઈનાં ય સરખાં ભવે ઊતરે,
ન કોઈ જણુ જે તણા મુખદુખાંક અણુજૂજવા,
ન આશતણિ દોર કોઈ કરથી દિયે સરકવા.

અરે મનુજજંતુડાં ! તપન વાસ્તવ'ભગારને
સહે નવ, થહે સદા નિજ મનોરથ'અધારના
ખવાણિ કિરણે થતા વિતથ બ્રામક'કારને :
દિનોદિન અને સમીપતર તે નિહાળાય ના,
તથાપિ નહિ આજ તે દિવસ માંચપ'આશમાં
જશે મળિ અવસ્ય, એમ કુસલાવતાં

લાતને આશમાં !

૬૮

વિમશુ" સમુદાયદષ્ટિ. મનુસંઘધતિહાસમાં,—
 નથી અવતર્યો જ વ્યાસ હોમર મુસાથિ એ આગળે,
 હજાર ત્રણ વર્ષથી નથિ વિશેષ એ ઉંમરે,
 હવે છ મનુસંઘ જ્યાં વરસ લાખનો આશરે. —
 તથાચ ધતિહાસપૂર્વ અતિદીર્ઘ કાલૌઘમાં,
 ઉપાધિ વિવિધે હણ્યો અતિકર્યો મનુસંઘને.
 મહાવિપદ સંઘમસ્તક પડે ત્યહાં સંઘમાં
 સુખોટ ભરતી જ દુઃખતણિ જંતુ પ્રત્યેકને.

દુકાળ, અતિવૃષ્ટિ, ભૂચરક, સાનુમાને અગન,
 પ્રવાહ નરિ લાહના ઉદરથી પૃથાના ગહન,
 { ધસાર જલધીતણા,
 { ઉપાડ દિકપાલના, મુસવતા મરુત, રેતના
 ઉપદ્રવ, અસંખ્ય તીક ભયદર્દિલા વ્યાધિના;
 મહાવિપદ ખીજિ એ અગણ કારમી દોહાલી
 વિતાડિ મનુસંઘને કુદરતે અદ્યતા ભરી.

૧૧૨

તથાપિ હથિયાર મંત્ર ખપજોગ ઓળર જે
હતાં દપદ માટિ હાડ તરુ ચામ ને તંતુનાં
યુગાવધિ અનેક, મંદ અતિમંદ કદમે જ તે
વિવૃદ્ધ જનતાં ગયાં ઝડપ ચોટ ને શક્તિમાં
યથા મનુકરે જમા થતિ ગઈ ખનિજ ધાતુઓ,
પ્રવીણ વળિ તેમની અલગ મિશ્ર ઘટના વિષે
યથા મનુ થતો ગયોઃ અથ કલા કસળ માત્રમાં
નચ્યો યુગ પહાણનો, ઉદય પામિયો લોહનો.

અને વસઉપાજનો કૃષિખનીવનોરાનનાં
સમુદ્રસરિતાતણાં મૃગખગોતણાં જ્યાં વધ્યાં,
વધ્યા મનુજ તેમ તેમ, મનુસંઘ ગાઠા થયા,
વિશેષ મથતા વળી અધિક 'ન્યોન્ય લડતા થયા,
ગયાં બઢત રહેર રાખ્ડ, વ્યવહાર વિદ્યા કલા,
ઉગ્યો યુગ સમાન સંસ્કૃતિવિકાસવિસ્તારનો.

૧૫૪

પરું લલું અરાંચિ, પારકું વિશેષ આત્મીયથી,
હતા ગુણ હજી મળી વસ નહતી પુરી ત્યાં સુધી,-
ઘટે, તદન જાય, ને નવલ દોષ દીસે ત્યહાં
પુરી વસ મળી જતાં; થરપતો ન મનુ અઘમાં,
રહે તલસિ ભાવિ માટ, ગતને વળી આદરે
અનેક શુભ સાજમાં મઠિ રુડેરું ગાયા કરે,
સ્વભાવ મનુનો જ એ : કુશળ અઘનિંદોદ્ધિતમાં
અતીકુશળ ભૂતનાં વિવિધરંગિ સ્તુતિપાઠને.

પુરાણ કવિતા લખાણ શરુ થાય પૂર્વે જ તે
અતીદ્રઢ ઉરે જડાઈ જડતુલ્ય આ લાગણી;
નયો ભ્રમ જ : તોય સત્ય અમર પ્રસાદી ગણી
પુરાણ ઇતિહાસ કાવ્ય સકલે મહામંત્ર શો
અસંખ્ય પિઠિ એ વહ્યો : અસલ રૂપ રાખી રહ્યો
હજી મતિ અસંખ્યને ચગવતો વિપથ અટવતો. ૧૬૮

હજારો ને લાખો વિપદ અતિ ભારે સહિ ભુલી
 ગયાને કે કસ્ળી મનુ યઈ શક્યો તેહ પ્રમયે
 જુનામાં જૂનો જે કુદરત તણે કાપ સ્મૃતિએ
 હતો, તેની ગાયા, મુલકે મુલકે ઝાંખિ તુટલી
 મનૂસંધે ચાલી. નયન યુગ વિજ્ઞાનિ તણું આ
 નિહાળે છે એ ભૂબર વિતત વારિપ્રલયમાં
 નિસર્ગી સંધ્યા અંતિમ ખરકમન્વંતરતણી.
 યાદૂદી એ નોહા અમર ઝમરો ને યશનલે.

અહીં આર્યાવત્તે પશુ ચરમ વારિપ્રલય એ
 વિનાશે અંકાયો નદતિલક સારસ્વત તણા.
 ધસ્યાં એમાં પૂરો નહપથથિ ક્ષાટંત ફરતાં,
 — ત્રિભંગે એ ત્રૂટ્યો, પુરવ પડિયો ગંગ પડખે,
 પડ્યો સિંધુ ખીજે, વચ્ચટ રણપાતાલ ભુડિયો !
 — પ્રદેશે એ શી શી મનુકુલપદે દુઃખઝડિયો ! ૧૨૬

તુરંગ ઉંટ પાંખ કૃત્રિમ અને હલેસાં હતાં
જમીનસલિલે પ્રયાણ મહિં સાધનો વેગનાં
વિશાળ અતિ ભૂમિસાગર ત્યહાં લગી સંઘને.
હતાં સ્થલ અનેક દુર્ગમ, વળી છુટાં રહિ જતાં.

ખલાસિગણ દ્રાવિડી દ્વિપદ્વિપે વધતો ક્રમે
વસાવિ પુલિનીસિયા સકલ પાસિફિક ખેડિને
લગોલગ પુગ્યો હતો તટ પિરૂ 'ય કેલિફોર્નિયન;
ખલાસિ વળિ ડેન નોર્સ તટ સેંટ લોરેન્સિયન.

ખિન્ન' થ ઇતિહાસ—સાહસ બનેલ, તે સૌ બન્યાં
શતાબ્દ બસ એક બે પછિ અવાસ્તવ'દ્રશ્યુત નર્થો.
વસાહત સહે સુબદ્ધ નવ બન્યાં પ્રજા પ્રાકૃતની,
પડે નખળિ આ, સુકાય નિર્ઝરણિ ત્યાંહ સંસ્કારની.
સમૃદ્ધિ સુખચક્ર માનવ રહે અતીસાંકડૂં,
—ધરાજલ અસીમ મોટ મહિં એટલૂં વાંકડૂં. ૧૪૦

પૃથ્વી

ઘણા દુખિ થયા યુગોયુગ, ઘણા હજી એ થતા
વિમર્શિ વડવા પુરાણ નિજ સુખિસમૃદ્ધ કેવા હતા.
કદાપિ નવ તથ્ય એ, વિતથ ધૂમગોટા નયાં.

સદેહ જઇ જો શકાય ચિરિ કાળ યુગ ભૂતમાં,
નહીં વરસ માત્ર હવિ શકિયે જિવન એ જુનાં;
સુદ્ધર હજિ હોય ને સુભગપર્વ દીપાવત્રી,
લગી કરગરી રડી વિવિધ ભેટ વાલિઓ. ધરી
ખધાં જ લઘુભોટ દેવદેવાંગના પાસથી
વરીશું વર આ યુગે જિવન માણવાનો ફરી !

ન વેદયુગ, બૌદ્ધજૈન, ન હિં ગુપ્ત, શ્રીહર્ષનો,
જલાહુદિનનો ન વા, યુગ ન કે શિવાજી તણો,
ન કેા ય યુગ આગલો પછિ થયેલ યુગનાં શિશુ
શકે નિરવિ, એ જ છે પરમ સત્ય કાલોધનું :
સમૃદ્ધિમુખમાં સદા યુગ યુગાન્યથી જૂલવો. ૧૮૨

[સોનેટભાષા અપૂર્ણ]*

* ૧૪મી સોનેટના આરંભ માટે જુઓ 'સંપાદકીય,' પૃ. ૧૯.

પરિશિષ્ટ

[૧૬૧] યુરોપ : ૧૯૩૯

પૃથ્વી

અ-હિટલરી અ-સ્ટેલિની યુરપ થાય પાછું કયે ?
 પ્રમેલ અવ તો દિસે ઉભય રાહુ ને ક્રેતુએ !
 મહાન લઘુ મધ્યમે સકલ ગ્રહ એ ખંડમાં
 લયે અગર શ્યામપિંગલ, અકંપ રીઠે હયે
 તથાપિ નિરખૂં મથંત અતિધીટયે વિપદમા.
 અને સ્મરિ રહું વિભીષણુ તથાપિ સમુદાર તે
 લયોકુન—ત્રિમૂર્તિ—શિવ, અતિકાય વ્યાલદ્યે
 લરાવિ સુડ, અંગ અંગ કચકાય, ઝાળો ઝરે
 કરાલ વિષ કેરિ, તો ય દઢ શૈલ શા પૌરુષે !
 લયોકુન પુન્નરિ વૃદ્ધ, સુરને પકડું છે કૂડું
 કથંક, ગણિ રહૈ ગયો વિપદ—રે નિધન કારમું
 સહં તનય પૌત્ર, ભેટિ રહિ ધૈર્ય પરમોન્નવલ :
 ગતી યુરપની જુદી : અસિમ લોલ વૈરાનલ,
 કુટી નિકળિયા લહે : યુગલ વ્યાલ રે એ જ એ !

૧૪

[૧૬૨] આઝાદી વધશે જ—૨

શાર્દૂલ

આટલાં ટીકતણા યુરોપતટના ધંજલાંદ ને ક્રાન્સમા
 સામ્રાજ્યોદર ખીધરી પચવિને સુવર્ણ દીસે, અને
 દૂંકા ગ્વાર્ધદમ્વા દિસંત ઉભયે, જે એક છે યૈ રણાં
 નાઝી આસુર ત્રાસ થં ઝઘડવા, યુરોપસંસ્ફુલ્લે;

ને જૂના મદમત જોત-અમયો, જે વર્ષ થોડાકમા
 ભડકા ગેદ-જોતણા બનિ જતા, તે વર્તવાને નયે
 બંને દેશનથા મનુષ્ય બે રોજનિવૃત્તિ હયે
 હકો ફર્તણે પ્રથમ મહલે સંતોષ સામઠ ને
 માયુ સામ્ય પિછાનતા શિષિ સકે, માધે વધુ એકય એ,
 તો આ મુદ્દ જ તો ય માત્વિક સમુદ્ધાંતી, શુભ પ્રાતરે
 આખા માનવસંઘની ખનિ સકે નેના કુચે ભાવિની
 ખીલે એ શુભ તાબદય દિવે આ સાષ્ઠ આશાંબરે.
 છે અશ્રો પલુ દુર્નિવાર્ય; કિંગ્ણાવલિ સૂક્ષ્મ શી રેખની !
 — આશાગસ્મિ પન્નું છે મનુજની સદ્ભાવના દોરે !

૨૮

[૧૬૩] આઝાદી વધરો જ — ૩

શાફૂલ

સામે પાઠ ન લેશ સંલવ હજી સાદામના પ્રસવનો,
 એ આદવાંટિક કંક છે હજિ ગમાના ઉમ્મ જોમનનપ્પો
 એના બે સતકો કિરોઝ વયની મુઘાંધતામા વઘા,
 વ્યભિપ્રાણુ ય દેખતા પશુ નમાદાસત્વમા દૂનતા,
 હાકે લિંકનનો સુણી ધુણિ ઉઘા, ને કોત્રકે ખેલતા
 હકોફર્નિ ધાગ બે ય વસમીના બ્હાડ એણે સથા
 ધૂરોપે સળગ્યો દગ્ગનલ નિહા ચોપાસ માત્સર્ગનો,
 ને પ્રત્યેક દિલે પરે ભજુમતા દેવો પુગણા તણો,
 એ આવ્યો તક જોઈ, મધ્ય સગિયો, મોગાઈ વાંજા વરી,
 રુપોન્માદ સુરોપનો પણ કળી પાછો વળ્યો ને છળી.
 ચાણુક્ષી જ સુરોપિ ગજનય, એ પરસ્યે ય છે પાનકી,
 પોતાના સ્થવિરોતણા પ્રવચનો એ એક પાસે, બિજા,
 વિદ્યુત શાજ જવો જલ્લાનિવપથે, — બે મધ્ય એ ફી ચક્રા
 લક્ષ્મી એક નમાતણી મુલવનો કર્તવ્ય ચોકખૂ, — બિજા.

૪૨

[૧૬૪] આઝાદી વધશે જ — ૪

શાદ્દલ૦

ને તો યે વધતો જતો નિરખતા દૈત્યાસુરી લોકમા,
 હજી દેશધિ આશ્રિયા મહિં, મહી એકાધિ પોલાંદમા,
 આડો આક જ કરેનો વગતતો અઘાપિ કિન્લાંદમા,
 ને ચીને ય, ન એ શકે રહિ કુખી તાટસ્થના જાજમા
 એ યે વારસ છે સુપૌરુષતાણા સંસ્કારસત્ત્વોત્તે,
 — આઝાદી, યતિલાવના, ગતિ પૃથા કેરી મહાસિદ્ધિને
 ગ્રીષ્મે રંગસાળ ખેતજ જતા શોષાઈ જેવા જવે,
 તે વેગે મનુજીવન પ્રગતિઓ ને સિદ્ધિઓને અભે
 જે મોહાંધ અનાય આસુજ ખની લોભે કરેવા મથે,
 — સત્કર્તવ્ય જ ધાત એ હતકનો નિ શંક સૌ કા કથે
 તો થોડી યદિ વેળ જાય જ, ભલે કાલમ્મસી ખંડ એ
 આઝાદીગણુ આ જુદુ જ ગણુજે તે આગલા જમથી,
 ને તાટસ્થ તણ અહી ઉતગશે માનવ્યસંબંધથી
 એ નીજ પણુ આશ અઘ નિગખૂ આ વજૂશોણાંબરે

૫૬

[૧૬૫] અહિંસા

અનુષ્ટુપ

મસાણો કષ્ઠ દગ્ગા' દેટિકેટિ અસંખ્યશ
 તણા ભૂતાબ્ધિમા માન ખેજી જનતા તરે
 રાતદી ઋતુઋતુએ આદેસે વાયગ સદા
 મેઘલ મધ્યમ મંદ તે સાથે વિગ્ણુ ક્ષણે
 સુણે છે જનતા તીણો એ ભૂતોદયિ સીતકાર,
 ઘટે ઘડ સંશોભત, અંત કરણુ ભેદતો —
 “મા હણો ! વિગ્મે હિંસા માનથી, પશુઓ અરે !

અને પગપા લાવે મેઘોએ તલકારે
ઉત્તરોત્તર ચક્રતા સ્વર્ગે ભોમ ઉતાડો ! ”

વગેરે દેતુઓનો એ એકાનન્ધ મહાખેદ
યુગયુગાંતગ્રી એ સાલળે છે નગ્નીરા
પગપા નન્વીરાના કલ્યામાઈ પશુધાડા
હજી નથી નથી આવ્યા પાશવવૃત્તિ જનતા
ચક્રો દળારી કચારે ? અરે કચારે ! અહો કચાર !

એપ્રિલ ૧૪

[૧૬૬] છંદોમુક્તિનિ ભાવના પ્રથમ મેં—

છંદોમુક્તિનિ ભાવના પ્રથમ મેં ભાગી રુપાળી, થતા
તેને સંવત સાક આગ ‘શુદ્ધ’ આખ્યાન પાકી નદ્યુ.
ના જૂન ન નવીન એ, સમય સૌ સૌમ્યુતી ઉગ્ગત્વલે,—
ના એ વાસ્તવ નૈવ કલ્પિત, શુદ્ધ તંત્ર એ બે વડે,—
ના એ ભોમ અભોમ તો ય ઉલ્લેખે, દેહાત્મધાંપત્ય ચ,—
શબ્દાર્થાવિવેક તો ય અવિભાજ્યેયે રુદ્ધ સાકળ્ય,—
મટાગ અખત ઘાટ ગંગા વિવિધે ઉચ્ચોચ્ચ આખ્યે ગ્રના
તે સૌ ભિન્ન શા પ્રશ્નાંત હજી સંસ્થાપુ દેખાડ આ !

આ સાકી મહિં સર્વવાંશુ કવિયો કે કે હજ્યા આગસ્યા
કે કેડી ‘જલિ’મા સર્ના ધડિક, કે તો ત્યા જ જમી ગલા,
કે જૂના પથથી જગી ય ન ચસ્યા, કે ઉત્પન્ન્યા વ્યાકુળા
કેડી માન અનાડિ એ અલિનવી,—વર્ષા ગલા અખતગ !

ભાવોદાત્ત ગતાર્ક તો ય કવનો અર્થે ન વા અમગ્તા,
ભાવોદાત્ત પટે વિશાળ ખચતી છતે સદા સતકલા

૯૩

MAXIMS

(Culled from the best sources)

Do look before and after,
Don't pine for what is not,
Face need with steady labour,
Meet waste with searching thought 1,

Be strict with Self not children,
Be lenient with youth,
Rejoice at deeds of Kindness,
Hold fast by honest Truth 2

Love self not more than comfort,
Spend all you need for health,
A happy home and loving children,
Are more than any wealth. 3

And if a hand you can now and then lend
To Worth by Power oppressed,
Or struggling hard 'gainst odds,
If a hand you can now and then lend
To help a mate frowned on by Fate,
Know you are tasting the bliss of the gods. 4

1897

વિવરણ

નાયેનુ વિવરણ, કયાક રૂપજતા ખાતર વાકયોના અનુક્રમમા ફેર, સંલિપને બદલે આખો ઉલ્લેખ, બૂલ્લુધાર, પંક્તિઓના અક, એવા જૂન સંપાદન પૂરતા ફેરફાર બાદ જરૂરતા, મુખ્યત્વે 'બલુકાર (૧૯૫૧) વિવરણ' માધી ઉદ્ધૃત કરેલું છે તે સિવાયનુ વિવરણ ન્યાયી લેવામા આવ્યું હશે તેનો અ તે મોટા કોસ [ ]મા ઉલ્લેખ હશે જેનુ કર્તાના હાથનુ વિવરણ મળ્યું નથી તે સંપાદકે આપ્યું છે તે આખુ જ મોટા કોસમા મૂકેલું હશે કયાય પણ [ ]મા ને કઈ હોય તે સંપાદનુ ઉમેરણ સમજવું. —સંપાદક

૧ : [નવી આવૃત્તિની હસ્તપ્રતમા ટિપ્પણ —] ૩ અંગુલી તાજગી ફેર ૮-૧૧ આવિષ્કૃતિઓ અપનાવે છે

૨ : ' કિમપિ દ્રવ્ય ' ' સમાનધર્મા ' એ પદો કવિ ભવભૂતિના છે
૧૧ : મનને—મનનમા. ૧૨ : પ્રસન્નચિન્ત જેવા બહુવીહિ સમાસ કયાક વાપરું છું, એ મહારી શૈલીના અતિસરૂતતા દોષનો એક નમૂનો ગણાય.

૩ : રૂપાશક—૨૫(સૌંદર્ય)ના વલ્લભ અમુક વયદાયકે દોષ્યતા તેમના વ્યવહારપ્રધાન થઈ ગયેન જીવનમા તેમનુકવિજીવન—આપણા દેશની ધણી ય નદીઓની માફક—અપ્રકટ થઈ જાન છે, અટકી જ પડે છે, પાતાલવાસી બની જાય છે ૬ ભરેલા ભગ્વાનુ મધ્યકાલીન શૃંગારીમા ૩૫ દેટલાક મધ્યકાલીન શબ્દો, રૂપો અને પ્રયોગો સલણી મટી ગયેલ છે તે એવા સુદૃઢ અને બંધબેસતા છે કે કવિનુ એક કર્તવ્ય તેમને સવિવેક પાઠાચલણી કરવાનુ છે આગળ આવા રચાનો આવતા ત્યા આ લાખી ટીકા માન—(મધ્યકાલીન પ્રયોગ) સંજ્ઞા વડે સૂચવાશે. ૮ ખભે ખભે રાખવા, ઈત્રિજી અથવા કાકિયાવાડી બોલી, બે કેકાકિયા-વાડમા બોલાય ' અંબે ખંબે ' ૯ સમસામયી—આ શબ્દ શૃંગારીમા

પ્રથમહેલો વાપરનાર, હું જૂલતો ના હોઈ તો, લાઈ રણજિતરામ. ૧૪ : મહાગ પર હેત દેવ એ તો અતિ તુરં છ હકીકત, કવિતા એટલે સુંદતા માટે મહારી કવિતાને અને સાથે મળે હેતમાથી જ એઓની “ગાળ,” એ તો ખુશીથી સ્વીકારું છું.

હેત્વી પંક્તિ પૃથ્વીના માપ પ્રમાણે હેતની શબ્દ પૂર્ગ થાય. એ માપ તેના મેળ પ્રમાણે જ દોઈ દોઈ રથજે ત્રણ કે પાચ માત્રા જેટલું વધારું છે. આવી પંક્તિને ખાસ નામની કશી જરૂર નથી, પરંતુ શાસ્ત્રીય ચોખવટ માગી શ્યે ત્યા એમ વિસ્તારેલ પંક્તિ માટે તિલક શબ્દ જેડી પૃથ્વીતિલક, શાદ્દલતિલક એવી સ્વયમેવાર્થદ્યોતક પરિભાષા મેળું છું. પંક્તિ ૩મા વચ, પંક્તિ ૪ (પૃથ્વીતિલક)મા તર, પંક્તિ ૧૩મા સુખ, પંક્તિ ૧૪મા પણ — એ લઘુજેડી એક શુરુ માટે વપરાઈ છે. બંધમા જ્યા આમ શુરુ બદલે બે લઘુ કે બે લઘુ રથાને એક શુરુ ઉચિત રીતે અર્થાત્ લય ના ઠોકગય એમ બેસે ત્યા વાપગવો તે “છટ” નથી. જોવર્ધનગમ ત્રિપાઠીએ પોતાની પદ્યગ્યનાઓમા ૧ શુરુ=૨ લઘુ, ૨ લઘુ=૧ શુરુ એમ લયની દરકાર વિના પણ જ્યા ત્યા કરેલું, તેથી જ એમની કેટલીક કૃતિઓ કથળી છે.

[નવી આવૃત્તિની હસ્તપ્રતમા ટિપ્પણ. —] ગાળો — શ્રી ન્હાનાલાલ કે શ્રી ખજાગદા જેવા. સમસામયો ‘કાન્દેમ્પગી.

૪ : તરલ — સપ સરી જતી. પટલ — પટોળું. ૫ : મજબ અમત્કારોએ, અમત્કારોના મજબે. ૭ : સુ — દેવો તેમ દેવોપમ સમૃદ્ધિવંત મહાજનો. ૯ : બલ માત્રે મેળવાતા જડ વિજયો. ૧૧ : હસુ — ગીજું રીઝવું. ૧૩ : કવિયન — કવિજન, કવિઓ (મધ્યકાલીન પ્રયોગ).

૫ : કવિતા એટલે મોટે ભાગે અલંકારાવલિ એવું મંતવ્ય આપણી સંસ્કૃતિમા સંકાઓ લગી પ્રવૃત્તું છે સામળ અને દલપતગમ મોટે ભાગે આલંકારિક છે અર્વાચીન યુગે પણ જિગતા કવિઓમાથી અનેક આરંભ કર્યો છે એ જાતની કવિતાથી. અલંકારો ભલે ગુંથો. પણ

વિષયદષ્ટિએ ઔચિત્યવાળા હોય તેવા જ રસને પોષે, ધ્વનિસૂચક બની શકે. હું અવનવા અર્ધાપર્ધા લયો અનાયાસ ગ્રંથ રહ્યો છું. ત્યાં તેમાં કંઈક જાનુંજપનું પણ નિર્મલ શીતલ પ્રવેશતું અનુભવું છું. ક્યાંથી આવતું, કઈ પરિસ્થિતિમાં છું તેમાં, અને હું, એ ત્રણેનાં વર્ણન માટે અલંકારો જાળ પર જાળ ગુરૂં છે તે વાચક પોતે સંભાળ-પૂર્વક ઉકેલે, ઉખેળે અને તેમનાં ઔચિત્ય અને રસવત્તા માણે એ જ ઉત્તમ છે. રેવાપટને અતિકાયવિભૂતિ શી પાશુ માતા જેવી કદપી છે, જ્યોત્સ્નાને અલૌકિક અતિકાયવિભૂતિ કદપી છે, સુષ્ટિને નિદ્રા હિતકર છે તેનો ભંગ પોતાનાથી ના થઈ જાય માટે જાણે આજાં વાદળાવસનોમાં લપેટાતી જ પ્રકટ થાય છે. આખી સુષ્ટિનું મહાકમલ કદપ્યું છે, તેમાં = કમલસુદરતાભોગી મધુકર, - વગેરે. ૧૪: શી મ, અવર્ણનીય (સં. પ્ર.). ગદારા દાદાજીના નાની ઉમરે જ ગનંથબેલ પિતા ભરથમાં ત્યારે સિંધિયાની ઝાવણી હતી, તે લશ્કરમાં - હાના અફસર હતા, તે ઉપરથી અમરૂં કુલનામ (અડક) સેહની; હાથેર કે દેસાઈ તો ગુજરાની બ્રહ્મશ્રત્રિયો બધા જ. કવિનાઓ પ્રકટ કરવા માંડી ત્યારથી ઈ. ૧૯૦૦ લગી તમે ફોલ્ડની તખ્તસે સહી કરતો. તખ્તસાદિ છુરખા ઈ. ૧૯૦૦ પછી તજ દીધા.

૬: 'જરની આવૃત્તિમાં આર જ લીટી છે; પછી કાન્નિનું વર્ણન હમેરી આખું સોનેટ કર્યું'. છેલ્લીક પંક્તિમાં શિખરિણીના છેવાડાના ડાહ્યા ડાહ્યાને મંદાકાંતા પંક્તિના છેવાડાના ડાહ્યા ડાહ્યા સાતથી પંક્તિ બાંધી છે, એટલે તે શિખરિણીતિલક કે શિખમંદા કે શિખકાંતા કહેવાય અને શિખરિણી પંક્તિઓના આવી લખાવેલી પંક્તિઓ સાથેના સંગમેજને શિખરિણીનતિ નામ આપી શકાય.

પઃ આગાજિભા ચિત્રાગ પાડી ચીરી નાંખે છે. ચોટા પર્વતો ૫
અતિલઘુ ફૂલો દોષ એમ. ફૂંડી ફૂલવી-ફૂંડે ફૂંડે કુક્કા જનાવની દોષ
એમ. ૭ : અદ્દાસ્યોઃ—'મવા, 'દાધ, 'બુલવ, એવા રગદો ૫૪

આગળ કવચિત્ દેખાજે, ન્યાં આદિ અ કે ઉનો લોપ કર્યો છે. આ પછી આપણે બોલીની ત્વરામાં ઘણી વાર કરી નાખિયે તેવો જ પ્રકાર છે, તદ્દન કુદરતી અને શિષ્ટ સાહિત્યે પણ સવિવેક સ્વીકારવા યોગ્ય. કાંતિસમયનું એક મોટું અજળ જેવું લક્ષણ આ છે, તે દરમિયાન જુવાનો કે કાર્યકરો, અગ્રેસરો આદિ અત્યંત આશાવાદ (ઓપ્ટિમિઝમ) જોરે અતિ સાહસિક બની જાય છે. [નવી આવૃત્તિની હસ્તપ્રતમાં વધુ ટિપ્પણ પૃ. ૬ ઉપર] અતિ ન્હાનાં ફૂલોની જેમ.

૭ : ખય - ખાય (કાઠિયાવાડી પ્રયોગ.)

૮ : ઉઠ એ ! = ૧ ૩ (બોલીની ત્વરા). કંઈ સૂઝ, સાથે વાઘ પણ એવું જ. હે સંગીતની, સુંદરતાની દેવિ, તું છો ઉદાર, કરુણ, અંતરહ, આ લોક ધ્રુષ્ટ નથી, અજ્ઞાનમાર્ગી જ આમ વર્તી રહ્યા છે, એમને ક્ષમા ઘટે છે, ક્રોધ અને સજ્જ નહીં. ૧૨ : ગુણ (૧) તાર; (૨) ગંભીરતા, ઉદ્દાસ, કારુણ્ય, કુતૂહલ, સાગ્રહ્ય, માયા, આદિ માનસિક અવસ્થાઓ ૨૫ તંત્રીઓના વાણ્ઠાણીનો સુમેળ સાધ. તે લારતી - તે = તવ, એમ ન લેવું; અવણુંનીય, અદ્વિતીય, કાંપિ એ અર્થ લેવો.

૯ : દેવતા - દેવી. જૂનેથી ખડી - ખરી નવા પંથમાં દાખલ થઈ જાય છે. જૂનો મરી પરવારતાં વે આ ન મગતાં નવામાં અપનાવાઈ આસ્થા કરે છે.

૧૦ : કાલનો પ્રવાહ અનાદિ અનંત, તે તમામને તાણી જાય છે, કુખાડે છે, ભૂત (થઈ ગયેલ) બનાવે છે. યદ્વજ, - અનાયાસે લહારી મોજે. સિક્કા - સિક્કો.

[નવી આવૃત્તિની હસ્તપ્રતમાં વધુ ટિપ્પણ :-] ટીંબો : ' મોહનજો રેરા ' જેવો.

૧૧ : જવાય છે અધિકારે - વિસ્મૃતિએ. જુલી અહીં - આપણે આત્મીય માન્યા તે હિંદી જતા આપણને લાગે એ તો કુદરતી, પરંતુ એ

વૈયક્તિક અનુભવ બાજુએ ગણીને. નવ, નવતર, નવતમ = નીતમ સગખાવો વડેનો = વિશેષ વડો, બહેનર = વધારે અથવા વધારે સારું; બહુતેર = વધારે (૨+૭૦ = ૭૨ માટેનો બોતેર જુદો શબ્દ છે)

[નવી આવૃત્તિની હસ્તપ્રતમા વધુ ટિપ્પણ ૫^૦ ૭ ઉપર -]
(૧) એક કગ્તા, (૨) એક કાન્સે

૧૩ : 'રીઅલ' વત્તા 'આઈડીઅલ', લોકરથ + અવોનિક, વાઅવિ + 'ગમાવિ', ઐતિહાસિક + શ્વનામય, ભાવનાશીલ, એમ સામસામા શુણના સમન્વયરૂપ એ ગ્રાસાદની આમળાસનો પગિસર, એના વનોપવન મૃમ-પ્રાણી માન મૃગેન્દ્ર, મહામોહા પ્રાણી, મૃમ, છોટામા છોટા પ્રાણી, હૃદયમદ્યકે જ દેખાય એવા પણ પાદ-સીમ

[નવી આવૃત્તિની હસ્તપ્રતમા ૫^૦ ૬ ઉપર -] મૃમમ, અતિ લઘુ પ્રાણિયો (સગખાવો લઘુ = અતિ લઘુ)

૧૩ : લીલુ તુક - કમ્પેશનમય, ક્ષણિક લીધાયુ વ - લામાન્યકગ્તા વધારે શુણી [નવી આવૃત્તિની હસ્તપ્રતમાનુ ટિપ્પણ -] વ - કાન્સ સર્જોની વૃત્તનામા પત્રક પરી ભય એવો હમીના - ચિત્રવિચિત્ર

૧૪ : કવિની ગતન (વિમૂર્તિ) ની આ અત્યંત શિર્ષોચ્ચ (દુર્ગમ) છાતીને ચૂમવાની મહેચ્છાને વિનંતે ની અનેકાને અશક્ય કે અશક્ય વત્ત મહેચ્છાઓના એ નમૂના જેવી ગણવી.

[નવી આવૃત્તિની હસ્તપ્રતમાનુ ટિપ્પણ ૫^૦ ૬ ઉપર -] અભિ-સાગિની જેમ પાછળ પાછળ ચાલીને સરી આવે છે નહ ?

૧૫ : અગ્રિય વિચ્છેદ સોનેટ પ્રશન્તિઓ લખેલી છે તે વાયરો જેવી. તેમની સાથે વૃત્તનાએ આની મૌલિમ્તા લમગરો રૂલની જે અલગ, રૂલના જે જે શુણ, તે કવિતાવનમ સોનેટનિધના છે, રૂલ ન્યાયે ક્ષણમંત્ર ત્યારે આ છે અમર ૧૦ અમીમ હન્ધન, મ ખાવે

‘શુર્ગર કવિતા બદ્ધે,’ એમાં ‘વ્યોમની પ્રતિભાછેળો,’ ‘મહાસર્ગ’માં
 ‘પ્રસાદ એ તો કાલ પર,’ વગેરે. [અનુક્રમે ‘લણુકાર-૧૯૫૧’ ગ્રન્થ
 ૧, કૃતિ ૨ અને ૧૯માં.]

[નવી આવૃત્તિની હસ્તપ્રતમાંનું ટિપ્પણુ પૃ. ૧૨ ઉપર:—]
 મનનોનાં અલૌભ મન્ધન.

૧૬ : વરેલ-રવેચ્છાએ પસંદ કરેલ. દાસની-આપના દાસની એટલે
 મહારી: આ રહિ સંસ્કૃત લાપાની છે. સ-લીલ-લીલા જ તહમાઈ જીવન
 છે, તેને. પ્રેમપાત્રનાં લક્ષણોને સદાય અનુકૂલ, તેની મતિ, રુચિ, વૃત્તિ,
 હિતબુદ્ધિ તે પોતાના, એમ વર્તનાર જ સાચો પ્રેમી અને મનોમન
 સાક્ષી ન્યાયે આવા સાચા પ્રેમની કદર પ્રેમપાત્ર કરે જ. વળી કદર કરે છે
 એ જ પાત્રનો પોતાનો તે પ્રેમી ઉપર સાચા પ્રેમનો પુરાવો છે. સર્જક
 કલાકારની સર્જકતા અને પ્રેમી કલાનિષ્ઠા કલાવિશુતિનો કલાકાર પ્રતિ
 પ્રેમ આકર્ષે જ.

૧૭ : નાના-લિખવિલિખ, રવ અને શોરનું વિશેષણ, ધુ(ધો)-
 ઘાટ ગગડાટ, મર્મર, સૂર અને ધ્વનિ એ નામોનું ખણુ ‘નાના’
 વિશેષણ. આમ અહીં અન્વય શ્રવણિયો છે. ધનો-વાદળા. ગહિલ-
 ઘેહુ; (મધ્યકાલીન પ્રયોગ) ગહિલ, જેનું મૂલ સં. મહિલ શબ્દ છે.
 પોતાની વાસણી પૂરે છે અને તેના પ્રતિધ્વનિમા કદાપિ સાલજે છે,
 ખીજી વાસણીઓ (કે ખીજાં વાદ્યો) એ પોતાના સૂરોને પ્રતિગુંજતાં,
 અને એમ પ્રિયતર.

૧૮ : કેતન-કાયા. કવિતાચન્દ્ર, કલ્પનાદષ્ટિ અંધ બનતાં હું એતન
 વિનાનો નિર્જીવ લાશ જ.

[નવી આવૃત્તિની હસ્તપ્રતમા પાદટીપ :-] સ્નેહીઓ મીનુ દેસાઈને
 મહાગ અક્ષરનો નમૂનો. મુન્બાઈ ગાંધી જયંતી, ૧૯૫૧ ઈ.

૧૯ : દાખડા-મહા પ્રયત્ન (કાઠિયાવાડી).

૨૦ : રૂનઘુતિ—દીવાને ઢેકાણે સદા ઝમઝમતા ગ્લેનો, અસ્તુસલ,
 -‘પ્રાધમીવય’, કાલના આદિ સાથે અવતરેલ, અનાદિ. છંદિય-ગજ-
 દંડધર. ભાવ—સત્ત્વો, ભાવનાનિર્મિત અમૂર્તમૂર્તો, જેણે અસ્તિત્વ
 શ્રદ્ધાએ જ સ્વીકારાય અનંત-‘સ્થિતિચ્યુતલ’, યરી? ભરમીભૂત
 તથાપિ ઉગરેલ છે જેનો આત્મા તે.

૨૧ : ભવ્યો અને સાધવો. ‘પદે’થી માફીને ‘નિભંગી થકિ’
 લગીની તમામ લીલાઓ સાથે ‘પ્રકટી રાચો’ છે. અમુક શાસ્ત્ર નિર્દોષ,
 નિર્વિઘ્ને અને સદા સિદ્ધ કરવા વાંછતો આ વૃદ્ધ સૂર્યોદય પહેલા પોતાની
 પ્રવૃત્તિ નિન્ય આ-એ છે તે ક્ષણે, તે પહેલપ્રથમ હે દેવી, ત્હને ભીખત
 ત્હને આ અંજલિ અર્પે છે. [‘લઘુકારોત્તર’મા શરૂઆતની નકલ ત્રીએ
 નોંધ છે કે ‘આ સોનેટ પણ ત્રણામ ખરૂં કે? Perfect in its
 own way though unrhymed.’ બીજી નકલમા ‘ઉપનતિ
 (ત્રિબુલ-ગતી) છંદ-પ્રાસહીન સોનેટ’ લખ્યું છે, અને મથાળે
 ‘પિંગળ એટલે કાવ્યકાયાળંધારણ્ય-પદ્યપદ્ધતિ કાવ્યબંધોત્તુ શુદ્ધગતી
 શાસ્ત્ર-વ્યાખ્યાઓ અને નમૂનાઓ સહિત’—એવી નોંધ છે]

૨૨ : સમતુલા,—‘બેલ-અ ઓફ પાવર’, બે મોટા,—ફા-સ તે ઈંગવેન્ડ;
 બે મિન,-યુ, એસ. એ. અને સોલિયટ-શિયા, દા-દાવ (કાર્કિયાનાડી)
 જૂની ધગ,-એશિયા, યુગ્મ, આફ્રિકા. મૂ,-મોરોક્કો દમસી,—એબિ
 સીનિયા. સિયા-સીઆમ તે જ સાઈ જે હેવટે ય સાઈ, આ અત્યારે
 પોતાને આઝાદ થઈ ચુકેલ કે થનામા માને છે તે પોતાની આ નવી
 સ્વાધીનતા ટકાવી ચકરો ખરા કે ખોઈ નાખીને આગળથી ય વધારે
 નહારી થનામીમા પડી જરો, એવી શંકા કહેવ અનુભવી નિરીક્ષકોને તો
 થયા વિના ગહેની જ નથી.

૨૩ : ચેલા ચેવી (સરૂત એટ ચેટી) હ. ધાડમી શબ્દ મગડી
 છે, અત્યંત સાદસિક એવા અર્થ માટે શુદ્ધગતીમા અપનાવવો ઘટે
 સ્ફુલ્લિંગ-અગ્નિ (સ્વયંભૂચેના)નો અંગાર.

૨૪, ૨૫, ૨૬ : સંઘવી,—(મધ્યકાલીન પ્રયોગ) સંઘવર્ધ,
(સંરૂત) સંઘપતિ—ઉપરથી. શિવંકર, શં—શિવ—શુલં—કર. લવે,
લવકર્ત્ત્વ્યોના શકટે; લવરણુના સંપ્રાપ્તોમાં. કણી જડ,— શ્રી મહમ્મદઅલી
ઝીણાની અલગ સ્વાતંત્ર્ય માટેની મહેનત. હિંમતલર—હિંમતના કુલ
સંચયે. ૩૭. ‘ નથી જ બલહીનનો ’ : જુવો ‘ લણુકાર—૧૯૫૧ ’ છેલ્લા
શુરજની એક પતાકા (પૃ. ૨૭૯) “ નાયં શુરુ નાયં પંથા નેયં શાંતિ
નેયં નિષ્ઠા નાયં આત્મા નેદં શીલં બલહીનેન લભ્યતે (ઉપનિષદ—
ઉદ્ભાવિત).

૨૭ : સપરાણુ (હો, છી, છું)—સ + પ્રાણુનું મધ્યકાલીન રૂપ.
આપણે પરાણે શબ્દ વાપરિયે છ, તેનો એ જ અર્થ છે. બીજાના પ્રાણે
દબાઈને એવો અધીનતાવાચક (‘ પેસિવ ’) અર્થ તેમ સક્રિય સ્વાધી-
નતાવાચક (‘ એક્ટિવ ’) અર્થ, આપણા પોતાના પ્રાણુ વડે—અંને
સપરાણુ અને પરાણે બેય શબ્દોના થઈ શકે. તો આપણે હીન અધીનતા-
વાચક (‘ પેસિવ ’) અર્થ માટે જ ‘ પરાણે ’ વાપરવો, ઉચ્ચ સક્રિય
અર્થ માટે જ ‘ સપરાણુ ’ વાપરવો. એવી વ્યવસ્થા સૂચવું છું. રમા-
મદીલ,=લક્ષ્મીના અતિશયથી હજેલી, તોરી. ધુવા—ધોવાને. અનૂપ,—
અનુપમ. ‘ યુનો ’—યુનાઇટેડ નેશન્સ ઓર્ગેનિઝેશનની એ ત્રણ શબ્દોના
પ્રથમાક્ષર જ સંયોજી ઘડેલ સંક્ષિપ્ત સંઘા.

૨૮ : આઝાદીનું જવાહર. માલમી—સુકાની, નીપતિ.

૨૯ : ઓર—અનન્ય, વિલક્ષણ. વિદેશી શુલ્કચો—અંગલોઈડિયનો
અને અંગ્રેજ પ્રજામાંના એક પક્ષે, એમ લેવું. આખી પ્રજા કે સિવિલ
મિલિટરી અમલદારો તમામ સર સૈયદ અહમદથી લઈને મહમ્મદઅલી
ઝીણા લગીના મુસ્લિમ આગેવાનોને પાનો ચડાવવામા હતા, એ વાત
ખોટી છે. કોંગ્રેસ અને મુસ્લિમ લીગ વચ્ચે સંધિ કરાવવામાં વેડબર્ન
જેવા આગેવાનોએ બનતા બધા ય પ્રયાસ કરેલા તેનો સાક્ષી ઇતિહાસ

છે એમણીસમી સદી દરમિયાન પ્રજ્ઞરિમતા દુનિયામા બધે જ અતિ ઉપર ગયેન, કોંગ્રેસને તેમ મુઘ્લિમ લીગને અવતાગનાં તેમ બેયને પોતપોતાના “હક્ક” માટે ગમે તે ભોગ દઈ છૂટવાની દબતા તેમનામા ઉપજવનાં મુખ્ય અને એકસગમ્મુ પ્રવર્તેલું બલ આ જગદવ્યાપી વાતાવરણ પણ મચાવે ૧૩ સદી-કુલકુલા

૩૦ અદ્દ-અન્નેડ ગ્રુહનુ પણ આપણા દેશે એમ જ બનેલું. એના જીવનના બનેલા બનાવોને સંપ્રદવાને બદલે, તેમા ભરેલા સનાતન ભોધ પ્રમાણેના આચરણ અને શીલ ધડવાને બદલે, ચમત્કારિક બનાવો (‘ મિરેકલ્સ ’)થી ભરેલ એક દષ્ટાંત કથા જ ઉપજવી લીધી છે એ કથાની પાછળનો સાચો ઇતિહાસ આપણે શુભાવી બેડા છિયે મહા પુરુષથી આપણા જિર્મિલ, બોલવે બહાદુર, જિર્મિઓ અને ભાવનાઓના સ્વપ્ન સેવવે કવિ જેવા, અને તપોમય આચરણે કાયર લોક, એવા તો દુર્ગાઈ જાય છે, તેઓ શિષ્ય થવાને સ્થાને ‘ ભગ્ન ’ જ બન્યા બેસે છે, “ જે જે જે જેકા ” ની ધૂનમા જ બાપડા જ તૂડા મચી પડે છે, અને જીવનને ઉદ્ધારવાને બદલે વેડફી મારે છે સાચો મહાપુરુષ તે પોતે અવાગનવાં ચોખ્ખુ કહે છે કે, દુ કઈ દેવ નથી, અવતાગ નથી, તમ સૌના જેડુ માનવી જંદુ જ છુ ચમત્કારે જેમ તહમને તેમ ગહને મ અસાધ્ય છે પણ સાચા મહાપુરુષ અત્યંત વિરલ ધણા મહાપુરુષ યતા યતા જ આવા પ્રતોભનોએ ચળે છે, દંભમા વધુ વધુ ગરકતા જાય છે તે એટલે સુધી કે પોતાના પાછલા આચરણોમા દંભ દેટલો અને નિખાલસતા દેટલી તે પોતે પણ તાગવી ના શકે! વળી દરમિયાન એવા માણસની આસપાસ ચેલાઓનુ દળ ગ્યાર્ધ ગયુ હોય છે, જેમને તો પોતાના યુરુનો મહિમા વધારે જવામા જ બેડો પાગ છે આવી પ્રબળે સાચી માણસાર્ધના પગચિયા ચડતી સી નીતે બનાવી શકાય, તે પણ એક મહાવિકટ અને સંકુલ દેયગે છે

૩૧ • ૮ હિત + આગધિયે

૩૨, ૩૩ : ૧૦ : યમના મુખોમા, હિલગતા હેતે. ૧૭ : ચારે થતક
- મેપર્નિક્ત, પેરેસેસસ, જીવગમસથી ગણુતા પામ

[' લણુકાગ - આવૃત્તિખીજી ' ની ' કાગ પાના મુકી બાધેની ખીજી
નકલ ' ના પૃ ૨૭૨ - ૩ સામેના પાટ પ્રમાણે ' મહાગ સોનેટ ' ૧૯૬૧ની
આવૃત્તિનો પાટ સુધાર્યો છે ત્યા નીચે આપેલું ' ટિપ્પણ :-]

૨ : શુભ હૃદયવાળા અતિમહાનુભાવે પણ જેવા બનતા કદાપિ
સાભળેલા નહીં.

વિજેતાઓ પોતાના લસ્કર વિજિત પ્રદેશોમાંથી પાછા બોલાવી લે
છે, મોટા અને ન્હાના ઘણાઘણા સ્વતંત્ર ગળ્યો જાણે પગરપર
કુટુંબીઓ હોય તેમ હવે મળે છે, લખેશરીઓ જેમ કુલીઓને નભાવે
અરે પોતાના સમાન ગણે તેમ સમૃદ્ધ રાજ્યો તંગદાલ રાજ્યોને પોતાના
ભોગવિલાસ પર ઘોડી કાપકૂપે પણ પગલર કરવા તૈયાર થયા હોય એવા
ચિહ્ન દેખાય છે કણુ - ખાવાનો દાણો; ધમ્મ : બળતણ મતા : માલમતા.
જિંધણુના - વિજિગીયા સર્વોપગિ થવાની મહેરજાએ ખચિત હિતાંધ
યુગો. પગરપર રનેડીઓની માફક મિનતા જળવવા જળવવાનું વ્રત
જાણે લીધું હોય . . સ્થલ સ્થલ વચ્ચેના અંતર છેક કપાઈ ગયા છે.
સૈકાઓ લગી ગાડા કલાકે ગાઉ બે ગાઉ ઘોડા પામસાત ગાઉ જાય એમ
ચાલતું હવે આગળાડીને કલાકના પચાસ માઈલ, એયરોપ્લેનને કલાકે
ચારસો માઈલની ઝડપ સૌના અનુભવની બાબત ચર્ચાગ્રહી છે, આ
વૈજ્ઞાનિક - વાંનિક પ્રગતિઓનો પ્રભુઓને લાલ મળે એ પ્રમાણેની
નીતિ ધડનાગ નાયક મળવા જોઈએ. એવા નાયક વિના, સૈકાઓ લગી
હતા એવા જુનવાણી અનુદગદિલ સંકુચિત આત્માવાળા નાયકો જ
ચાલ્યા કંઈ તો તો પગિણામ વિપરીત અને લંચક જ આવવાના.

૩૪ : રાક્ષસો, બલિ અને બાણાસુર. મુગન્વયિ - મૌર્યો ૭ : વણુ
- ૨. ૮ શુણ્ઘલ્ય-બૃહતકથા અને કથાસરિત્સાગરની પ્રાસ્તાવિક કથા
જુલો ડીગવિચક્ષરિ લગ્ય જિલ્લામાંના એક ગામડાના

૩૫ : 'ચિત્રકૂટને ગ્વાગન 'સોનેટ ૬૩મું' પણ અમદાવાદને સ્પર્શે છે. આ સોનેટ સુરતનેય સ્પર્શે છે. ૨ : હાજી થવાને દિંદી મુઘિલમે માટે મહેકે હજ પડવા જવાનું મથક. ૫ : આંગણોનાં હિન્દમદીશલે. ૭ : રણુછોડાસાલને એના સમયના સોક રણુછોડાસાલ રૂંદેંટિયો કહેતા. ૧૪ : રાજપુર - રાજનગર.

૩૬ : ['ગદારાં સોનેટ' આશુભિ પટેલી-પૃ. ૮૫૭૫૨ની નોંધ :-] ઈ. ૧૮૯૬ની આખરે અન્તમેરમાં સાત લીટી જ લખેલી; ૧૯૦૬-૧૦માં સોનેટ પૂરું થયું, અને જેને હિંદીને લખેયું તે-કાન્ત-ને પત્ર સાથે મોકલેલું. પ્રથમ પ્રકટ પછી ધણે વર્ષે 'નવચેતન' માસિકમાં. ૪ : પુરાની-આગવા સમયની. ૬-૧૧ : 'કલા', ૨૦૬ ઉપરથી 'ચન્દ્રમા' આવ્યો, ૫૫ અને ભરતીઓટને આપ્યો આવ્યો, તે ઉપરથી દરિયો આવ્યો અને પ્રીતિ બની ગઈ દોલાવમાન કીસ્તી.... ૧૨ : 'દરિયે માં રિ' કુન છે. લોહ-હોડા. ૧૪ : વામનું-તરી જિતવું.

૩૭ : નેહસાર-પ્રેમનસ્વ. વૈજયંતી-આખો કાયા પર લટકતી અંગોઅંગની અમર રોલા રૂપ અસીદિક તેજમાલા.

૩૮ : ૭ : લીલાનો અવધિ. ૧૦ : ધર્મસૂત્ર-લગ્નની ગાંઠ.

૩૯ : ૧૨ : અનેરા સુત્રોંધો ફેલાવો.

૪૦ : ૧ : કાનન-વૃક્ષોની ઝાડી. કુનિયા અને દુન્યવી જીવન ઉપર વિરાગ જમતાં આપણામાં ગૃહસ્થાશ્રમ ત્યાગી ગાણુસો વાનપ્રસ્થ થતા હતા-એમ જૂના મંથો કહે છે ખરા-તેમ : જ્યાં વેશ્યાસંગ રાતે રાતે નવા.

૪૧ : પ્રિયે, તું ગદારી પ્રિયા છો એ હકીકતને દુઃગ્ધાગ આખા જીવનને ધન્ય ધન્ય બનાવતી ગણું છું.

૪૨ : સહીય - સીધામય.

૪૩ : કલેજના ધામાંથી લોહીવહી રહ્યું' તુ. દ૦ક - સજ કરતો હાથ. ૯ : મીરાં-નદી માટે સામાન્ય નામ.

૪૪ : ૧૨ : નિર્દય વળી આમુરી, માનુષી માતાથી તો તું શક્તિ
માધન આવડતે ક્યાં ય ચડિયાતી તો ય ત્હારું વર્તન આ ! ત્હને માતા
કે માતા જેની ગણુની તે જ ભૂલ !

૪૫ : ૨ : જલખચિત જલે રક્ષિત લીલી ટેશી રૂપે તર્લવાસ ગાળ્યો.
૩ : ઉપામુન-અરુણ. અરુણ વાસે આવે સૂર્યકિરણ. ૧૪ : હે યમ, હે
તપોમય નિશાકાલ, જે તુ આમ વર્તી શકતો હો તો આવ, આવ !

૪૬ : ચડી-કોધે લગઈ. ૮ : એકાગ્રયા-મનોમન સાક્ષી ન્યાયે
અનન્ય બની ગયેલ.

૪૭ : મોર-સૂર્યોદયનુ, દિવસના પહેલા પહોગનુ. [એક નોંધ
ઉપગ્યા:-] ‘ પ્રતાપ ’ દિવાળી અંક ૧૯૩૮ (૧૯૯૫) સારુ મોકલ્યું.
તા.૨૮-૬-૧૩૮.

૪૮ : ૭-૮ : જે આવો સ્નેહાતિરેક ધણે લાખો સમય ધણા ઉપ-
વર્ધા કરે તો સંસાર ક્ષેત્રો બધા મીઠા બની જાય. ૧૩. પુન-આગલા.

[‘ લણુકા’-આવૃત્તિ બીજી ’ની ‘ ડાંગ પાના મુકી બાધેલી બીજી
નકલ ’ના પૃ. ૧૬૨ સામે આ તૃતીની નકલ છે ત્યાં એનું શીર્ષક છે
“ ગણુ દુ.ખો ગેહીઓ ” અને જોડતુ નામ લખ્યું છે ‘ પૃથ્વી અને
અતિપૃથ્વી ’ તેની નીચે આપેલું દિપણુ :-]

આ નણુમા એક સો હુંથી બારેક વર્ષે મોટા, નજીકના સગા; પણ
એમના પતિ અને બીજા ધણાખગ વહેલા ઉપડી ગયા, ઘડપણ અને
અશક્તિઓ વધતા ગયા તો ય આયુષ્ય ખૂટ્યું નહીં, નિર્વાહસાધનેન ગદ્યા,
અતિનિકટના જે એકબે બીજા ઉપર જ આધાર ગખવો પડ્યો, તેમણે
પણ એમને દગો દીધો, દીધા જ કર્યો, એમના વીતકોન [નો] પાર રહ્યો
નહીં, તોય આયુષ્ય લંબાતુ જ ચાલ્યું ..... એક મિત્ર, અનન્ય લક્ષ્મી
કહુ તોપણ ચાલે, ગહાગદ્યા બેનણુ વર્ષે મોટા; પચાસના થતા તો ઉપડી
ગયા, શાળા છોડા [? ડચા] પછીનું એમનું આખું જીવન દુઃખપ્રધાન,

અને મયા તે પાછા શુ ન જાણેવા નિનધાજ હવ મુકીને ગયા, તેની
 વાત જ ની કમળ . ત્રીજ મહાગધી આશરે વધેના ન્હાના, મહાગ
 ગિય મિરોમા અમૂલ્ય ન્હાને લેવા વિદ્યાગવે નિય લેને મારી રિયતિ
 મણે તે પ્રાપ્ત કરી જેવા પન્ન નમીમ જે કમના આગળ આગળ
 કહેવાય છે, તેમ કુટુંબના સંલેખોમા આખો વસ્તુવાય જ નહી
 એના બધા દુખી .. એને લગતી વિરોધ વિગતની આટઆટલે
 વર્ષે વાચને મ્હી વર નથી અને દુ તે દહ માનુ છુ હ આપણા આ
 અધન્ય દશમા આપણી અધન્યતર સંનાન્દાણીઓમા ઉપાડી આખે
 ફગના । એના વિચારનીવ માણસ અત્યંત વિગત દોવા લેઈએ, જેમને
 પોતાને પોતાના અનુભવમા જ આવ્યા અતોનાન દુખના અને કર્મગતિ
 કે ન્યાયના ધારણની મર્ષ પણ સુન્નિ વા છુજાટે સમગ્રી જ ના ચકાવ
 એવા દાખલા એકથી વધાર આની ગયેન ના હોય

‘ એ મિનનુ ભગ્નુવાનીમા મૃત્યુ (અરે ખતમ આમ) એ
 સોને નિવાપાજનીઓમાથી ઉપાડી લઈને નની આવૃત્તિમા આ (જણ
 દુખી મેહીઓ)ની પહેના મૂનુ

૮૬* ૧ ગાદની-તહારી પ્રિયા જેને આશરે સ્વમાન વધેન ટકી
 ગહેન તે દોષ જીડી મણુ છે તો ય એ સ્વમાન તો ચાનુ છે । ભૂપણુ ગણાવ
 તે જ આ રિયતિપન્નમા તહારા આગલો સમય ન જાણે તેમની આગળ
 તહને છુજાવે છે

૫૦* નવિ-નવીન એ પ્રત્યેક બનાવ સારો કે મારો નની કસોટી
 મણાય છે આપણા મગજનુ આપણી પુનનાશસ્તિ માર્કાગ્નુ ચાકળ
 વાની રક્તિનુ એનુ જ બંધાનુ આ કમોની મોજાઓની પંખનારૂપ
 જીવનવાદે સૌથી કપરી મ્હોની છે-આ ઘડપણુ

૫૧ ૩ ‘વાહ’ એ શુરુ ૮ કરી-કેવી અપુધારેની ૧૦
 શિશુ કુટુંબ મંડળમા પોનાથી ન્હાના તેમના હૃદય

૫૨ : [' લણુકાર-આવૃત્તિ ખીજી 'નું' ટિપ્પણુ પૃ. (૪૩-૪)
 નીચે આપ્યું છે. તેમાં સ્પર્શક છે ' જ. પી. ત્રિ.નું' અવસાન. ']
 ૧-૬ ; એકલા લેખકને નહીં, લેખક, વાચક, જીવસૃષ્ટિ આખીને
 લાગુ પડે છે. અને આ અસંખ્ય દુઃખવીચિત્રોમાં કિશોરવયિ પ્રેમ
 મધ્યવયિ મદના ઉછાળા વગેરે પણ વૃદ્ધને સંભારતાં દુઃખપ્રધાન જ
 હતા એમ લાગે છે; તથા તેની આસપાસનાં બંધુઓ, મિત્રો, પરિચયીઓ-
 માંથી એક પછી એક મરતાં જાય છે મરનાં જ જાય છે એ નવી નવી
 દુઃખવીચિત્રમાલાના ધસારા વ એ વૃદ્ધને સહેવા પડે છે. ૧૧ : સુમંદ
 ડાલે.

૫૩ : [૨ : મારાં સાથી, કામકાજમાં તેમ જ નવરાશમાં. ૮ : આ
 શાસો. ૧૧-૧૨ : એ કહેાડી અનિશ્ચિતતારૂપી જિજ્ઞુષ આ સાન્ત વ્યક્તિને
 કેવી ત્રાસદ થાય છે । ૧૪ : અટકની - પૂણ્વિરામની, મૃત્યુની.
 સદાવકુ - સર૦ ' પડપડ તો કે સદાવડી. ' ' લણુકાર - આવૃત્તિ ખીજીની
 ક્ષેરાં પાના મુકી બાંધેલી ખીજી નકલ 'મા પૃ. ૨૪૧ સામેનું' ટિપ્પણુ :]

આ પછી થોડી જ વારે મોટા મદવાડનાં વર્ષો આવ્યા તે પાછળ
 મુકી ગયેલ અશક્તિઓ મહાલાખી ચાલ્યા કરી. " જપમે " દરમિયાન
 છેક આવી [૧ વા] થાકેલે કદમે જ એક પછી એક સ્થળે જઈ આવેલો.
 આમ ઉપલા સોનેટમાના ગર્લિન ગર્વને માટે જ મહારે જાણે પછીના
 ત્રણુચાર વર્ષ વસમા પ્રાયશ્ચિત્તના વેડવા પડ્યા ।

૫૪ : [૨ : ' જવ ' - ' લણુકાર-૧૯૫૧ 'મા ' ચવ ' ળાપબૂલ
 લાગે છે. ૧૧ : હરે - હરાઈ. ૧૨ : મોજમા - ખોજની મોજમા.
 કુઆમમાં - વાતચીતમા ઘણી વાર પ્રો. કાકોર મુર્ગઈ નિવાસને કુઆમવાસ
 કહેતા; વૃદ્ધાવસ્થા આમે દુઃખદાયક છે, પણ ક્ષુદ્રતાલયા કુઆમમાં
 ગાળવાની હોય તો જમણી દુઃખદાયક છે.]

૫૫ : ૯ ॥ અક્રિયતા, બેજવાબદારી, ઇતિકર્તવ્યનાને દરિયે સહેલ
 કરવા. ૧૧ : રૂંસરી ઉતારી નાખેલ જળદની જેમ વાજોળવા.

૫૬ : ૪ : સાબ્દોન-વો દાત ખૂબ જેથી તોડીને ઉપાડી લે તેડુ અત્યંત દુઃખ થાય છે ૧૦ : એ ઉપાધિઓને સ્વકીય ગણેલી તે જ મહામોહ હતો.

૫૭ : ૬ : કુલીનોમા ઉત્તૃષ્ટ. વરેણ-ત્રેષ ૮ : ગુન્ગતીઓના તો, અમુક છેક ન્હાની થઈ ગયેલ બાહ્ય ન્યાતો અમવાદ રૂપ છે તેમનો આખી વસતીના પ્રમાણમા દિમાગ જ નથી, એટલે જ્યાં ગોત્રો જ ખોટા, બનાવટી અને વીચગયેન છે, ત્યાં આર્યવિશુદ્ધિની વાત જ શી હોય ! લગલગ આખી પ્રજા વર્ણુમંક ત્યાં કરેડુ જ શું ? ૮ : સળંગ આર્યાવ્ય. ૯-૧૦ : મૈથિલ આર્યોએ નવરોપ વિદ્યાપીઠની પ્રતિષ્ઠા બાધી તેમા આપના પિતરો અનેક એક કે વધુ શાસ્ત્રો દર્શનોમા અમણી ગણાયેલ, જ્ઞાનની સીમાઓને વિનાગ્વામા કાવેલ

૫૮ : વિગ્યાય-વિસર્જય. આવા સંસારમા જે બંધિઓ વચ્ચે અન્યોન્ય પ્રેમ ફૂટે, જામે, એ પ્રેમીજોડે, એ સસકૂડવી...છૂટી પડી જાય, અ-ને વર્ષો પછી જ્યાં પાછી મગે ત્યારે સમયવદને એમનો પ્રેમ કેવો તો મળી ગયેન હોય ! એ અન્યોન્ય દિલ તાથે બીજા મુપાત્રોના દિલ સાધવામા જ મચી પડે એમા શું આશ્ચર્ય ? અને વળી પાંખ છૂટા પડી જાન ત્યાં ? [ઉપનિષદ જુઓ વિવંધ સોનેટ ૧૪૩ ઉપનું. 'લણુકાર-આવૃત્તિ બીજીની કોન પાના મુખી બાધેલી બીજી નકલ'મા ૫ ૨૪૯ નીચે આપેલુ દિષ્ટાંત :-]

મુધા દસ્થિત અને બલોમ એટલે એ પદાર્થ નથી, પ્રત્યક્ષ પદાર્થ ના જ થઈ શકે એવો એ કેવલ 'ધર્મ' (બાધડીઆ) છે એ આપણા અનુભવનો વિષય બની જ ના શકે : જુનું મધ અને એની અમૂલ્ય ગુણવત્તા તો અનુભવવિષય છે જ. અને માનવીના ભોમ એટલે વ્યવહારુ મૂલ્યાંકનમા જૂના મધનું સ્થાન, મહાગ બધીન મતે અહીં જુનું કંઈ હું તેમ મુધા જેવા અમૂર્ત દ્રવ્યથી ચરિતારું મણાય.

૫૯ : ૧૪ : અવલુદાન, કાનનો કાનો.

[ક. મા. = કનસનદાસ માણેક. 'લણકાગ-આવૃત્તિ ખીજી'ની 'અગપાના મુઝી ગાથેથી ખીજી નકલ'ના પૃ. ૨૯૭ સામે આ સોનેટ છે. ત્યાં શીર્ષક છે—“‘તુને નૃપતિ થ' કદ ?'ના લેખક કવિમંદુ ક. મા.ને” પાડફે સાગ પ્રમાણુમાં થયે લાગે છે. ત્યાં અને પૃ. ૨૯૭ના હાસિયાઓમાં લખેલું ટિપ્પણ :-]

“તુને નૃપતિ થ' કદ ?” એ ક. મા.ના પૃથ્વીબદ્ધ સોનેટ માટે જુઓ જન્મભૂમિ દૈનિક-જુલાઈ ૧૯૪૪નો અંક. એમ. મારે માથે આગ મુકેલા છે તેનો આ એ કર્તા ક. મા.ને જવાબ છે, કે ભાઈ ક. મા., કાયા કાનનો ન થા. હું ખુશામદખોગ ? સેંકડો વર્ષ થયા ખુશામદથી વાજ આની ગયેલ એ કાઠિયાવાડના ગળ ગળરી ગજકુમાગ, દિવાન, મુસદ્દી, -હુ ૧૯૦૪થી ૧૯૧૪ લગી ગજકુમાગ કોલેજમાં એવી જગાએ હતો કે આ આખા વર્ગ સાથે નિકટ સમાગમમાં આની જ ગયેસો, તે આખા વર્ગને કોઈ પણ વ્યક્તિને ભાઈ પૂછી તો જુવો ! હું અણ ? બાલ્ય ચડતીપડતીની આખી દુઝાન્દોલ સજિને આળપપાળ જ ગણનારો હુ.

૬૦ : રોકશિપયગના નાટક હેઝલેટમાં જુડે દગ્ગારી પોલોનિયસ પુનને મંત્ર પઢાવે છે-ખુદવધાઈનો -“હુ ધાર્મિક એન સેફ ખી દૂ.”

૬૧ : હયજગે - વછેગ મોટા ઘોડા અને ઘગડાની બનેલી મુજરાતી લેખકોની સૃષ્ટિ ૧૩ કથાની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાઓ તર્વસંમત, કોઈની આગની નહી

૬૨ : મે વર્લ્ડલ ભોમ. મિશ્તિસિંહ અને અંધશ્રદ્ધાની. ખુદ્ધિ પંચુ છે, કળૂલ પણ શ્રદ્ધા તો અંધ છે, જે કહેવામાં આવે તે માની લેતા કાયા દાનવાળી, જે કંઈ દાવા - અક્કલનો ખારો પણ હોય તે ય સામે ઝાક થઈ ગય એવા - દાખલા તરીકે, ખીજા વિશ્વવિમલમાં પ્રજ્ઞસત્તાવાદી મિત્રગળ્યોનો વિજય અમુક યોગીએ પોતાના આશ્રમે ધ્યાનાદિ વડે સાત્ત્વિક બોલો ફેકીને ઉપજાવે એવા દીવાના અરે

યશુને વાચ્યા હોય તો તે પણ ના કરે એવા - ઘવા કન્વામા આ
 તે તમામ ગણી લય કરાગે, એવી ઉલ્લુ છે. ઉપનિષદમા અને પ્લેટોન
 સંવાદોમા વાચિયે હિયે ઝનનાની ગાળ્યાને બે પશુ બેટેલા છે
 એક મૃપાનબીને કપાતરુ છુદ્ધિ પંચુ છે, અદ્વા અંધ છે. અંધ
 ખભે પંચુ ચડીને કંઈયે જોતો દેખાડી શકે, કે પંચુને ખભે અંધ
 ચડાવ્યો હોય તે ? છુદ્ધિઆનંદ એટલે ' ધિ ઓપન માઇન્ડ, '
 અભેયવાદની કંઠી બાધવી મારી, કે અંધઅદ્વાના અગડંગગડંગની
 અભેયવાદ ધીર ધીર ધીર નક્કર દબીકતો જમા કરી કરીને એતદ્વંત
 અનુકૂલપ્રતિકૂલ બાતમા ભેગી ફરીને, પુનઃવા કમીકસીને - વિગટ કુદ્વન
 અને આપણો માનસ વિગટ - જાનાંડ અને સાથે પંચ - વધાર વધાર
 હિંદુવાની અને દિતમાધક બનાવવાની આવડન મેળવતો આવે છે
 તેના માફી કોપનિકસ પેરેમેન્સ આદિથી માડીને આજસગીના
 ગણતરી નૈકામા થયેલ શાસ્ત્રવિજ્ઞાનપ્રગતિનો ઇતિહાસ છે. અગમ-
 નિગમવાદ કશી ય પ્રગતિ દેખાડી શકે છે કે ધાણીના બેવની જેમ
 ચક્ર ચક્ર ચક્ર ફેરફાર કરે છે અને આખા તો વરકડીને બંધ, શંકા
 નામે મહાપાનક ! — એટલે વળી જોનાના " જ્ઞાન " " વિજ્ઞાન " —
 ભલેને દિવ્ય કહેવાય, ભોમત્ત ગણના ગિપિન્ચૂલની દ્વાન્કા હાપ
 હામે માગી લિયે, તથાપિ કયા અરૂપના છે, તે ખોતે જ નાણુગને
 અન્યંત અશક્ત છે અહીં આથી વધારે લખતુ તે કિંમતી જગાને
 વેંછી નાખવા જેવું થઈ પડે ૮ : વિગટ = વિગટ (નામ).

૬૩ : બાઈબી વિશંક- ગવરે " ચિનટ્ટ " મકાનના વાણુ
 વખતે હાજર ગેરવા નિમંત્રણ મોકલ્યુ ત્યાં જવાને બદલે બીજા
 એક બંધુ જતા હતા તેમની બેટે ચિનટ્ટવા અને કવિતાકલા તો
 બેટેને - કવિતાકલા ચિનમ્વાની કદા બૂઝે જ, ચિનમ્વાનિનને આવડા
 જ, એ મનનમનુ આ સોનેટ મોકલેલું. અમદાવાદ ભલેને નન દંતાવિગીન
 હાણુ ગેનટીબો. શુક્રને લીધુ નસત્ર બનાવતુ, સપાટિયા નજરે જે
 મનપ્રાય દૂર હાજે તેમની ય નજીવનના કદખાનેર દેખાડવી, એ

સાત્ત્વિકત્તમ જીવનકર્તવ્ય માટે જ કલા છે, દરેકની રીત, સાધન-સામગ્રી, મિદ્ધિ ભલે વિશિષ્ટ ચિન્હકલા પોતે કેનું કેનું ઉપજની શરૂ તેનું માન રખાચિન દોર્યું છે, મિતાક્ષરી ૧૨ * આલના-અસામાન્ય, છદ્ધિ ('સર્વિયમિનલ ઇન્ટેલિજન્સ')માથી પ્રસરતા 'ગુથીશુ'નું કર્મ છે અનંગમાલાઓ

૬૪ : પવન-પરિસ્થિતિ, પૌંની ચોપાસ પથગતો બ્રહ્માંડ, જેની આગળ દેટલી ય વાન પૌંડનું કથ જ ઉપજતું નથી

૬૫ : [૧૦ સંગ્રહ, મુદ્ધમા]

૬૬ ૯૯ સહજભાવિ - કુદરતી. ૧૪ જનિ - જનેતા

૬૭ આગબોટ વાટે કચ્છ જઈ આવ્યા પછી ૧૪ લહેરે - લહેગાય છે

૬૮ ૫ શુ - કઈ વસ્તુઓ, [કયા] ગ્રાણીઓ મેઘસંતાન નદો, નદસંતાન દરિયો, દરિયાસંતાન મેઘ - એમ વર્તુલ જ ચક્ર ચક્ર ક્યાં કરે છે, ત્યાં ચાગ્રમાથી એકેનો ભય યોગ્ય નથી લયોના ઠાક વાળા વિગ્રહમા, ઠાક શબ્દ સંગીતશાસ્ત્રનો પાગિલાપિક છે

૬૯ આત્મમહતાથી નિર્મલ હિડા બંધુભાવ (પ્રેમ) તેથી વિકસિત મતિ સમુદ્ધાન દગ, આનાથી બન અને આત્મમજ્જા, અને તે પ્રમાણે જ પતંગિયાથી માડીને ગુડ લગીના સૌ પોતપોતાની મગફળ પ્રમાણે હિડી શકે

૭૦ : ધ્યાનથી વાચના જોતે કે આ સોનેટો પણ જોડકા અવતરેલ છે, આડમા વેનામા બે ય સામસામે શાખા ફૂટે છે ૫ મોડ - મુકુન્

૭૧ અંધારુ ઘેરુ ઘેરુ જનમતા વધુ વધુ અંધારી થતી રાત, ઘેરી વગેની પરિસ્થિતિ ૧૨ વેદનાગસ - (૧) સમાનતા, અનુભૂતિ (ધાતુ - વિદ), (૨) વેદના, દુ ખાનુભવ, નિર્વેદના, સુખદ ખ પ્રકાશ-હાયાના મેદનું જ ભાન થતું અટકી જાય એની દશા

૬૨ : આ ધનધોર તંકાંતિમંધ્યાની પાછળ પથ્થુ જે છે તે જ પ્રકાશ

૬૩ ૧૦ અનુભવ્યુ - નાશાત અનુભૂતિએ એનું મન્ય ખેડે
રોમરામ ઉતરી ગયું ૧૩ મુકિ છુટો મેવ પુદ્ગલમાથી ટીપા છૂટા
છૂટા ખરે તેમ એનાનાર્થવમાથી ખેવેન એનામિં

૬૪ ૦નેંગ વ્હાઈટના પ્રસિદ્ધ સોનેટ પઠ્યા C૨લાવિન મનુ-
મૂનમા છે આદમ નગવતો - જગાડતો હાવિ ન ભો દી શાર્ફ
જોડણી, ભાન દેવાને વડ - ૦૩૨

૬૫ વસવર્થના જાણીના નોનેટનું અનુગ્મન ૩ કન્મલની
જોડ ૫ અદિપાન - નાગદ્ધાવાળું ખેડિયુ હગ્નિ - લીસોત ૧ ૮
કતમી - લાથીનું એવેન મચ્ચુ અતિગ્રથ - ચબ્દોત

૬૬ ૬ વિશેષમરી નંભાગ્યુ

૬૭ ૧૮ દ્યાગુ, તેમ આશાગુ [' ભણુકાઠ - ખીજ આશ્વત્તિ ']
દિગ્ધણ ૫ (૬૫)]

૬૮ ૧૦ ખ્વાન - ખ્વનિન ૧૩ ધગાજાનો વગ જૂના તે
છિત્રોમાથી C૩ગલો વોરે જોના પામે છે

૬૯ ૫, પોનુ - જૂદો ભાન હાય એમ ૮ હવિ - દમ્યની
મણીયતા ૧૩ નિન્યનવત દખાવે

૭૦ ૫૨૫ી - ૬૦

[' ભણુકાઠ - આશ્વત્તિ ખીજની એના પાના મખી ખાદિની ખીજ
નમતમા ' વિવગ્ધુ ૫ (૮૩) મામેનુ ગિગ્ધણ]

જે નિવ્યનાં પોનાનો તે અન્ય દોષને માથે નાખી દેવો તે નમગુ
દોષનાય લખા બનતું તે નગગુ

નાયમ્ પુમાકસ્યચિદ્ગૃહ મ રે વા શિષ્યાડયિ કસ્યચિત્ ।

૮૧ ૨૪મ પ્રકટ “કાન્નમાલા” એ સ્મારક સંપ્રદામાં ૧૩
કાવ્ય - તે વાંછેલું

૮૨ ૨ ચગ્ગો (= વૃંદા, એમ ન લેવું) - યુધિગલિસગ્ધ
(પ્રાણીઓમાં), ગ્ધાલિસગ્ધ (વનસ્પતિસજ્જિમાં) અને કર્તવ્ય
કેચણીની જુદા જુદા અંગોપાંગ વચ્ચેની સમન્ન ગોઠવણ, આખું
વિનિમયક દુનિયા અને પોતાના ય વલણો દ્વારો આદિને ક ઈક
સમજવા માટે, એ નની ઉવડેની દષ્ટિએ જીવન અને જાત બેનને ક ઈક
વડુ સાગ ઘડવાનો ઉપક્રમ માડવા લાયક બને, ત્યાં તો બસ ખેલ
ખલાસ ! - એ માનનીજીવનની મોટામાં મોટી કરુણતા છે અને
માનનીજીવનની ખીજ મોતી કરુણતા આ છે કે વડીલ જતા તેના છત્ર
તળે તેના હેતપ્રીત, અનુભવ, દીર્ઘદષ્ટિ આદિનો લાલ મેળની વિકસતી
-હાનીમોટી દરેક વ્યક્તિ ઉપર વજ જેવો પાત થાય છે

૮૩ ૨ લાડ - દક્ષિણ ગુજરાતના મહીથી દક્ષિણના - વાણિયા
આમની ન્નાત ભેળી થઈને વખતોવખત ‘ એકકાઓ - સર્વાનુમતે
કરેવો કરે છે તેની પૂછાના ‘ લાડુઆ વણિકોની જૂની નોંધપોથીઓ
મે જોઈ છે તેમાં જેટલાક મધ્યકાલીન પ્રયોગો ચાલ્યા કરે છે એમની
બોધી, એમના રહેઠેશ, એમના ખાનપાનાદિ મતોત્સવાદિ મોટે ભાગે
દક્ષિણી થઈ ગયેલ છે નાસિક ધારવાડ શેલાપુરાદિમાં પણ જૂના
કાળથી રથાથી થયેન ગુજરાતી કુટુંબોની એ જ દશા છે “ ગુજરાત
એક સંસ્કૃતિવ્યક્તિ નો અંગે કુટુંબનાગ વાચાળોએ સ્ત્રીકાન્ધુ
ઘટે છે કે મગદા મુસ્લિમો મુસોલ્મિનો સૌથી વધારે તો ચાહુદીઓ
પોતાના દેશાગાને અને ખૂન રીતગિવાજને જે સાદી મહમતાથી
વળગી રહે છે સકાઓ લગી તેડુ ખમીર ગુજરાતી વ્યક્તિત્વનું
નથી ૩ એમ વગસ કે આછા સમયથી માડીને દશ વર્ષ લગીનો
લાળો ગાળો ૪ સાગદાધામ - કાલેજે આખા ઇનાકામાં એક જ
કાલેજ ઓફ એન્જિનીયરિંગ અને સાયન્સની હતી ત્યાંથી ગુજરાતી

વિદ્યાર્થીઓ તેમા ભજવા જવા લાગેલા નુતના મ્દાનદાન મંજા
 નામને મે જોયેના નહીં પણ મોખીના ઝાંગદા ૧ મ્દાનથી દોઢ
 વર્ષ આગળ અને ભાનનમરના ગ્ર અમનલાલ ૧૫૦ અને ૬
 એલ્યુએશનના છેલા વર્ષમા સાથે ૬ ટેન દોલે આ રેલો હતો તે
 દરમિયાન ટેન મેલે આ જ રાણના ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા
 એટલી હતી કે અમે અમાર એક મતમ મ્દાડી રચેલા ફર્ગસનમા
 પ્રથમથી જ ગુજરાતીઓ વધારે સંખ્યામા જવા લાગેલા બંધુ
 સમાજની પ્રવૃત્તિ સારી ચાલી તે વર્ષમા ફર્ગસન મેલે આના જ
 ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ ખીજ તમામ (પૂણામા ભણવા આવેતા)
 ગુજરાતીઓ નેટલા કે કંઈ વધારે પણ થઈ ગયેલા ૧૦ આઢતી -
 નિરપદમેવા, જનઆઈઓના આનંદ અને ઉન્નતિ માટેના યત્નમા
 દેખે છઠ્ઠાશમ્નિ સત્રવડ પ્રમાણે ન્દાનીમોડી ધાગ મ્યાક જ દે મહિનાઓ
 લગી આપના કરે તે અને એ ખ્યેય માટે મયરામયરામા મુખ માનના
 ૧૧-૧૨ એ સંસ્થા વિગેય મેવા કન્વાના તમણા પણ જોઈ ન્દીતી
 ૫૨૦૦ એનો આત્મા ત્દમે હતા, ત્દમે જતા એ બધુ ભાગી ૫૩૫ ૧૫
 વિન્લ દેવલ સેવાલાવમા એનુ ૪ નહીં તે માટેની કુનેહ આવડન
 આયોજનાદિમા ૫

૮૪ ૩ મર્થ - ૬૫ ૪-૭ લાભ મેળવનાન લણા અનૃતઃ
 હોય એ તો જનમ્વલાવ છે, એન માફુ લગાડનાતુ હોય નહીં, લોખ
 અનૃતન છે ગુરુજણુ નથી એવાની સેવા મ્દ રીતે થઈ શકે એમ
 મ્દેનાન માન નથી કગુ તેના બ્દના ક્દાડનાન છે રૂતધનતા જુદી જ
 વસ્તુ છે, નીચ અને કુષ્ટ ૫૦૦૦ તમય જતો જાય અને પાતાની સેવાઓ
 તો નથી જીગી નીખળતી એમ જોવામા આવે, તેથી પણ ઘણા આગ્લ
 મ્દ મેવમ મ્દ પડી જાય છે પાતાના આટઆન્વા સદ્લાવ અને
 નિગ્મ્દ મેવા એમ એમે જતા તેની નિગ્મશા વ્દેનીમોડી પ્રમ્મચા ચિના
 નથી દેતી ૮ માનવમ્દતિની એ લણુ છે અને તે સર્વસામાન્ય છે ૨૫

કે આપણે જીવંત અણુ પરમાણુઓની વિજ્ઞાત જેવાં હિયે તે હિયે જ.
 ૧૧-૧૪ : આપણે નિઃપૃથ્થ મેવાધર્મ આચરિયે ભલેને તથાપિ
 આપણે અણુમાપનો સ્વાર્થ પણ આપણે જીતી શકતા નથી, વ્હેલો-
 મોડો તે જ આપણી નિઃપૃથ્થતા અને સેવાભાવના ઉપર સવાર થઈ પડે
 છે. એટલે જે અણુના જીવનમા આવું જણાવું જ નથી તે આપણા
 અણુઓના જગતને માપે મહત્ત્વમા.

૮૫ : મુખ્યાર્થથી પૂણે કાર લારી આદિની લંગાર ને લંગાર આવે
 ને જીવ અને કલ્યાણ કુજ્જત વચ્ચે ગરતો અતિ સાકરો, એક બાજુ સીધા
 જિયા કાળમાંદ કુંગગ, ખીજી બાજુ સેંકડો ફૂટ જોડી ખાઈઓ, તેમા ગમે
 તેટલા સાવધને ય ક્યારેક અકસ્માત નડે છે, અને ધાતક નીવડે છે. ૮ :
 ધક્ક-ધક્કો. ૧૨ : કામદાગ સોલિસિટી મુશિક્ષિત, અનુભવી, ગ્સિક,
 કલામિય, મહેશ્વુ, ઉદાગદિય સજ્જન હતા, જીવનના એકથી વધાર
 ક્ષેત્રમા મેખરે આવેલ હતા.

૮૬ : ૪-૫ રહેરો, ખાસ કરીને એ આખો દેખાયા કરે છે.
 અમુક વયનો, તુટક શબ્દો, આદિ સંભળાયા જ કરે છે. ૭ : પણ આટલું
 ખરું રહેરો કે રહેગનો અણુસારો દેખાય તેની સાથે કંઈ ના સંભળાય,
 કંઈ સંભળાય તે સાથે જ રહેરો ના દેખાય. જનને ઇન્દ્રિય સાક્ષી
 પૂરે, તો નીજ સ્પર્શનો પુગવો ઉમેગવા માણસ એ ' હે'યુસિનેશન '-
 માયાદશ્યની પાછળ દોડવા માડે, અને પાસે હોય તે લોક પોતે તો
 નથી એ દશ્ય જોતા, નથી એ કંઈ સાભળતા, એટલે આ સ્પર્શ
 પણ મેળવવા માટે દોડતા માણસને ગોઝિ ગણે. માયાદશ્યો કાળ
 પ્રવાહે આખા થઈ અટકે નહીં, તો માણસ ગોઝિ થઈ જ જાય; કેમ કે
 દશ્ય અને માયાદશ્ય વચ્ચે ભેદના ભાનનો લોપ એ જ છે ગાડપણુ ૧૧ :
 સ્થૂલમા-મત્ત્યક્ષમા, ચદાર્થસૃષ્ટિમા.

૮૭. ૧ : જાગ્યો-જાગી જિજ્ઞો. ૨-૩, ૭ : છોટા ચાદની વર્તુલો.
 ચાદગણા.

૮૮ : ૬-૧૦ : ગદ્યુ' ધગ, હરી શમ પડવાનો ગદાને નિવાસ,
હવે ગ્યાવાના જ નહીં. ગૃહિણી ગૃહમુખ્યતેજુધે : ૧૧ : નિગ્દે - નિર્દય.
['ભાગ્યકાર ૧૯૫૧ 'માં ૧૩ જ પંક્તિ છે. બીજી આવૃત્તિ (૧૯૪૨)માં
૮મી પંક્તિ પછી ' અને મધ્યુ', - તો હવે અદિ તિહા જ કલમ
હોટલે ' પંક્તિ છે, જે મધ્યુતા ૧૪ પંક્તિ થાય. '૫૧માં એ પંક્તિ ગદ
કરી દરો કે પડી મધ્યુ દને ?]

૮૯ : ૬ : હયું-હયું. ૧૦ : સ્વપ્નમા કે દિવસે ઉધાડી આપે પ
તગ્ગોમા વહી જઈ તેવા કોઈક પ્રસંગે. ૧૧-૧૨ : " કાવનદ...
તિહા । " - આ દોઢ પંક્તિનો દરેક શબ્દ સાર્ય છે, વાક્યગચના અન્ય-
યાદિ બગમગ છે, પણ એ આખા કથનનો શો અર્થ ? " અકાલ
અવહાનનો અકળ ધૂંટ " - એ ચાર શબ્દોનો શો અર્થ ? જેને જે બેમે
તે એ વાક્યપૂરતો આનો અર્થ ! આપણું જ્ઞાન સમગ્રે સેતા પણ
અમાનનાનતોદધિની સપાટી પર જિહ્વા ફૂટતા પરપોટા માત્ર છે. ૧૩ :
ચમકંત - જેની માન ચમક જ્યારે ત્યારે એકાએક નજરે પડી જાય છે,
પડતા જ પાછી જોડી જાય છે.

૯૦ : આ પણ મર્ત્ય જંતુઓના અન્યોન્ય સંબંધો, લાગ્યા કે
ટૂંકા, જોડા કે છીછગા, ઘેના કે આછા, સફળ કે વાંઝિયા, - મુકકું
ભયો સુપન, બધો સુષુત ગ્લો " - કાટિના નથી શું ?

૯૧ : ૪ : નીચો - આગસામા પ્રતિગળ ના પડે એમ. ભાવના :
ગેલ કગવાની. ૭ : ચોટલાની ગોલા બનેના ખલા પર વિખગઈ ગઈ
૮ : નાયિકાની કરલતા જિએ વળાને કંઈ વળગે છે. ૧૨ : પત્ની બોલે તે
બોલ જગ ફેગીને સાથે ગાતા પતિ બોલે - વ્હાલિ ક્ષેડાં [' વ્હાલિ
ક્ષેડામણી હો ' પં. બીજામાનુ.] ૧૪ : આ હજી આ જુવાનીનો મદન
નથી, પીઠ શીનવતાસર્યો અનંજ નથી, આ છે નવયૌવનની ઉંચા.

૯૨ : મૂલ નામ ' પ્રણયસ્મૃતિઓ, ' જે શબ્દ છે-ત્રી પંક્તિમાં
ય હતો. પણ આ બેઈને કાન્ને સોનટ લખ્યું તેને નામ આપ્યું

‘અગતિગમન,’ એટલે મેં આને ‘અદિષ્ટિર્ચન’ કહ્યું, અને છેલ્લી પંક્તિ ય કેન્વી નાખી. પછી કાન્તે અગતિગમનને સોનેટમાથી નણું કડીનું કરી નાખ્યું. ‘પૂર્વાક્ષાપ’મા નણું કડીનો પાડ જ છાપ્યો છે, કાન્તનું રુચિતં ન જૂનવાણી જ ગણું, અમારી બેચાડ વર્ષ ચાલેલી ચર્ચાને અંતે પણ દગ્ગિનાન એમણે ‘સોનેટ્સ ફ્રોમ ધિ પોર્ચુગીઝ’ એ સોનેટમાળા શુદ્ધગતીમા ઉનાવવાનો મનસૂબો કરેય, તથાપિ ‘પૂર્વાક્ષાપ’મા છે તે કગ્તા એ સોનેટમાળાના વધારે માથુકા લખાયેના પછી બેનણું કાઢી નાખ્યા અને ‘પ્રણયની ખાતર જ પ્રણય’ એ અનુવાદને જ સોનેટ રૂપનો ગમી, બીજા બેને નાગ અને તેગ પંક્તિના કરી લીધા એટલે ‘પૂર્વાક્ષાપ’મા સોનેટ બે જ છે છેલ્લી સલામરૂપ સુન્ન. સંતાડવા કેમ કે અપરુકનિયુ ગણાય

૯૩ ૪. આશિષ આપતા સન્ન હૃદયના વગ પણ આપી દે છે એ ઉદાસીન થઈ ગયો, તો મહાગ લખત, એ જ આપણી ઘણીખરી સ્ત્રીઓની વૃત્તિ પુરુષ જાતે આપથી વર્નાણુક સુધારે તો સ્ત્રી પાછી તેને સવાઈ અનુકૂલ બની નહે, વચલા માળા મારે ખાન્તો છાટો પણ ન વર્તાય એટલે “ નહે તો આપથી, જલ્ય તો સગા બાપથી ” એ આપણામા કહેવત ચાલે છે તે પુરુષોનું ધક્કત છે, પુરુષને પક્ષપાતી સ્ત્રીને અન્યાયી છે

૯૪ બીજી કર ? — એ વિચાર જ આવતો નથી, એટલો નિખાલસ અને કુલીન ખરો પણ આમા નિરપેતુ તે મનન — મંથન જાતને ફોસલામણુ જેવું ડેટલું છે, તે એ વચનોની અતિદૂગદૃષ્ટતાએ જ ખુલ્લું પડી જાય છે

૯૫ ૮ લોકવખાણુ રોખચલીપણામા કલ્પેના, હવે સાલરે છે સાલરે છે અને અગન ઝરે છે ૯ ત્હને સ્નેહની સાક્ષાત્ મૂર્તિને — અરે સ્નેહને પણ અવગણ્યો, તગ્છાઓ ૧૩-૧૪ હું નથી મળી નથી દહ નથી સન્ન, તથાપિ તહારી બેટે તો છીઠગપણ અખતંગીપણુ

૮૮ • ૬-૧૦ : મહારું ઘર, ફરી કામ પડવાનો મહારો નિવાસ, હવે ગ્યાવાના જ નહીં. ગૃહિણી ગુહમુખ્યતે સુધે. ૧૧ : નિન્દે-નિર્દય [‘લાણુકાગ ૧૯૫૧’ મા ૧૩ જ પંક્તિ છે બીજી આવૃત્તિ (૧૯૪૦) મા ૮મી પંક્તિ પછી ‘અને ગઈ છું’, - તો હવે અર્ધિ તિહા જ કનય હોટલે’ પંક્તિ છે, જે ગણુતા ૧૪ પંક્તિ થાય ‘૫૧મા એ પંક્તિ ગદ કરી હરો કે પડી ગઈ હશે ?]

૮૯ • ૬ હથુ-હંડુ. ૧૦ : સ્વાખમા કે દિવસે ઉધાડી આપે ય તગોમા વહી જઈ તેવા કોઈક પ્રસંગે ૧૧-૧૨ . “ કાલનદ... તિહા ! ” - આ દોઢ પંક્તિનો દરેક શબ્દ સાર્થ છે, વાક્યગ્યના અન્વયાદિ બનાવ્યો છે, પણ એ આખા કથનનો શો અર્થ ? “ અકાલ અનહંતનો અકળ ઘૂટ ” - એ ચાગ શબ્દનો શો અર્થ ? જેતે જે બેસે તે એ વામ્યપૂગેતો આનો અર્થ ! આપણુ જ્ઞાન સમગ્રે લેના પણ અજ્ઞાનતાનંતોદધિની સપાટી પર જિહ્વા ફૂટતા પગપોટા માન છે ૧૩ ચમકંત - જેની માન ચમક જ્યારે ત્યારે એકાએક નજરે પડી જાય છે, પડતા જ પાછી જિડી જાય છે.

૯૦ આ પણ મર્ત્ય જંતુઓના અન્યોન્ય સંબંધો, કાળા કે દૂંકા, છોડા કે છીછગ, ઘેન કે આછા, સફળ કે વાંઝિયા, - મૂકક લયો સુપન, બધિગ સુણત ન્હો - કાટિના નથી શું ?

૯૧ : ૪ નીચો - આગસામા પ્રતિમંબ ના પડે એમ લાવના ગેલ કગવાની ૭ : ચોન્લાની રોલા બંનેના ખસા પર વિખરાઈ ગઈ ૮ નાયિકાની કગલતા ક્ષિયે વળીને કંઠે વળગે છે ૧૨ પત્ની બોલે તે બોલ જન ફેરવીને સાથે ગાતા પતિ બોલે - બ્હાલિ મડા ૦ [‘ બ્હાલિ કોડામણી હો ’ પં. બીજીમાનુ.] ૧૪ આ હજી આ જુવાનીનો મદન નથી, પીઠ શીતનતાલયો અનંજ નથી, આ છે નવધૌવનની ઉષા.

૯૨ : મૂલ નામ ‘ પ્રણયરૂઢિઓ, ’ જે શબ્દ છેલી પંક્તિમા ય હોતો પણ આ જોઈને કાન્તે સોનટ લખ્યુ તેને નામ આપ્યુ

‘અગતિગમન,’ એટલે મેં આને ‘અદ્વિદર્શન’ કહ્યું, અને છેલ્લી પંક્તિ યે ફેન્વી નાખી પછી કાન્તે અગતિગમનને સોનેટમાંથી નણું કડીનું કરી નાખ્યું ‘પૂર્વાલાપ’માં નણું કડીનો પાડ જ છાપ્યો છે, માનતું રુચિત જૂનવાણી જ રહ્યું, અમારી બેચાડ વર્ષ ચાલેલી થયતી અંતે પણ દગ્ગિયાન એમણે ‘સોનેટ્સ ફોમ ધિ પોર્સુગીઝ’ એ સોનેટમાંના ગુજરાતીમાં ઉનાવ્યો મનસૂબો કરેલ, તથાપિ ‘પૂર્વાલાપ’ માં છે તે કળ્પના એ સોનેટમાંનાના વધારે મણકા લખાયેના પછી બેનણું કાઢી નાખ્યા અને ‘પ્રણયની ખાતર જ પ્રણય’ એ અનુવાદને જ સોનેટ રૂપનો ગમી, બીજા બેને માગ અને તેમ પંક્તિના કરી લીધા એટલે ‘પૂર્વાલાપ’માં સોનેટ બે જ છે છેલ્લી તથામરૂપ સુખન સંતાકના કેમ કે અપશુકનિયુ ગણાય

૯૩ ૪ આશિય આપતા સગલ હૃદયના વગ પણ આપી દે છે એ ઉદાસીન થઈ ગયો, તો મદાગ લખત, એ જ આપણી ધણીખરી સ્ત્રીઓની વૃત્તિ પુરુષ જાતે આપથી વર્તણૂક સુધારે તો સ્ત્રી પાછી તેને સવાઈ અનુકૂલ બની ગહે વચના માળા માટે ખાગ્ને જોરો પાડ્યું ન વર્તાય એટલે “ ગહે તો આપથી, જાય તો સગા આપથી એ આપણામાં ઠહેલત ચાલે છે તે પુરુષાનું ઘડતર છે, પુરુષને પક્ષપાતી સ્ત્રીને અન્યાયી છે

૯૪ બીજી કર ? — એ વિચાર જ આવતો નથી, એસો નિખાલસ અને કુલીન ખરો પણ આમાં નિરપેક્ષ તે મનન-મંથન જાતને ફેસનામણુ જેવું પ્રેર્યું છે, તે એ વચનોની અતિગદગલતાએ જ પ્રુણ પડી જાય છે

૯૫ ૮ લોકવખાણુ તોખચત્રીપણામાં કત્તેના, હવે સાલરે છે સાલરે છે અને અગન ગર ■ ૮ તદને રોહની તાક્ષાત્ર મૂર્તિને-અગ રોહને પણ અવગણ્યો, તગ્ગોબો ૧૩-૧૪ હુ નથી ગમી નથી દદ નથી સન્ધ તથાપિ તહારી જોડે તો છીજગપણુ અપ્તગીપણુ

દોલ કુટિલતા આદિ ઘનના લગી નહીં થતા હૃદ, શ્રદ્ધા મળ. વચનથી શુ વધારે ? [' મદાન' મોનેટ ' આશ્રિતિ પદેવી - ૫ ૭૩-૪.]

૯૬ : ૩ : મદાન લણી સેશ પણ દયાભાવથી તુ મને સ્વીકારે. તે મને ન ખપે નગખાવો — “ પ્રિયે, ન પ્રેમ મૂંનરી. ” ૪ : મને તુ પૂરેપૂરો ઓળખી લે એ જ મદારે મન અવ્વલ લક્ષ્મી છે ને, હું તો હું આવો આવો. ૧૧ : હાય મુજ આહવા - (૧) મદારી માથે હગ્નમેળાપ કરવા, (૨) મને ઉદ્ધારવા

૯૭ : ૪ : ચંદ્ર ઓપરિપતિ છે, પતિ જ સ્ત્રીજીવનનો નૈવાતુક છે. હું ત્વમાગી સોડે હોઉં અને કુછંદાદિ ત્વમને આશ્રયે ? - અશક્ય ! ત્વમને અતૃપ્તિ મહેરો જ નહીં ને મદારી વાન દેટવી સામી છે તે અનુભવે અનુભવે જાણશે. વળી તમ માથેના મદધર્માચગ્ધુમા મદારો થ કેવો કેવો હિદ્દાગ થશે ને, અને વળી માનુષદ — નારીજીવનનું શિખર — પતિથી જ પત્ની મગ કરી શકે. સદધર્માચગ્ધુ દાંપત્ય જ પગમ દિત છે, પગમ સાધુ છે

૯૮ : ૪ : ઉપગ - જીવનપ્રવાહની માન સપાટી ઉપગ ૬ : પવન : વ્યગ્નિ આમખામની મગિરિયતિ. ઉદ્ધિ : આખો વિગટ. કે હું હું તો માનવી, પણ માનવીરૂપ પામ્યો પશુ, પતંગ, કેવળ, ભૂખાળવો દિ'સક, આદિ અવસ્થાઓમાંથી ચડતા ચડતા, એ સમુદ્ધાંતિ સીડી (' બાયો-સોનિક્કય ઇવો મુશન ') ના નીચલા પગથિયાથી વળગી મહેલ - દહી ના લગ્નથેન - દેહલોક વાસો પડના તિમિંગલવરોમાંથી લાગ મળ્યે ઉપગ ફૂટી નીકળે છે. અદૃષ્ટ કાકતાનીયથી, મગિરિયતિમાના એપોથી, સર્વ-વ્યાપી દૂષણો અને વાસનાઓથી : એ બેડી બંધનોથી છૂટા થકુ એ જ મદારો સાચો સ્થાપી આશન છે તો હે નાતા મદારુ પગિનાણુ કર, મદાગ પ્રયત્નોને જય આપ કે મદાગ જીવનરૂપ અર્ધ વિશુદ્ધરૂપે ત્વારે ચગ્ધે

કં. કાચમા લય કેવો અર્થલોતક અર્થપોષક બની શકે તે બધા ' બેન્ક વર્સ ' નું વાહન જ ધગાવે છે કાવ્યકલાના

ગિખગ બ્લેન્ક વર્સે જ મગ ચાય સંગીતભક્તિના નિશાન, જાવ, સિદ્ધિ
 નહે અત્યંત લિન છે સ્ફુટ અર્થ સંગીતનું વાહન જ નથી કવિતા
 પગ સંગીત હુમલો કરે તેથી જાને વણસે પણ સંકાઓથી ખોટા ગવાડે
 ચડી ગયેલ પ્રાંતને આચા ચીલા પગ આવી જતા વાગ તો લાગે, કેમકે એ
 તો આખા રુચિતંત્રની ક્રાન્તિનો મામલો

૯૯-૧૦૦ : પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા અનન્યતાને જ જોઈ ગ્હે, એથી
 જ મોહી ગ્હે, અવગ તમામ જોને તુચ્છ વર્સે, એ "બાર્ધગિનિઝમ"
 સાચો પ્રેમ હોઈ જ ના શકે પ્રેમજીવન જીવી રહેલ પ્રેમી જોડા ચોતરફ
 છે, જુવો આ, જુવો તે, આપણે કે આપણા પ્રેમથી એ ક્યા કમ છે?—
 બીજા મનુષ્યો ય સુપાન છે, ગતિમય જીવનો ચોછા વર્તાય આપણી
 દષ્ટિની જ કસૂરને લીધે,—એ આપોઆપ જોતી દષ્ટિ જ પ્રેમ પ્રેમોત્થ
 દષ્ટિ છે. પ્રેમી યુગલ સાધે છે પોતાનું ઐક્ય, અને જોઈ શકે છે એવા
 જ અદ્વૈતભાની યુગલો સંખ્યાબંધ મહોમા, દેવોમા જ્યા જુવો ત્યા
 સર્વ ન 'મ્યુઝિક ઓફ ધિ રફીઅર્સ', 'ડાન્સ ઓફ લવ' એતના=ગતિ,
 રતિ=એતના (આનું તત્વ છે સાર્વત્રિક અનંગતા, જે ન પાંખનાગ
 પાછા પડે, 'વામમાર્ગી' બને વિષયનું આ પાસુ આ અતિ ટૂંકી
 અનામા સ્પર્શુ જ નથી)

૧૦૧ ઝંખા, ઝંખના મેળાખેચા છેલ્લો શબ્દ આડકતરી રીતે
 જ જણાવે છે કે પ્રસવેલું બાળક પુની નથી, પુન છે

૧૦૨ આ કૃતિ મૂન હતી ટેનિસન 'પ્રિન્સેસ માના એક ગીતનો
 અનુવાદ, એટલે એમા પં રહેલી છેડે શબ્દો હતા—ધાન્ય લણતા
 એમ એ મા લણકાર લણુની એક યુવતીને લણણી કરે ખેડૂતદંપતી
 અને આ યુગલ છે મધ્યમવર્ગી 'લદ્દલોક'—એ વિરોધ ખૂચ્યો આ
 ટિપણવાળા એની નોટબૂક અકસ્માત મ્હારે હાથ ચડી, આ એની ટીકા
 મ્હને સાચી લાગી, અને એ તગજૂમો ગદ કરી અહીં મે નવું જ સાનેટ
 મુખ્ય છે, જો કે મૂલ કથાચોકસાને વળગી ગ્લો છુ કુણેરી, વિશેષ
 કુણી અતિથિ, અનિશ્ચિત દિવસો માટેનો પરાણો

૧૦૩. યમજ્વનિકા • જ્વન ઉપ- પડી જતો યમ નામે પડે.

૧૦૪. આપની સ્મૃતિ કાલ અને ભૂતકાળની ખરી જનેલી વાસ્તવિકતાઓને સ્થાને આપણી વ્યક્તિએ પોતે પોતાને ધીરધીરે ઉપ-નવી લીધી છે તેની સાવનાઓ અને રુચિઓને તૃપ્ત કરે એવો કલ્પિત ભૂતકાલ ઉપ-નની તેને જ સાચા લેખે કસાની આપણી જાતને પણ રોસલાવવા સમર્થ છે આની દિલ્લરેખી('હિપોક્રની')ને ઘણી સ્મૃતિઓ વગ થતી હોવાથી જ ઘણીખરી "આત્મ-કથનીઓ"('ઓટોગ્રાફોગ્રાફી')ને માનસશાસ્ત્રીઓ ઐતિહાસિક સાધન લેખે ઘણું નીચું સ્થાન આપે છે, આત્મકથનીઓમાની બચપણ, કિશોરવય આદિની દરેક અગત્યની વિગત માટે સ્વન-ન ('ઓબ્જેક્ટિવ') પુગવાનો આધાર આવશ્યક ગણે છે. —તો શું બાલ્યકાલમા પછુ હૃદયવલ્લભનું શિશુ કિશોરરૂપે આ દર્શન, દેવળ સ્મૃતિનું ઇન્દ્રજાળ ? બેશક !

૧૦૫ આ મૂલ લખાયેલ "ટ્રાય મારગ" નામે, અન્તરેન્દ્રી થોડા માઈન કુંગનાળ પ્રદેશમાનું એ મોટું ન કહવાય એવા કદનું સંગ્રહ એના ખાળાશુભા એવી સપ્રમાણુ સુષુક્તાએ ગોઠવાઈ ગયેલ કે સહેજે લલિત સુન્દરતાનો મોહક નમૂનો લાગે, ખાન કરીને વર્ષા ઝાનુના થોડી થોડી વારે પનખાતા દરશોમા પછુ મે અન્તરેન્દ્રી છોડ્યું ઈ ૧૯૦૪મા અને પછી ઘણું વર્ષે અન્તરેન્દ્રી ગવર્મેન્ટ કોલેજે શાનાબદી જીન્વી તે ઉત્તરેન્દ્રીમા ત્યા ગયો. વચવા અન્સામા અર્ધ દિનમધી વધાર કોઈ દેગ રોકાઈ શકેલ નહી એટલે કશું બેવા બઈ શકેલ નહી. અને દરમિયાન સહકારી મહાનનિર્માણસૂત્રિ અન્તરેન્દ્રીમા ય પ્રવર્તેલી અને છેક ટ્રાય સાગ- લગી અન્તરેન્દ્રીએ બાજુ બિનતી સ્થિતિની મુરિસમ કોમોના મંડળોની ગંદી ઉપનાત જૂખ જેવી નેરીઓએ લગઈ ગયેલી બેઈ.—એટલે વિષય એ જ ગાખીને વિશેનામ રેની નાખનુ પ્રાપ્ત થયું. આજે આપણો સમર્થ સ્પષ્ટા ('નિવિલિએશન')

ભૌતિક અને પાયાની જરૂરોને પૂરી પાડવાના સ્તુત્ય પ્રયાસમાં સુન્દરતાઓને બેડાળતાઓમાં ફેગવી નાખવા એટલી બાહેશીયા પ્રવર્તી નહો છે કે કવિબન્ધુઓએ પોતાના કાંચનજંઘા અને દાલ સરોવર જેવા દર્યોના વર્ણનોને પણ એ વિશેષનામો આપતા એતતા ગદ્યો રે ભાઈ ! ખણે દીઠી છે કાલની રહવાર !

નાયિકા કહે છે—વાહ ! સુન્દરતાનો અવધિ ! નાપક દુર્ત સંભળાવે છે, “ આ સૌ સુન્દરતાનો મેં તો સૌ અવાજોને મધુરતા બનાવનાર આ પળે થતો તારા આ ટીકો જ ! ”

૧૦૬ ભરે વિશ્વ આપ્ત, સગખાવો—“ ગતિ વહન સૌ થંભી ” અને “ મધ્યાહને વર્ષાદ દૈ . ” આખો વિગટ બરફના ગિરિ જેની શીતનના ભરી પણ સચેતન ગતિનો જ આવિર્ભાવ છે ।— છે ?—શુ નથી ? તો આ નિચોડ સામેની હકીકત, આ કુંદનમાં શ્યામિત છે ખરી ? વ્યા છે ? એ નથી જ એ વાત તાચી ? કે આપણે ભોટ, આપણે જન્મગુડા એને ભૂતી જઈએ છ, જેતા ય અદીકું કશિયે છ ।—એ જ વાત નક્કર સત્ય ? ‘ આખજેઠિવ્લી વેગિ-કાયમલ ’ સત્ય કશુ માનક વારુ ? શંકાતી બાજુનું નિરૂપણ આ જૂતિમાં નમશું હરો, પગનું છે ખરું એવું જરૂર જોઈ લેવું

૧૦૭ ખંજનપિચ્છ, પંખીના પીછાના રપશં જેવું રિમત

૧૦૮ સવિતાની અંગા નાગ, સૂક્ષ્મંડળ હજી નહોતું તે સમયે આખો વિગટ આ ‘ નાગ ’ પ્રવાહીમય હતો, તેની સખી એને સાગ-કહીશું ? એમાં ગતિમાન પ્રવાહીને તરંગ કહીશું ? એ ગતિ સાથે ઠંડા ઘેન વ્યાપક પણ મંદ સાદન “ સ્થા ” કહીશું ? બા ગં ટિળકકૃત ‘ આગ્નિયન પુનક ઉપ-ધી સુચિત

૧૦૯ ગગન અને પૃથ્વીનું યુગન એમનું મુગન ચુપ્ત તથાપિ ગુપ્ત દેઈ જ ના શકે એ વિરોધાભાસી હકીકત ચમત્કૃતિનું મૂલ ! બન્નેનું

વિધુ વાદળાનું લઘુ સુગત, ખજૂના=મહાસુગત, એ લઘુ સુગતમગ્ન લઘુયુગ્મ આ મહત્સુગતમગ્ન મહાયુગ્મને પુષ્પવૃષ્ટિ વગેરે વડે સત્કારે વધાવે છે એ માત્ર આપણી કપના આપણી ઊર્મિલતાને આભારી છે. કેટલાક કાવ્યોમા સગલતા આવશ્યક માને છે. સૂક્ષ્મ, ઊંડા વિશિષ્ટ નિરૂપણો ઘણાને દુર્બોધ ગ્રહે તે સાહિત્યની મર્યાદા નથી, અનધિકારીની અશિષ્ટતા જ છે.

૧૧૦ : ત્રાવણકોગનો ‘ પાટવી ’ એટલે શ્રેષ્ઠ મતંગજ. સભા-મંડપોનો મોટામા મોટો વચસો ગતલ તુ વીશ વર્ષનો હતો ત્યાંથી એકલ ૫૦૮ ઉપાડી ગાકવી જરાજગ્ન જોડી આપતો આવેલો, અત્યારે સોની વયે પણ એ તારી ફગજ એવી ને એની ઉત્તમ રીતે જાળવતો રહ્યો છે.

૧૧૧ : કંઠે સજી, ગોખી લઈ, કંઠે માલાની જેમ પહેરુ.

૧૧૨ : તબે અમથો નકારો નથી કરતો, આ ક્ષણે તુ ખરે જ વિદ્યેપદ્મ છે, આત્યો જ અલ્યા ભોડ, તે મહેને દ્રાણ્ય ધાર્યો ?

૧૧૩ : માનવજીવુડાની સો અનુભવે ય શેની હટે ધોગ અરાન-જન્ય હડ !

૧૧૪ : ગતદિવસ ગાળિયે ઠ. અણ, અધુરી. આ ને આ જીવનપ્રવાહ સમુત્ક્રાંતિ પ્રતાપે સ્વર્ગમા સમાન ખની ગ્રેશે એમ જોઈ શકે છે, શાસ્ત્રીય પુરાવાઓને આધારે શ્રદ્ધા સેવી શકે છે.

[ડો. જયલિયન હર્શવીના સોનેટનો અનુવાદ પ્રથમ ઇપાથો ‘ સંસ્કૃતિ , જન્યુ ૧૯૪૮ પૃ. ૩૨. લેખક અનુવાદ ઉપર પણ કેટલું કામ કરતા તે આ બે પાક સગખાવવાથી પ્રાસ-ગ્યના સુદ્ધ ફરી કેરી નરીન નિપજારી છે વગેરે જોવાથી સમજાશે. ‘ લાણુકાર-આવૃત્તિ ખીજની ડોગ પાના મુકી બાધેલી ખીજ નકલ ’મા પૃ. ૨૫૦-૧ સામે આપેલું ટિપ્પણુ :—]

જીવન સહજીવન છે અન્યોન્ય ઓળખાત છે એ જ આ મુગ્ધ મધ્ય-
કાલીન સૈકાઓ દગમિયાન ચાલેની હીનપદ્મપગએ મુગ્ધ સંલોભ કેલિ
શૃંગાર આદિ શબ્દોને એક જ અતિનિરૂપિત કંદર્પી ('સેક્સ્યુઅલ')
અર્થમાં રૂઢ કરી દીધા છે, તે દુર્લાભ સામે અર્વાચીન અને હવેના
કવિઓ, વિવેચકો, ચિન્તકોએ ઉદામ નિગ્નત્ત્વ થઈ કુવાનુ છે
સંલોભ શબ્દનો અર્થ સાથે માણુવુ, સાથે સહર્ષ અનુભવવુ, સહવાસ
સદચાર સહધર્માચરણ બંનેના કર્તવ્યોની બંનેએ સાથે ગંહીતે
બળવણી, બંનેએ સાથે સાથે પોતાની ઓતપ્રોત પ્રતિભાના પોત
પોતાની રીતે આવિષ્કાર એવો છે, તેમાં કંદર્પી ભોગ માત્ર એક ઊંટાશા
અપૂર્ણાંક જેવો — કહો કે રૂંધી મોટા નહીં એવો — અંશ છે, તેને
બદલે આ અતિહીન (લગભગ નપુંસક 'ઇમ્પોટેન્ટ') પદ્મપગએ
લગભગ પૂર્ણાંક કે એકમનુ મદત્ત્વ તેને આપી દીધું છે જ્યાં જ્યાં ગતિ,
મુગ્ધ, શૃંગાર, અલિસાર, કેલિ, સંભોગ કે એવા શબ્દોના પર્નાય આવે
ત્યાં આપણા 'નમિક' 'સહદય' કાન્યશાસ્ત્રીઓ અને સૌન્દર્યચિકિ
ત્સમે બસ કંદર્પી સૂચના અને ધ્વનિ જ જોના કરે યૌવન પૌરુષ અને
જીવનના તમામ ઉત્સાહો અને ઉદ્દેશો જીવનના તેમ જીવનબિંધિ
સાદિત્યના શબ્દગારો છે, નહિ કે આપણા મધ્યકાલીન લેખક નપુંસક
જેવો એનો માત્ર શૃંગાર ગસ !

ખ અને ભૂ બેયનું જીવન સહજીવન છે સહધર્માચરણ છે મુગ્ધ છે
એ ભાન આપણને વસન્તમા કે વર્ષામા ઉપાધડીએ કે સુચારિત્યોધડિયે
ખીજની ઝગકે કે અમાસને અધારે ઓછું અછડત્ જ થાય છે મીઠમ
તો એટલી હેગન હેગન કરે છે કે તેમાં આપણે કશું જોઈ પણ ના
શકિયે તાત્પર્ય કે કોઈ ખાસ ધ્યાન ખેંચતા દરયની ગેઢાગરીમાં જ
આપણાથી કુદન્ત વિભૂની મુદાઓ જોઈ શકાય બે મયાનુ ઐકાત્મ્ય,
અદ્વૈત, એ જ જાંનેની પ્રતિનુ મુદુ આવિષ્કાર, જાંનેનું મુગ્ધ,
જાંનેનો શબ્દગાર, જાંનેનું તાત્ત્વિક જીવન

વિદ્યુ વાદળીનું લઘુ સ્ત્રુત, ખભૂના=મહાસ્ત્રુત, એ લઘુ સ્ત્રુતમગ્ન લઘુયુગ્મ આ મહત્સ્ત્રુતમગ્ન મહાયુગ્મને પુષ્પવૃષ્ટિ વગેરે વડે સત્કારે વધાવે છે એ માન આપણી કંપના આપણી ઝિમ્મિલતાને આભારી છે. કેટલાક કાબોમા સગલતા આવશ્યક માને છે સૂક્ષ્મ, છોડા વિશિષ્ટ નિરૂપણો ધણાને દુર્બોધ નહે તે સાહિત્યની મર્યાદા નથી, અનધિકારીની અશિષ્ટતા જ છે.

૧૧૦ : તાવણુદોગનો ' પાટની ' એટલે ગ્રેટ મતંગજ. સલા-મંડપોનો મોટામા મોટો વચ્ચેનો મતંગજ છુ વીચ વર્ષનો હતો ત્યાંથી એકલ પંડે ઉપાડી ગોઠવી બરાબર ખોડી આપતો આવેલો, અત્યારે સોની વયે પણ એ તારી ફૂજ એરી ને એવી ઉત્તમ રીતે બળવતો ગયો છે.

૧૧૧ • કંઠે સજુ', ગોખી લઈ, કંઠે માલાની જેમ પહેરુ

૧૧૨ • ત્હને અમથો નકારો નથી કગ્તો, આ દાયે છુ ખરે જ વિદ્યેપરૂપ હો, ચાલ્યો જ અત્યા ભોડ, તે મ્હને દાણુ ધાર્યો ?

૧૧૩ • માનવજંતુડાની સો અનુભવે ય શેની હટે ઘોગ અચાન-જન્ય હડ !

૧૧૪ • ગતદિવસ ગાળિયે છ આણુ, અધુરી આ ને આ જીવનપ્રવાહ સમુદ્રક્રાંતિ પ્રતાપે સ્વર્ગગા સમાન બની ગયેશે એમ જોઈ શકે છે, શાસ્ત્રીય પુરાવાઓને આધારે શ્રદ્ધા સેવી શકે છે.

[ડૉ. જયુલિયન હક્કરનીના સોનેટનો અનુવાદ પ્રથમ છપાયો ' સંસ્કૃતિ , જન્યુ ૧૯૪૮ પૃ ૩૨. લેખક અનુવાદ ઉપર પણ કેટલું કામ કરતા તે આ બે પાડ સગાવવાથી પ્રાસ-ગ્યના સુદ્ધ ફરી ફેરી નીન નિપજની છે વગેરે જોવાથી સમજશે ' લાણકાગ-આવૃત્તિ ખીજની દોગ પાના મુકી બાદેની ખીજ નકલ 'મા પૃ ૨૫૦-૧ સામે આપેલુ દિપણુ :—]

૨-૪ હે ભાઈ, કેવા મોહક તહાન ગીત, વળી ગગને ઊઘા કરે છે, સેલી ગદે છે, સા તહારી તેજેમય આત્મિપંપગની શી સૌન્દર્ય-હતી ! અનેક બંધને જકડાયલા અમે નિતદિવસ અમાઁ જીવન વેડી ગહા છિયે, ત્યા તહાર આનંદી લીલાજીવન અમને અ-ધન (અભોમ) બલકે દિવ્ય કેમ ના લાગે વારુ ! વળી આ તહાગે આનંદ પણ મૃતો વિમુક્ત, જાણે દિવ્ય જ !

અહીં “ અંટાલને ” એ ઇંગ્લેન્ડ મહાકવિ ગેલિની મુખસિદ્ધ કૃતિની ૧લી કડી હકમલીના ધ્યાનમાં છે, એ સુખષ્ટ છે

૫-૮ પણ રોલી તો જે વિગત અંબામાં પંખી પેસી ગયો છે, તેમાં જાતે કુખી જાય છે,—મધુર જેમ પદમાં અહીં પંખી આપણા હૃદયનેય ગ્રિય અર્થ પડે છે એની એ જાતિની પ્રતિનિધિ કવિ સુંદર આલેખન કરે છે પુષ્પહાડ કુલ જેવા હનન હાડવાગે પાખો ફફડાવતો અતિસમીપ આવી જાય છે, તે પાછો માગ પાખો ફફડાવતો જઈ બેસે છે વામ સુંદર પંખીની જેવાની તાસીઁ એની દોષ છે કે તે આપણને તો ધૂર્ત ન લાગી જાય. અનન્યઅધુરી સંપૂર્ણ.

૬-૧૪ સૌને જાનિની ન્યનામાં આવશ્યક મનાય છે ઉત્તગર્ધ માં પૂર્વાર્ધ મંતા લિજના આણી આખી ન્યનામાં જૈ ચને સંકુચના વાગુ જૈન્ય બનાવતુ લેઈએ અહીં પૂર્વાર્ધમાં માન પંખીપ્રતિનિધિ વર્ણન હતુ, ઉત્તગર્ધમાં એ ઉપન્યાય વધાર સામાન્ય અનુમાન કરિ આપે છે પંખિ ૮ લગી ચતનુ વર્ણન હતુ બેચક, ગેચક થાય એ રીતે હવે નિ ઉમરે છે, ચૂલ ઉપન્યાય મૂલ્ય પામી જાય એવી પુદ્ધિઓ દોષ છે વિનન મહામાત્રમાં જે જીવનનન (‘લાઇફ ફોર્સ’) સર્વવ્યાપી છે, તે પ્રાણી યોનિઓની થન ઉપન થન સમુદાયનિ સાધ્ય દરે છે તો આ પંખીયોનિની પ્રતિમા જે નિશિદ્ધાઓ આપણે લેઈ તે ઉપ થી સાદ્ય આપે (‘by the force of analogy’)

માની શકાય કે સમુત્ક્રાંતિના ઉદ્ભવથી બીજી યૌનિઓમા ય આનંદ-મયતા અને બીજા લોકોત્તર ગુણોનો આવિષ્કાર ખસૂર (નિદાન) થશે.

“ચૈતન્યગંગા” જેની પદાવલિથી સામાન્ય હિંદી વાચનાગને પોતાને પરિચિત વેદાન્તવાદ પણ યાદ આવે. પરંતુ અહીં એ વાત પ્રત્યુત નથી: સમુત્ક્રાંતિવાદ શ્રદ્ધેય હોવાની જ વાત છે. એટલે ચૈતન્યગંગામા વિગટે ઓતપ્રોત ચૈતન્ય એટલો જ છે. ગંગા શબ્દ નિર્ગર્થક જેવો જ છે.

૧૧૫: દગડ, પત્થર (મગડી). વસો, વસ્તુઓ. પ્રવાસહીપ, પ્રવાસાના ટાપુઓ (‘એમગ્લ્સ આઈલેન્ડ્સ’)ના સાથરે સાથગ.

૧૧૬: ઘોડલે ચકિ, ખેલગ્રામ મસ્તીમા

[‘લણ્ણકા-આવૃત્તિ બીજીની ક્રમ પાના મુકી બાધેવી બીજી નકલ’મા પૃ. ૨૯૪ સામેતું દિખણુ:]

૬. જીવનમા હસવાથી ગડબડ વિરોધ, એટલે તે પહેલું સાબરે. ૭. મટક: મટકુ, પલકારો. ૮. એ દરેક સત્ત્વ, તેમ એમની હાગના બીજા. ૧૧. કટ: કપડી અને ગ્રામ વ્યૂહ ૧૩. નિર્ગત: (૧) સનાતન, (૨) જગત્ અર્થે વિનાની. ૧૪. ન્હાને અમથે મોઝે પણ આપણી સૌની શી શી મજાક ઉઠાવે છે, જો!

૧૧૭: ધન, પ્રવાહી કે હવાઈ એ તથા વર્ષના દ્રવ્યોમાથી ગમે તેને ગમે તે વર્ષનો આકાશ આપવો; અનેકાનેક જડ વસ્તુમાથી વિદ્યુત, લોહચુંક શક્તિ, હિમા, મતિ આદિ રૂપાંતર ઉપજવવા; સ્થાવર ને જંગમ, અદૃશ્ય ને દેખાતું, આશ્વાસ્ય ને સંલગ્નતા બનાવી, એવી અનેક ઉચવપાયલો દ્વાન તંદમારો ઉપયોગ કરી લાલ ખાટું છું. તેમ તંદમને ય મૂળે છે તેથી વધારે સજીવન બનાવી લઉં છું.

૧૧૮: કસોટી પત્થર પર વિશુદ્ધ હેમની જે રેખા પડે છે તે મુગ્નિ, એ તંદારું મંત્રન્ય છે નહીં. લૌકિક જ વિજ્ઞાનસમૃદ્ધિ વગેરે

સદાયન્ધુ લગ્નિ લલાઈ ચાગ્નિના અનિવાર્ય ફલરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે એ પણ તુ સ્વીકારતો નથી, એની વિરુદ્ધ જતા અનેક દાખલા તુ સંભાર્યા ન્યા કરે છે જુવો આની બોડી સમુ ગ્યાયેતુ સોને આ પછીનું

[‘લઘુકાન્ધ-આવૃત્તિ બીજી’ના દિખણુ પૃ (૧૩)માથી—]

આશરે ઈ ૧૮૫૫ ‘મદાન સોનેટ’ જાપતી વખતે જડણુ ન્દોતુ

૧૧૯ આધના, આધણિયા મરીને ત્દને ઘેરી વગી કબ્જ કરી લે છે અસત્, અધઘ્રક્ષા, ધાત્રાખગ ધર્મો અને પંથોના સિદ્ધાંતો (‘દીક’)મા પન્મ સ થો તરીકે સ્વીકારાયેલા. સદાયગ્ના દદ વર્તનથી જે ચળ્યો તેને વગી સત્યાસન્યની કસોટી જ શી ? તુ બસ ત્હાગ માની લીધવ નાતાના ચળ્યે પઓ પઓ ત્રાહિમામ્, ત્રાહિમામ્, જમ્યા કન્ધૂમાડાના ગોન્ગોટમા ત્દને શુ દેખાય ના દેખાય, તુ જ જળ્યે લાઈ ! ત્રાહિમામ્ લજન ધૂન, તુ હિ શગ્ધુ, જતે તો કદાપિ કુ દુ ફિલે ચડાય જ કયાથી,— એ જ લસે ત્હાન પન્મ સત્ય સાચુ સત્ય ત્દને હવે લભ્ય ગ્લુ જ કયા ? સત્ય છે આત્મા જેટલુ જ દુર્લભ-નાયમાત્મા બલહીનેન શીલવિહીનેન લભ્ય બલ માટે શીય માટે સર્વેલમાથી પાછા નિર્મલ થવા માટે પાગ્ની આશ ગખનારો સદાય નિગદ્ય જ થવાનો

[‘લઘુકાન્ધ-આવૃત્તિ બીજી’ની ‘ઝગ પાના મુખી બાંધેરી બીજી નકલ’મા પૃ ૨૨૩ સામે આ સોનેટનું શીર્ષક છે ‘અતિવિવાસિમાથી ભગત’]

૧૨૦ માતૃત્વના ત્રીલે સંપન માતા મે બોઈ પોતે ખેની ગ્લો છે તે ખેલમા પૂરેપૂરો નિમગ્ન વાયુ મ્ઈ પણુ નતુ મ્ગવા બનય ત્યા તેનો પ્રતિમાર ચોણ જ દીધા હાય એ કુશવતા અને ત્વગ્નિ પ્રવૃત્તિએ એ ખેન ખેની ગ્લો

૧૨૧ આર્યપિતરોએ આપણુ હિત જ તથાથ એવી બુદ્ધિએ સદાયગ્લુની ટ્રેડીઓ મર્યાદાઓ આદિ આપી ગખી છે

૧૨૨. પહેલી પત્નીને છાડનાર પતિ તેને જે કહે છે તે પ્રથમ પાંચ પંક્તિ નિરૂપે છે. પછીની નવ, એ પત્નીનું તેને ઉત્તર છે. [‘લણુકાર-આવૃત્તિ ત્રીજી, ૧૯૫૧’માં તેજ જ પંક્તિ છે. સં.]

। કરાગ, સરેકાગ નહીં : ‘કોન્ટ્રેક્ટ’, ‘સેક્રેમેન્ટ’ નહીં. સામાજિક કબૂલત, ધાર્મિક પ્રતિજ્ઞા નહીં. છૂટો (‘લિબર્ટિસ’) હાકો, કાયદા, રૂઢિ, સમજણ - સૌ નવતર આખો જમાનો બદલાય છે, વધારે વધારે સંખ્યા નવા આચારવિચાર સ્વીકાર્યે જ જાય છે. લગ્નમંથીઓ પણ ચલચલિત - શિથિલ થઈ જાય છે. ત્યારુ તે ખરેખર ખીજું લગ્ન માત્ર છે કે લંપટતા - મા જ પગલા માટે છે ? સ્વચ્છંદ, નિર્ગુણતા (‘લાઇસેન્સ’), આવો અમુક બનાવ ગડાગ જોવાજાણવામાં જસળગ આવ્યો અને આ સોનેટ ગ્યાર્થ ગઈ, એ વાત ખરી; પરંતુ વાચકે, આ સોનેટ અમુક જ જોડા કે ‘કંઈપંનિદ્રાણુ’ (લવ-ટ્રાયંગલ) વિશે છે, એમ લઈ ના દોડવું. અહીંની ખીજ અનેક ગ્યનાઓમાં તેમ અહીં વાચકની એવી જિજ્ઞાસા ના જ સંતોષાય તેને માટે મેં વિષયનું પૂરું “સાધાગણીકરણ” (‘જનગલાઈ એશન’ કરી લીધું છે. એ ચલવિચલ મુદતિયા સંમંધોને લેલે તુ “પ્રણય” જેવું મોટું નામ આપ પણ એવી તરેહનો એક પણ સંમંધ “પ્રણય” નથી જ

૧૨૩ [‘સંદેશ’ ૨૦૦૬ના દિવાળી અંકમાની નોંધ ~]
એનુ જોન્સનના એક નાટકમાથી ઉદ્ભાવિત

Ben Jonsen - “It is not growing like a tree.” એનો વિભાષિત અનુવાદ

૧૨૪. સન્ખાવો ‘ગાંધીજીની પાકિસ્તાને ચડાઈ’ એમાં છેલ્લી બે પંક્તિ

૧૨૫ લવા જણોની લવમનમાઈનો ખરો નિકપ એ ખૂગ જણોની ખૂગાઈઓ છે

૧૨૬ : [૯ = ૧૩૦ - ગિયાનો રીંછ (Bear) થી ઉલેખ થાય છે, અહીં ૧૩ (૧૩) થી કર્યો છે. ૧૦ : અહિં સાચુ - ગાંધીજી.]

['લણકાર-આવૃત્તિ ખીજ'ની 'કોગં પાનાં મુદ્રા બાધેવી ખીજ નકલ 'મા' ૧. ૧૫૦ સામે આ સોનેટ છે તેની નીચેનું 'ટિપ્પણ' :-]

લક્ષિના અતિરેકનો મત “ નિમિત્તમાત્ર લવ, સવ્યસાચિ ” એ સલાહ નિરૂપે છે, જે નર્મ દેહલિખિત અર્થાત્ ઘોર અનીતિ છે. મનુષ્યે અવશ્ય સ્વીકાર્ય જવાબદારી એટલે કર્તવ્યમનવણી. નાસીકાગ્નો યોગ્યો નકાર છે.

શાસ્ત્રીયનાના અતિરેકનો મત કે મનુષ્યની શી નિસાન, એ તો જુદું બાપકું, બહુ બહુ તો અગણિત આનુષંગિક કાગ્જોમા ગણાય, એ સામી બાજુની એટલી જ ઘોર અનીતિ છે.

એ વચ્ચેનો માર્ગ જ “ સોનેરી ” નીતિનો વચસો માર્ગ છે

૧૨૭ : ['લણકાર-આવૃત્તિ ખીજ ' ટિપ્પણ પૃ. (૭૨) :-]

૩ : નિશા + અંત. ૪ : અમને તે વખતે અમાર્ગ લાવિ આવા થશે ને આવા આવા અમારા ઉદ્ધવ થશે એ જ્વાના અત્યંત વ્હાલા લાગેલા. ૭ : સ્વજનભક્તિ. સ્વભૂમિભક્તિ ૧૪ : લખસખા-જુદા જુદા ફોનોમા મળીને લડાઈમા લાગ લીધેલો એવા હિંદીઓ આયરે ૫^મ લાખ. મજૂરો, નોકરો, ખચ્ચર, ઘોડા, જિંટ, આદિ સાથેના, વળી ઇજનેરો, દાકતરો આદિ જુદા. આ સર્વમાથી મુદ્દ ૬૦ મિલિયન ખપી ગયેલા દોઢખે લાખ. હિંદી ઉપગત ઇંગ્લાંદ, ફ્રાન્સ, અને અમેરિકાના લશ્કરોમા પણ કેટલાક હિંદીઓ ધુસેલા. બ્રિટિશ નૌકાસૈન્યમા ધુસેલો એક પાંચસી જટલાંદના નૌકાયુદ્ધમાં લાગ્જ હતો. છેવટનો લાગ મોડો લખાયેલો એટલે આ કૃતિ લણકાર - રહેલી ધારામા મુકાયેલી નહીં.

૧૨૮ : ['લણકાર-આવૃત્તિ ખીજ ' ટિપ્પણ પૃ. (૭૨) :-]

'લિંગિક' પૃ. ૭૨-૭૫. ૮ : વાગિ, સ્વચ્છ, ધોત : સ્થૂન પાણીનું

અર્થ તો ગોણુ, સુક્ષ્મ અર્થ એટલે સંસ્કૃતિ જ પ્રધાન અર્થ. ખાસ ગુણો કે વિરાટ આત્મા સાથે લળી ગયા પછી પણ આ આત્મા બ્રિટિશ સંસ્કૃતિનો સાત્ત્વિક પ્રચારક હજે એવું આ કવિનું ભાવનાદર્શન છે; આપણી સંસ્કૃતિના અદ્વિત કે સાયુજ્યમુક્તિ જેવું નથી.

૧૨૯: [‘ભણકાર-આવૃત્તિ બીજી’ ટિપ્પણ પૃ. (૭૨-૩)-
માંથી :-] ઉપલી ચાર લીટી “ચાલતા + યુદ્ધ માટે લખાયેલી લખાવાની
તમામ કૃતિઓ માટે સૂત્રવાક્ય. એ અને ચીન ઉપગ્ની કૃતિ [સોનેટ
૧૩૫] લખ્યા ચીનનો ‘જનરલિસિસમો’ (મહાસેનાપતિ) મેદામ
ચાનકાઈ શેક સાથે હિંદમાં આવ્યો ત્યારે. ૬ : કુવિગ્રહ. અધર્મયુદ્ધ,
મલિન આયુધો, ‘ગેસ’; ધરિષ્ઠતાલો રેકોસચમૂઓ અશસ્ત્ર વસતી
ઉપર ખામ્મ અને ગોળીઓની વૃષ્ટિ વગેરે; અહીં રોગજંતુઓ વિશે પણ
લખ્યું છે, જે કે આ યુદ્ધમાં હજી લગી એ અસ્ત્ર વપરાયું જાવ્યું નથી.
સામી બાજુએ શરણે આવેલા દેશોની વસતીને પૂરેપૂરી દાખી દેવા અને
પોતાના ઉપયોગ માટેના ઉત્પાદન તેમની પાસે શુલામો હોય એમ
કરાવવાને જે ગુજરવામાં આવે છે તે કુવિગ્રહનો એક અતિ દુષ્ટ અને
ધાતકી પ્રકાર છે. ૧૨ : અલખ-અગણિત, લેખું ના થઈ શકે એટલા
લાખ.

• સૂત્રવાક્યની એ ચાર લીટી —

આઝાદી સંસ્કૃતીનૂ ઉપવન અ-સમૂં ખામરેલું અધૂરું
તે યે ઉચ્છેદવાને અસુર ઉત્પત્યા આતતાથી જાગાદય;
તો એને રક્ષવાને સહ મનુકવના આરાસંપતિ મોધી

{ આવો આવો હમંગો

{ સૌ જૂઠો ધર્મજંગલે ત્યજિ નિજનિજના સ્વાર્થ પ્રવૃત્તિહેતુ.

‘ભણકાર-આવૃત્તિ બીજી’ પૃ. ૨૬૧

+ ‘ભણકાર-આવૃત્તિ બીજી’ ૧૯૪૨ અધવચ્ચમાં પ્રગટ થઈ, તે વખતે
ચાલતા બીજા વિશ્વયુદ્ધનો હલ્લેખ છે.

આ અને પછીનું ઈ. ૧૯૩૯ની આખરમાં. [‘પ્રસ્થાન’ ૧૯૮૬
વૈશાખ પૃ. ૫૬. ત્યાં ‘ડિસેમ્બર ૧૯૩૯’ મુખ્ય મથાણું છે તેની નીચે
બે સોનેટ આપવામાં આવી છે: ‘૧ “નેવર અગેઈન !”’ તે આ અને
‘૨ મુરેપ: ૧૯૩૯’ તે સોનેટ ૧૬૧.]

૧૩૦થી ૧૩૪: ‘અકળભાવિ’ લગીના પાંચે મણકાને એક કૃતિ
ગણવી. ખીજા ચિવાયના ૪ મણકા સોનેટ છે; વચ્ચું પૃથ્વી છે; આગલા
પાછલા બે શાદ્દલવિકીકૃત: તેમાં ખીજા અંતે આયા છે.

૧૩૦: [પાડ નવી આશ્વત્થિની હસ્તપ્રત પ્રમાણે. ટિપ્પણ ‘ભણ-
કાર’ આશ્વત્થિ ખીજા, પૃ. ૭૩-૪ પ્રમાણે -] ૫: ભાષણ અને ભયભયા
માણસા (તુચ્છાર્થે નાન્યતર) સર્વત્ર વિકટાગ્રહે કરે વધી ગયા છે.
ભયભીન માણસ અને ગ્રાણી (સર્પ જેવાં) ભયાનકે બની જાય એ
ધ્વનિ છે. કવિના નેત્ર મેઘના ધન કાળાં વાદળા જમી જાય તેમ ઉરે
ચન્દ્રતા વ્યાપી રહી. ૧૩૧: ૨૦: સંજ્ઞા-માન. છેલ્લી બે પંક્તિ આયા
છે જે ગેય છે એ કાગણથી અથવા પંક્તિ બે નથી ચાર છે એમ, આ
સોનેટ નથી. * ૧૩૨: પેલા વાક્યમાં કર્તા છે ‘એ કુદરત’. ૩૩
માનવ ચિત્તને. ૪૦ ગદર-ધેગી. ૧૩૩: ૪૪ ધનધણ્ણ-ધણ જેવા
વાદળા, અનિલની અમુક ચેટા બાગક જેવી અમુક ગોવાળિયા જેવી
દીસે છે. દગિયો અનેક જાતની ચેટા કની નહો છે. બાળકની, કિશોરની,
પથિકની, સંધ્યાના અધીગ પ્રીતમની. ૪૯: હવાવાધણ - ‘એયગે-
પેન.’ ૫૦: વૈશ્યાનની-અગ્નિમય. ૫૩-૫૬: દરેક ભાવાનાંશ
ખીજનો હગીર, સૌને હગવી હમવી પોતાનું એકલ નામાભ્ય સ્થાપવા
આગુર, ખીજની સત્તાનો અસહિષ્ણ બને આ આ અસહિષ્ણતા ઈર્ષા

* ૫૬: મદારા સોનેટ - નવી આશ્વત્થિ ‘મા અને સમાવેશ એમણે કર્યો
છે. સોનેટની છેલ્લી બે પંક્તિઓને રચાને આ રીતે આર્થાભવિનો કે અનુહાપ
નો શ્લોક આવે તો નિર્વાલ લેખાય એ હવે આપણે ત્યાં ૩૬ સંકેત
(convention) છે.

વાતકરૂતિને પોતાની પ્રકૃતિ (ધર્મ) જ ગણી ગ્હેતો. બીજા લક્ષણ-
વાળા ભાવનાંશ તેમને પોષતી તમામ કૃતિઓ સાથે અધર્મ, હનુવા
યોગ્ય. ૧૩૪ : ૫૭ : જિસસ કાર્થસ્ટ ' પ્રિન્સ ઓફ પીસ ' અને ' સન
ઓફ ગોડ ' કહેવાય છે. ૬૮ : જ ગી યસ—સળગાવે છે કેવળ લકાઈ;
પણુ તે " નેશનલિટી 'નો, આઝાદીનો, ' સિવિલિઝેશન 'ના વર્ચસ્વનો
કે એવો કોઈ પવિત્ર યસ છે એમ ઘોષણા કરી ગ્હે છે

૧૩૫ : ૩ : ફ્રાન્સમા ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશન (૧૭૮૯) પહેલાના
વર્ષોમા; કોલમ્બસી ખંડ — યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમા ઈંગ્લાંડ સામે રવા-
નાયવિમલ આગલતા. અંગ્રાગ બીજામાથી વધીને ૬૬ સંકલ્પ રૂપ
તાગ ખંધામ છે જે અચલ ચળકરો. ૬ : પાસીફિકતટે નવો તારો ચીન.
[' લાલુકાગ — આશ્વત્તિ બીજી ' ટિપ્પણુ ૫ (૭૬).]

આ ચાગ સોનેટ એક સાથે લખાયા એપ્રિલ ૧૯૪૦ના પહેલા
દિવસોમા. [' પ્રસ્થાન ' ૧૯૯૬, વૈશાખ, ૫ પદ. ત્યાં ' આઝાદી
વધરો જ 'ને ' સોનેટમાલા ' પેટામથાળુ આપ્યુ છે. તેમા આ મણુકો
પહેલો અને સોનેટ ૧૫૯, ૧૬૦, ૧૬૧ તે મણુકા ૨, ૩, ૪ છે.]

૧૩૬ : ૭ : પગણુ અર્પણે. પૂરેપૂરો પ્રાણુ સમર્પાને. ૧૦ :
હિંદુલગના દાનની વિજયનો ભારકગ કેન્દ્રે ચડેલો તે' પ્રસ્યો. ૧૪ : પાટ-
નગરી. ગજધાનિ, પાણુ ચણાઈશ, નવે અવતાગ અખકીશ તે રૂસ
પ્રજાની નીજ રાજધાનિ રૂપે. [' લાલુકારોત્તર , હસ્તપ્રતમાથી, ત્યાં
શીર્ષકમા ' આગરથી ઓકટોળગ : ૧૯૪૨ ' એવો ફેગ છે. ત્યાં મથાળે
નોંધ છે કે " This is 16th war poem. 14 in લાલુકાગ.
15th ચીનજપાન-વિગ્રહની ૭ઠી સાલમેલ. ૭-૭-૪૨. " મારી
હપના પોસ્ટકાર્ડની નકલમા ટિપ્પણુમા ૧૪મી વિષે છે : " ૧૪ :
મહાપાટ-પાટનગરી, ગજધાનિ; કવિનો આશીર્વાદ છે કે તુ' પાણુ
ચણાઈશ તે આણુ ચણાઈશ. " નરી આશ્વત્તિની હસ્તપ્રત પ્રમાણુ
પાક આપ્યો છે, શીર્ષક પણુ.]

૧૩૭ : [મારી ઉપના પત્રમાની નં. ૧૧ નોંટની નોંધ :-] ૧૪
ખાણુવ વનમાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુને લગભગ તમામ નાગકુળો
ખાણી ભરમ કર્યાનું વર્ણન મહાભારતમાં જણાવ્યું છે. નાગી સમર્પ
ભસ્મ કંવાનો તેવો જ આ “ખાણકી” યત્ન.

૧૩૮ : [મારી પાસેની નકલમાની કર્તાની નોંધ :-] ૨ સુલેહ.
૪. વિકિંગુ-કિંપ્પો ચોમે પ્રતાગ્વા. ૫ : આધિ : લગભગ નાદારી,
મોટી મંખ્યામા ખેડારી, મકાનો અને ખીજી પ્રાથમિક જરૂરોનો
દુકાળ, નાણાનો કુઠાવો, અનેક અસંતોષો (‘ ડિસ્કંટેન્ટ્સ ’),
માલોમાલ કુસંપ, બખેડા, માગમારી, વગેરે. ૬ : ક્રમ — કમળા.
વાધવુ — પ્રગતિ કંની ૭ પ્રમાન — મદ. જાતીએ હિંમતે ભડ
૮ ‘વધુ’-ગંગ (‘ કમ્પેલેક્શન ’) બદામી ગંગ તુર્ગ, ઇન્દિયનો,
મૂરો, ચાહુદીઓ, આખો આદિનો. કાળો આફકનોનો, હાથીનો,
દિંદીઓમા ખાન કરીને ડાવિડોનો — પણ અહીં બવા દિંદીને
કાળામા ગળ્યા છે, ઇંગનીઓ, અધધાનોને ગોગમા ગવ્યા છે, એમ
પીતવર્ણી — (મીનાઓ મોંગસો)ની આ ગસિનો (સ્વાવો) સિવાયની
આખી દુનિયાને ઢાકલ છે. ૧૦ સમગ્ર આફમજધો, નવંશ,
નવંશ, માનવમાધવો આખી મનુષ્યજાતિ ૧૨ ચીનના પક્ષમા
ભિન્ન હો. આખરો જંગ આને કહ્યો છે, ‘ આખરો ’ ૩૫ ‘ આખરી ’
બદલે વાપર્યું છે, ભાગ દેવાને અવિકારી વિરોધીને વિકારી લેખે
સખવાની શુભગતીમા છૂટ છે (કેમ કે ધણુ હજી વિકારી ચાલે છે)

૧૩૯ : ખીજું — તમાકુ — મેં એ વ્યસન કહેવાતી પગલું
વ્યસનના ઓછામા ઓછા અવશ્યજીવાણી અને સોગતી લેખે દેટલીક
ઉમદા જાતિના કૃતગ કે ઘોડા જેટલી વફાદાર — આદત મેં “ બસ હવે
દેટલા બંસ નહોત ? ” સામી બાજુ “ હજી પણ એના ગારસ્તના
ઉપગ્રામ શું બાકી રહ્યું હોય જ ! ” — એવા એવા હવાઈ પણ લાગે
ન્યાપિ તંગીન નક્કર ખયાલોથી પ્રેરાઈને તેમ મદારી ખોનાની

કસોટી લેખે—ઈ. ૧૮૮૭-૮૮થી આવેતુ અને ખે પેઢી ઉપરાત છસાત વર્ષ આધ્યા કરેલુ 'વ્યસન' જગ પણુ 'વ્યસન'ના અનુભવ વિના હસતાગમતા અને ખરેખર "ચપટી વગાડતા" જ હોડી દીધુ છે, તે અંગત બનાવની નોંધ લેખે—એ "તમાટ્ટ" સોનેટ-લખ્યું છે અગ કુસદે નકલ મોકલીશ.

[એ પ્રમાણે તા ૩-૩-૧૦ના મારી ઉપરના પત્રમા લખે છે. આખે મોતિયાના નરતનો પ્રસંગ આવતા 'વ્યસન' મૂકી દીધુ લાગે છે મુખાર્ધ ૫-૩-૧૦નુ પોસ્ટકાર્ડ મળે છે તેમા એક બાજુ સોનેટ છે અને બીજી બાજુ નીચેનુ લખાણ છે.—]

આ દેવળ અંગત ઉદ્દગાર છે, વિચિત્ર શબ્દાવલિએ અલંકૃત, વળી પાછળ લખાર્ધ છે તે નકલમા લેશે ચહેજૂ સ નથી.

નિરંગી તપ્તી નિર્માવવી, તો તે આવા બીબાની રોલી પણ ભેઠે.

લેક્ટિન વહ આશ્તાળ નહે ઉગા જિન્ને મીયા કે પાઉં મેં જૂતિયા દેખો ! મહેઠ હય સાહિબકી !

૧૦મી ફેબ્રુઆરીએ પહેનું નગર. ૨૫મીએ બીજુ. આજ ગવિ પાંચમીએ થના ૨૪ દિવસ અશ્મા થતા પહેલા હજી બીજા ૨૧ બના. વધારે પણ ચાલે ગર્ભ વખતે જટ પતી મથેલુ દાકતર એ જ. શુભ-જીવાત મુખાર્ધ ૫-૩-૧૦.

૧૪૦-૧૪૧ આ સોનેટબોટ સેનક્રાન્સિસમા બપોત સાથે સંધિખત પગ સહીએ કગવાની મોટી સલા મળવાની આગલી તારીખે લખી છે ચોઘડિયુ ખરેખરી કટોકટીનુ છે. યુ એસ એસ.આર.ની પેતાના કમ્યુનિસ્ટ માર્કસિઝ ગળ્યો ચોતર્ફ ફેલાવતા જવાની નીતિથી આખી દુનિયાની આઝાદી ઉપર મોટા ભયના લેન વાદળ જમતા આવે છે. દુનિયાને આ મહા સંકટમાથી રીન્ને વિશ્વવિખત અનિવાર્ય બને કદાચ તો તે ખેડોને પણ ઉમારી લેના આઝાદીના એક માન બેલિ લેખે કુનાઇટડ

રહેલું મહામર્થ પ્રજનનાક ગભ્ય હામ લી? છે હૃદય'દ અને ફાન્સ જેવા મહાન અને ઇતિહાસે અનન્ય નાટ્યો અમણી લેખે તેની લાયકાત સ્વીકારીને તેની ખેર બાબુએ ખડા ચર્ચા નય છે આ નંબેગોમા હજી હમણાં જ આઝાદીમા પગ ના માકના થયેન અને અલ્પમન તેમ સત્તાની હરીફાઈ અને હાંસાતુમીની સનગ્જના હજી ણિનઅનુભવી ગભ્યોએ ન કરુ ઘટે ૨ મોરોહો અને મિત્ર, ઇઝરાયેલ, અગમ્યાન, સીગિયા ઈગન, અફઘાનિસ્તાન અફઘેશ, થાઈલેન્ડ, હન્ડોનેશિયા તમામને આ અણીનો સમય અન્યંત મુઝવે છે ચીન ગશિયાનુ છે કે ગશિયાથી અનંત ગણાય, જાપાન હજી ગઈ માલે વર્તેલુ તેમ - સમિત આવા - ૨મ જાણુ ફરીને નહીં પ્રવર્તે, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ગશિયાથી ગ્રહવાને બદાને પોતાનુ જેનુ લક્ષણ કરગે એવા એવા લાગે એમને મુઝની ગલા છે આ અતિવિષ્ટ સંબેગો[મા] તેઓ એક આપણા ન્યૂઝેડની અને જવાહર નેરુ લાણી પૂરેપૂરી અદાથી જોઈ નહા છે આ છે આ સોનેટ લેકનો ભાવાર્થ

વૌશિંગ્ગન - યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ એફ અમેરિકા ક્રેકેન્ડ - સોવિયેત ગશિયા પ્રકુલ્ય ભૂમિકાટિ - ભૂમધ્યરેખા આગમનો પૃથ્વીને ઉપમેલ ભાગ શાંત જલધી - પાસિકિક મહામાગ નિખંડપ સી તડાગ - મેડિરેનિ યન સી સૂનના ચથને એક જ પેકુ છે, ભાગતને એક જ પગ છે અહિંસા સિદ્ધાંતે અલયદાન આવેયુગે - આ યુગમા ખનાતનય - જેની ડેમોક્રેટિક નીતિ મુપ્રસિદ્ધ છે બીજા સોનેટની ૧૩મી પંક્તિ અવનગણ્યિદ્વોમા કેમ કે એ છે આ સર્વ ન પમન એશિયાઈ ગભ્યોની ઉમિત ગજ પગેરુ - 'હાથીપગનુ' જવાહર અને ભાગતનુ 'હાથીપગનુ' જોઈ જોઈને અમે તો તેમા જ અમારી પગલીઓ માડીશુ [સ ૨૦૦૭ (ઈ સ ૧૮૫૧)ના 'સંદેશ ના દિવાળી અકમાથી]

૧૪૦ ૧૪ [જૂટા મગજોમાથી -] 'હિંદુસ્તાન' દિવાળી અંક માટે ૫૦ રતુ પહાન્ત - મ્દીક વિવસે અમ્લેપેન કોમન ગંજીથી સંધ્યા ખીલે છે એમ મારી જીવનસંધ્યા પોતાની સુખીથી ખિલવવાને

૧૪૩. [ભારી ઉપગના પત્રોમા સોનેટ ૧૩૬, ૧૩૭ની સોધ કરતા, ખીજ એક (તા ૨૭-૨-૪૪ વડોદરાના) પત્રમા નીચેનું વાચવા મળ્યું જેનો આગ લેનો ભાગ સોનેટ ૫૮ વિષે છે, અતભાગ આને વિષે છે — “I am quite healthy now and absolutely lazy - don't know what is going to happen to me when I am back at my desk in Bombay, so long, has been this holiday, so pampered & patted I have been all along, treated as an old old old raven, but a raven turned miraculously into a smiling swan .. એ ગમે તેમ મહાગ જૂના મિત્રો મહારા આખા જીવનના સાક્ષી — પ્રાણશંકર અને કુલકુવર were inexpressibly happy to have me with them for a fortnight. એ પખવાડિયામા એક સોનેટ લખાયું જેને હું ‘જૂનું મધ’ કહું છું પરંતુ it is not very happy I must confess ‘અનામિ’ આ નણેક મહિનાના ગાળાનું ઉત્તમ સોનેટ છે અને એ વડોદરા કોલેજ મેગેઝીનમા ભાઈ શુકલે છાપી દીધું છે — છાપ ભૂલો સુધારીને વાચશો ”

વડોદરા ભાઈશ્રી કિશનસિંહ આવડાને લખીને ‘અનામીને’ની નકલ મેળવો સાનેટની સાથે ભાઈશ્રી આવડાએ, પોતે લખેની અને પ્રો. દાકોરને ખતાનીને પ્રકટ કરેલી, નોંધ પણ મોકલી તે નીચે આપી છે ભાઈશ્રી આવડાને ત્યા જ એ મહેમાન હતા એ લખે છે કે મૂળ નામ “સૌન્દર્યગમણા” હતું, પછીથી “અનામીને” મથાળું કર્યું હતું મેગેઝીનમા સોનેટ સાથે પ્રગટ થયેની નોંધ — “સૌન્દર્યનો ગસાનુભવ જેમ વધુ જાગે તે વધુ વ્યાપક થતો જાય છે તેમ અતકણનું સવેદન વધુ ને વધુ સૂક્ષ્મ અને પટુકણ જની, કવિતા જેનું સ્વયદર્શી જની નય છે, અને સ્વયદર્શીને વળી નામ શું? અર્ધા

સદી સુધી સૌ દર્શનો સાક્ષાત્કાર કરી કરીને પોતે જ ઔદર્ય બની ગયેની પ્રે દાગની સર્વકપ્રતિબાનુ આ નાનુશુ કિન્નર, એમના પંચોતેગમા વર્ષના સ્મરણમા પ્રગટ કરવા દેવા માટે અમે એમના ઋણી છીએ.”

સોનેટ ૧૪૭ છે કર્તાના છેલ્લા જન્મદિવસનું. આ છે સાત વગસ ઉપનું સોનેટ ૧૪૭મા ગુરુત્વાદી વવણની ચિકિત્સા છે. પણ આ સોનેટ ૧૪૭મા, કાંઈ નહિ તો, દલિતાને-કવિતાગત સૌ દર્શને-અનુવક્ષીને કર્તાનું પોતાનું એક પ્રકારનું ગુરુત્વાદી વચ્ચે પ્રગટ થતું વ્નેર્ધ શકારો

૨ ‘અનુભવી નહ’ નું કર્મ ‘આખી’. ૫. માધુની પતકાવના સુમેળો અવસામા ફૂલતા તન્નો ‘મૃદુ’ દેહલીદીપ તરીકે સર્વ શકાય. ૬-૮ કદી ઘોડા તો કદી આજા જીવો માગ એકવનાભર્યા ગ્રાણ ઉપર વર્ષાને બહોળા દયા પ્રગાવી નહે છે અને માગ જીવને અજન્મ કાન્ત વીના ભર્યા નરોની પેડે ગસથી ગસે છે ૮-૬ તાની ભૂમિને ન તો મૃગજાણી ભૂમિ ગણે છુ, ન પ્રવાહપટમા પ્રતિબિંબિત થતી વિનય તથાપિ મનોન્મ ગ્યના લેખુ છુ, ક ન એને સ્વપ્નની ખૂબી માનુ છુ, તેમ નથી એ અધ્યાન્યા કે અજવાણિયાની ભદુભની નિવૃત્તિ ૧૩ એ તાની ભૂમિનો જીવતો પદાર્થજીવ હુ જરી માણવા ચાહુ છું, અને શબ્દનયના પ્રવાહમા જની ઝીનવા પણ ચાહુ છુ જ છેલ્લી લોટી પૃથ્વીતિલક. હસ્તાક્ષરની નકલ જોવા મળી નથી. પણ ‘એ જરી’ ઉચ્ચાંથી બરોમર પૃથ્વીતિલક થાય, નહિ તો છદ્દી સુતિથી તળગ પાચ ગજાની પંપગ. જેનું અનપજનપ દર્શન થઈ નય છે અને જેને શબ્દમા પ્રતિબિંબિત કરવાનું મન થાય છે એરી સૃષ્ટિના ‘અનામી’ સ્વામીને મંજોધન-વિનિતિ છે કે એ જો જગીક વડુ ઘોખી નયને તો એની સૃષ્ટિને વધુ નિકટનો, વધુ સૂક્ષ્મ, વધુ ગદન, વધુ સ્પર્શ, વડુ આત્મીયતાઓ પરિચય મળી નય અને કાક એને શબ્દનક કરવાનું પછી રાખ બને.

એ “અનામી” (ન-મતિ, નેતિ) લલે ક્ષણાશ માટે જ એની સૃષ્ટિપે પ્રત્યક્ષ થાય છે, પણ એની એ સૃષ્ટિ અવિતથ છે, ધંદ્રમલ કે સ્વપ્નવીલા સમી નથી, લલે કાર્ધ-નામ-ન-આખી-શકાય-એવી છે, પણ છે અને માણુવા જેવી છે, શબ્દલયપ્રવાહમા જરીક એને પ્રતિ-બિંબિત કરવામા જિદગી ખગ્ગી નાખીએ તોય ઓછુ એવી મનહર મનહર છે — આ જ્વતની સર્જક કવિની પ્રતીતિ આ સોનેટમાં નિરૂપાઈ છે.

‘લણુકારોત્ત’ હસ્તપ્રત પૃ ૪૯ ઉપર (તા. ૧૯-૩-૪૩ના [લેખવાળું]) અંગ્રેજીમા ‘Invocation’ છે, જેની પહેલી પંક્તિ છે. “Stay, Thou Nameless ! Stray not yet, I pray, out of my ken.” કુલ ૧૬ પંક્તિ છે. પોતાનુ જ લાગે છે.]

૧૪૪ : [‘શ્લાગ સોનેટ-આવૃત્તિ પહેલી,’ પૃ. ૬૧-૬૨ ઉપરની નોંધ :-] વિલિયમ હેન્રી ડેવીસના ‘લવ્લી ડેમ્સ’નો અનુવાદ, “લિંગિક”મા દૃષ્ટાન્ત લેખે મુકેલો

આર્ગોસના મેનેલેઅસની પત્ની ટ્રાયના પારીસ સાથે ભાગી ગયેલ હોલન, સુન્દગ્તાની દેની લેખે પ્રાચીન ગ્રીસમા પૂજાયેલી ઓફોડાઇટી હોર્ વીનસ; ચંદ્રમાની દેની ડાયના અથવા સેલિની; અને મિસગ દેશની ગણીઓ ક્વીઓપેટ્રા એ ચાર વર્ણુવેથી છે, દરેકને જાણે વર્તિકાની એક જ લકારે ૩ પ્રાકતની—સુન્દરીઓનુ વિશેષણ; ઘણા જૂના કાળની. ૫ પગિણિપૂદ્ની—વિનાશ કરનારી, ભોગમાયાની જેમ કુલકુલા તંહાર વડે પોતાનુ ખર્ચગ લરી લઈને પાછી અસલ સ્થાને સમાઈ જતી ૭-૮ : નાથ—વડકનદેવ, પ્રાચીન ગ્રીક દેવોનો લુહાગ અને યાંત્રિક એની લકી એ ધમક ધમ્વા કરે તેમાથી જાણ ઉપર જાણ નીકળ્યા કરે, તથાપિ નાથ અને લકીની સોડે જ હોએની આ વીનસ તો આગસ જેવી ગેરી જ ગદે, ગ્તાશ એના અંગમા થાય તલ માન ન દેખાય, એ એની અલૌકિક સુન્દગ્તાનો ચમન્કાગ. ૯ : ૧૦ : સેલિની,

જેના હેથ કહો, ફિરજી કહો, એક બ. ખિયતુ' (ખયતું) - કાંસી કાંસીને
 સરવું, બહવું. એવડીમિયત ઉપર પ્રેમમાં પડેલી. પણ એ યુવાન
 બેપરવા, પોતીકા મદાની સૌંદર્યના મદમાં જ મસ્ત; સેલિનીધી
 દૂરમાં દૂર બિંદ્રમાં બિંદ્રી ધનધોર ગદામાં લગાઈને કુંલકર્ણની જેમ
 બિંધતો'તો ત્યાં પણ એને શોધતી દૂંદતી સેલિની પેસી જતી, અને
 એના ઉપર આખી રાત ચુંબનો વર્ણવતી. ૧૦ : નિશાકર નિશાની
 (નિશાકર ચંદ્રની) અધિશ્રવી. ૧૧ : રમરપ્રહરણી રમર (કામદેવ)નું
 અસ્ત હોયને એવી. ૧૨ : મદનમોતી - અતિ મેદુ' મોતી, જેમ મદનમેદો,
 મદનખાટ, મદનનારી, મદનઅંધે વગેરે. ઘી મેવો સમ ખાવા પૂરતાં
 બ એવો છેક કુત્તિસન ખાટ, ઉપદાસમાં મદનિયું કહેવાય છે. દારમાં
 મોટાં અમૂલ્ય મોતી નાખી પીતળાવીને પોતીપાતી. એવા સ્ત્રીચરિત્રે
 એવટનીને પૂરેપૂરો નામનારી. ૧૪ : તું-દેહે - ત્હારી કાયા એટલી તો
 સુંદર તેમાં આવી લોકોતર સુન્દરીઓને અધ્યારોપ પણ કુદરતી.
 છેલ્લી ૫ કિનજોડનો અતિશયોક્તિ અલંકાર આખા સોનેટનું ચિખર
 અને સંધાનક (કાન્ડોન) બની રહે છે. 'લિરિક' પૃ. ૫૮-૫૯
 પણ જુઓ.

૧૪૭ : તા. ૨૩-૧૦-૫૩ના દિવસે, પ્રો. દોશરને ૮૩મું વરસ
 બેકું, તે દિવસનો જ. નં. ૮૩/૧ એટલે આશીર્વાદ વરસનો પ્રથમ પત્ર
 શ્રી વિગ્નયરાય ક. વૈદ્યને એ લખે છે તેમાંથી ('માનસી' જૂન '૫૩,
 પૃ. ૧૩૦-૩૨) કેટલુંક નીચે ઉતાર્યું છે :

.....ત્હમરો 'ભણકાર' અને વિવરણુ વિશે કાડ' તડન અણ-
 ધારેલ મળ્યો. એમા ત્હમે વળા આશીર્વાદ પણ માગ્યા છે. આપણે
 બ'તુડાં એકબીજાને આશીર્વાદ દેનાર્ગ દોણુ માત્ર ૩ જનાં એ આપણે
 વિનયવિવેક છે, આપણી સમ્ય રૂઢિ છે, સે'કડો વર્ષની પરંપરાએ
 જામેલ. તેને તગડોડનાર પણ આપણે દોણુમાત્ર !.....

. સમસ્તાવ-દેન-શુભેચ્છા-મેળવાતી મિદ્ધિ માટે અભિનંદન - ૬૭
 મેળવવાની તે વિશે પ્રોત્સાહન, એ રૂપના બ આશીર્વાદ આપણે બ'તુડાં

એકબીજાને વિતગે શકીએ : મોટેગ નહાનેગને, નહાનેગ મોટેગને, સિદ્ધ સાધકને, સાધક સિદ્ધને.

નથાપિ તદ્દમાગી માગણી માથે ચડાવવાની ફગ્ગ ગણી લઈને આ ચાલતી કલમે લખાઈ જાય છે તે પંક્તિઓથી આ કાગળ પૂરો કરું છું. એને લલે doggerel ગણે. ચાલતી કલમે પણ ઉચ્ચ કવિતા સધાય છે પરંતુ ઘર્ષ સુધન પળે જ, શુભં જૂયાત...

ઉમેગશ આટલું જ કે આ ચાલતી કલમે તદ્દમાગ રનેહના પડયા લેખે ટપકાવામેલું આ સોનેટ છે એવું પ્રસિદ્ધિલાયક નથી પ્રસિદ્ધિ-લાયક બનાવી શકીશ તો તે સાફ નકલ તમને મોકલીશ ..

[પોતાના હસ્તાક્ષરમાં કરેલી 'સાફ નકલ'ની ખાણકુલિપિ અનિવૃત્તકાલિક 'કવિતા'ના પ્રથમ અંકમાં પછીથી પ્રગટ થયેલી તે પ્રમાણેનો પાક અહીં આપ્યો છે. પહેલો પાક 'માનસી' જુન 'પડમા પ્રગટ થયો છે તેમાં '૨૩-૧૦-૫૧ પ્રાત કાલ. આશીર્વાચન' એવું મથાળું હતું. એ આખું પૃથ્વીમાં હતું, આમાં ૧૪મી પક્તિ વિસ્તારાગને પૃથ્વીતિનકની કની છે, થોડાક શાબ્દિક ફેન્કાન પણ થયા છે

જૂના રનેહીભાઈ તે, અવગત, શ્રી વિજયગાયક. વૈષ ૧: પ્રયત્ન— પ્રયત્ન કરે છું. ૨ ફલક૦—એ હમેશના જના વસી ન્હા છે તે ફલકને—પૃથ્વી પગની વાસ્તવિક ભૂમિકાને—વગગી ગહુ છું ૫: ખિલ નહા—૧૪મી પક્તિમાં ત્યો (-ત્વમ) જેમ દિ દી પ્રયોગ છે તેમ આ પણ ચિલ રહનાની અસ નીચેનો દિંદી પ્રયોગ લાગે છે શ્રી વિ ક વધને મોકલેના પાડમાં 'ખિનિ' છે ત્યા—પૃથ્વી ઉપગના યથાર્થની ભૂમિકા પર ૫-૮ ઉડનના૦—પૃથ્વી ઉપગની યથાર્થની આ ભૂમિકા પન્થો ઉડનન કનેને ાઈક અન્ય પગમ ઉચ્ચ લોકને ક ભૂમિકાને વાળી ગહેના સર્વ મનોગ્ધોન ચન્મ સ્વાર્થના મલિન અને રેનિન જુદજુદો સમન્ને, ભવેને એ જુદજુદો નગની અન્નમ આપ ફેલાવના લમી ન્હા હોય તો

પણ ૯ ભૂછોડુ ૦—આપણે બુમિના છોડુ તેમને માટે એ નકામા ૧૦
 ઇલ—અહીં, ભૂ ઉપગતી વાસ્તવિતામા ૧૪ આપણાશુભારેલી જેની
 પાસુ છુ તેની અલગ કરો પછીથી આ ‘સાદ નકન’ તો પ્રી પણ
 રૂતિને ‘અનન’રૂતા’ જ ગહેના દીધી, જે પ્રાય એની અનરૂતતા છે]

૧૪૮થી ૧૬૦ [હતાક્ષગ્ની, જેને મથાગે પેન્સિલથી Final
 (જેવન્ટી) લખ્યું છે તે, પ્રતમાની નોંધો નીચે આપી છે આ પ્રત
 ૧૮૦મી પંક્તિની ૮મી શ્રુતિ આગળ અગ્રી નન છે તેનો પૂરો પાક
 બીજા હનપત ઉપગથી લીધો છે સોને ૧૪માની શરૂઆત મળે છે,
 એલે કે આ તાનેમાલા પૂરી થઈ રાખી નથી, અધૂરી રહી છે]

૨૫, ૨૮ પૃથ્વીતિતક ૨૮ વન્મ એવસ ૬૮ ગ્હીસહિ—
 ઉપના નથુ વર્ગોની બાદ કન્તા બાળી જે ‘બકુડીઓ’ ગ્હી, તે થોડી
 ૮૪ તપુખ-નથુખના ૧૧૦-૧૨૬ પ્રાચીન ગ્રીસના વિજ્ઞાનયુગ
 પછી નના વિજ્ઞાનયુગને આન્લ ગે ૮૦ બેન્ન ગેપર્નિકસ એવસ સ—
 આદિથી ગણાય છે ૧૧/ મધ્યા-જેવનના સેમ બગ્દ મન્વંત
 100 150 ૧૨૦ નોહા-બાધમન જૂના કગગમાની ગાથામા આખા
 મનુસંધની આથે તરુ પંખી પ્રાણીની તમામ મૃદિતે ઉગાગનાર નેના
 ૧૨૨ નહતિન સાગ્વત-વેદમા પૂજનની સગ્વતી ૧૨૫ વચ્ચ—
 વચ્ચે અને પ્રાય સૌથી મોટો વિભાગ, કુરુમેરે “વિનયન” આગળ
 ગ્ધુને ટોડી પાળાગમા ઉતરી ગયો આ સગ્વતી નદી એની મોટી ને
 લાખી હતી એવા પુનવિદો તેને કનાચી આગળ, દેસાક મગના અખાતે
 તો દેસાક એને અંભાનના અખાતે દગિયાને મળતી માને છે ૧૨૭
 રૂનિમ પાખ—૨૬ ૧૩૦ Polynesia ૧૩૩ પીર અને
 દેસિદોર્નિયાના ત ૧૩૪ સેટ લોન્સ નદીના મગ ૧૪૦
 અસીમ મો — માનવનરૂતિને તે સગ્વ ગમ ઉપગત વિજ્ઞાગવાગ

[‘બકુડીઓ’ હનપ્રતમા ૨૩-૧૦-૧૯૦ ની નકલમા
 ‘સાચા નુખખ’ મથાગુ છે તેમા જ ફરી ‘જેલો પાક’ આપ્યો

છે ત્યાં ' સાચા ' શબ્દ હેઠીને લખ્યું છે ' આ વિશેષણ છોડી દીધું ૧૪-૮-૪૨ ']

૧૬૧ : [' પ્રસ્થાન ' ૧૯૯૬, વૈશાખ, ૫ પૃષ્ઠ ઉપગની નોંધ -]
 ' લેઓદૂન 'ના પ્રતિમાજૂથમા નવું પ્રતિમા છે ઘડો પિતા, અને તેના બે પુત્ર એક ભગજીવાન બીજો કિશોર અહીં આ ત્રીજી પ્રતિમાને પૌત્રની ગણી છે પોતાના ઇષ્ટદેવનો કોઈ કાગળે પોતા ઉપર ક્રોધ ઉતર્યો છે એમ ગણીને એ વંશપરંપરાનો પૂજારી અને તેના પુત્રો આવા અતિભયંકર મોતે મરતા પણ છેક છે ની પવ લગી પૌરુષ ધૈર્ય અને શક્તિમા અડગ જ ગહેના એવા ભાર પ્રકટ કરતી એમની પ્રતિમાઓ ઉસ્તાદ શિ પીએ ઘડી છે હિટલર અને સ્ટેલિન રૂપ મહાવ્યાલોની ચૂડમા ફસાઈલો - ગાહ કેતુ ઉભયે એક સાથે મસાયલો યુગ્મ પણ એવો જ અકંપ અને ધીટ જણાય છે, અગર બે કે કાળા અને ફિક્કો પડતો જાય છે લેઓદૂન અને પુત્રો એમ સમઝેલા કે આ તો ઇષ્ટદેવ દોષ ઉતર્યો તે સહી લીધે જ છૂટકા ! યુગ્મ જુદું સમઝાયો છે, — આમ કે આ તો મહાગ જ અતિલોભ અને વેર મળે ફૂટી નીખ્યા છે, તે જગત્તે જ છુટકા ! [જુઓ બોડિયા સોને ૧૨૮૫ વિવરણ]

૧૬૨ [' પ્રસ્થાન ' ૧૯૯૬, વૈશાખ ૫ ૬૦-૬૧ ઉપગની નોંધ -] ઇંગ્લાંદ અને ફ્રાન્સ ની પરિપૂર્ણ એમના જન્મનામા મોટામા મોટા અંતગામ ફ્રાન્સને મુકાબલે ઇંગ્લાંદ સાધનસંપત્તિ છે, ફ્રેન્ચમેનની સાથે સંખ્યાવતા ઇંગ્લેન્ડની જરૂરિયાતો ઘણી વધારે છે અને આદતો ખરચાળ છે, એ છે બંને દેશની વસતીમાના ઉપલા થરોની વાત નથી કન્તો બંને દેશની સામાન્ય જનતાની જ સંખ્યામણુમા આ મોટા તફાવત સૌને તુર્ત આખે વળગે એવડો છે ફ્રેન્ચ મજૂર કારીગર ખેડન કે સનિક બ્યા રા ૧-૦-૦મા ચક્ષાની લેવાને ટેનાયલો છે, ત્યાં તે વર્ગના ઇમ્મિગ્રન્ટે તો રા ૩-૮-૦ પણ બદ ઓછા પડે એ રિથનિ છે આરડન ઉદ્યમ કે નાનવે તોળી શકાત એની કોઈ પણ

જનતાની લાચકીમાં ઇંગ્લેન્ડ ફ્રેન્ચમેનથી ચઢી જાય એવો છે જ નહિ; તો ફ્રેન્ચ બંધુ કગતાં ઇંગ્લેન્ડ બંધુને ખાથકી નવનારા અમતગમત અને મોજોખના થઈને માડા તણુ ગણા જેટલો દ્રવ્યપુર મળતો ગયો છે, તેમ ભાવિમા પણ ચાલ્યા જ કુટે—એ કયાનો આય ? આ સ્થૂલ અનમાનના—ઉપાવિએ વીટાયથી સૂક્ષ્મ અમાનતાઓ ગમે નેટલી સાધવામા આવે તે કયા લગી ટકે વાનુ ? અને ઇંગ્લેન્ડ બંધુને મુકાબલે ફ્રેન્ચ બંધુ બેસમમાંશ દ્રવ્ય જ પામે છે, તો નિર્ધનમા નિર્ધન યુરોપી બંધુને મુકામલે એશિયાવાસી કે આફ્રિકાવાસી બે—ચાલીમાંશ દ્રવ્ય પણ પામતો હોય લાગ્યે — એ દુનિયામા દ્રવ્યવહેંચણુની હાલની ગિથિતિ છે આ ઘોળ વિપત્તના આમે કાર્લ માર્ક્સના સમયથી હિંદુ પામેલી નની નામ્યભાવના, તે મોશિયવિઝમ, કમ્યુનિઝમ, મોવિયટિઝમ, એન્ડીઇપીગ્નિસિઝમ, આદિ અનેક નામે પ્રવર્તી ગયેલા, તથા “ સિધનં પતિપાલયેત્ ” એ મોટા ન્યાયસૂત્ર આમે તેમ માંલમાથ પણ જવડી ગયેલા વાદોમાનો અવગણાન જ નહિ, ધ્યાનની માધે વક્ષાદગ મહાનુભૂતિ અને સક્રિય પ્રવૃત્તિ માગી જ લે, એવો મર્લ કે તાત્વિક મંભા છે. લાખો ફ્રેન્ચમેનો અને ઇંગ્લેન્ડે ઇ. ૧૯૧૮થી ૧૯૧૮ લગીના મહાયુદ્ધમા ખભેખભો જેટાડીને લજા હના, અને એ જીવલેણ મંકટ તરીકે ઉતર્યા હના. આ વખતનુ મંકટ તે કગતાંય ચઢી જાય એવું છે અને ઇંગ્લેન્ડ ફ્રેન્ચમેન વચ્ચે બંધુભાવ વધારે ઉભામથો થનો આવે છે. આઝાદી વિના મર્વ ખલિદે દેવન માયા છે, એ ભાવના જેમ ચીનજનતાનિંધુમાં મિંદુગિંદુએ વ્યાપી છે, તેમ જનતામાત્રમા અમાનતા જ અત્ય વસ્તુ છે, દ્રવ્યાદિ બીજું બધું આગપંપાગ છે, એ ભારતનાના કિન્જુ ખડેખડ ને ઇંગ્લેન્ડ જનતા અને ફ્રેન્ચ જનતામા વ્યાપવા લાગ્યા હોય તો એ નમ્રભાવ પુદની જરૂરિયાતોએ ખેદ કરેલો તથાપિ ધર્મકુદો થ અને સાચી સમજાંનિના ચણનનુ રેલુ પતથિયું જનરો, એ આ સોનેટનું ઘડ છે.

૧૬૩: [‘પ્રસ્થાન,’ ૧૯૯૬ વૈશાખ, પૃ. ૬૨ ઉપરની નોંધ:-]
 ૨: રમા-લક્ષ્મી. ૩: ગ્માલોભે ગુલામો ખૂબ વધ્યા અને ગુલામીની
 પન્વાનગીનું ક્ષેત્ર સર્વવ્યાપી કરવાની નીતિને એક પક્ષ વર્યો. ૪-૬:
 ગુલામી દશ્ય વ્યક્તિના આત્માને ય હણે છે, એ લિંગની હાકલથી એ
 ધૂણી ઊઠ્યો, અને આઝાદીના હક્ક તે એક ધાગ અને એ હક્ક
 સંગ્રહવાની ફર્જ તે બીજી ધાર એ બેધારી તત્વાગ્ના વસમા વાદ
 સહીને પણ એણે આઝાદી સલામત ગમી. ૮: દરેક દિલમા પરાયા
 ઉપગ લલુકતા પુગણા દેવો. ૧૨: રથવિરો-વયોવૃદ્ધ રાજપુરુષો: ધિ
 મત્રો ડોક્ટ્રીન. ૧૪: યુરોપથી અલગ ગહેવા મથે છે પણ અંતઃકગણ્ય
 તો કંપ્યા કરે છે એટલે એ વ્યવહારુ નિર્ણયના પાલનમા ખીજે પણ
 છે—જાત ઉપગ; આખો દુનિયા ઉપર પણ.

૧૬૪: [‘પ્રસ્થાન,’ ૧૯૯૬ વૈશાખ, પૃ. ૬૩ ઉપરની નોંધ:-]
 ૧° લોક-દુનિયા. ૫-૭° સ્વનંતા, વિષયસુખમા સંયમ, અને
 આખી પૃથ્વી ઉપગ (પૃથ્વીનિવાસી જનતા સમસ્ત ઉપગ) બંધુભાવ,
 એ ત્રણ મહાસિદ્ધિઓ મેળવ્યે જ છુટકે, એવો સંસ્કારવાગ્સો. ૭:
 ગસગે ભરેલા ૯° બની-બળવાન. કરેવા-કર્વા. ૧૩: માનવ્ય-
 પોતે પણ માનવી એ રૂપના. ૧૪: વજ્ર શા શસ્ત્રોએ થતી હન્યાઓ
 વડે લોહીપ્રહાર આકાશ.

૧૬૫: [હસ્તલિખિત ‘લયકારોત્તમ’ના પૃ. ૫૨ ઉપગ (પાકી
 નકલ તેની પછવાડે છે) આ કૃતિ છે પાકી નકલને મથાળે ‘સોનેટ’
 એમ લખ્યું છે. કાચી નકલ તળે નીચેનું લખ્યું છે: ‘Like a mere
 island in the Ocean of the Dead, the Spirits of
 the illimitable Past. સ્વર્ગે સ્વર્ગ પણ. વડેગ: Elders.
 હેનુઓ હિતેશુઓ પાશવવૃત્તિ: beastliness’ પછી શાકીયી
 લખેનું પણ પેન્સિસથી છેલ્લું એક વાક્ય છે: I will keep this
 અનુષ્ટુપ sonnet as the only motto of ગુરુજી’ પછી

જનતાની સાથડીમા ઇંગ્લેન્ડ ફ્રેન્ચમેનથી ચઢી જાય એવો છે જ નહિ; તો ફ્રેન્ચ બંધુ કગ્તા ઇંગ્લેન્ડ બંધુને ખાથડી નવ-સ મનમમત અને મોજગોખના ઘઈને માડા તણુ મણા જેટલો દ્રવ્યપુર્વ મળતો નહો છે, તેમ ભાવિમા પણ ચાલ્યા જ કહે—એ કયાનો ન્યાય ? આ મૂલ્ય અનમાનતા—ઉપાધિએ વીટાયથી મુદ્દમ સમાનતાઓ ગમે તેટલી માધરામા આવે તે કયા લગી ટકે વારુ ? અને ઇંગ્લેન્ડ બંધુને મુકામમે ફ્રેન્ચ ગંધુ બેસતમાંશ દ્રવ્ય જ પામે છે, તો નિર્વનમા નિર્ધન યુગેપી બંધુને મુકામમે એશિયાવાસી કે આફ્રિકાવાસી બે-ચાવીમાંશ દ્રવ્ય પણ પામતો હોય ભાગ્યે—એ દુનિયામા દ્રવ્યવહેચણુની હાલની ગિથિતિ છે આ ઘેજ વિષમતા સામે કાર્લ માર્ક્સના સમકથી ઉપા પામેનીનરી સામ્યભાવના, તે મોશિયલિઝમ, કમ્યુનિઝમ, સોવિનટિઝમ, એન્ડીકમ્પીનિસિઝમ, આદિ અનેક નામે પ્રવર્તી ગદેલા, તથા “ગિથન” પનિપાલયેત્” એ મોટા ન્યાયમૂન મામે તેમ માલમાણ પણુ ઝબડી નહવા વાદોમાંતો અવરણાય જ નહિ, ધ્યાનની સાથે વદામગ મહાનુભૂતિ અને સક્રિય પ્રવૃત્તિ માગી જ લે, એવો મર્લે કે તાસ્વિક મંભા છે લાખો ફ્રેન્ચમેનો અને ઇંગ્લેન્ડે ઇ ૧૯૧૬થી ૧૯૧૮ લગીના મહાયુદ્ધમા ખભેખભે જેટાડીને લજા હતા, અને એ જીવલેણ નંકટ તરી કિતર્થા હતા. આ વખતનુ નંકટ તે કગ્તા ય ચઢી જાય એવું છે અને ઇંગ્લેન્ડ ફ્રેન્ચમેન વચ્ચે બંધુભાવ વધારે ઉમાભર્યો થતો આવે છે આગ્રાદી વિના સર્વ ખલ્લિઈ કેવલ માયા છે, એ ભાવના જેમ ચીનનનામિધુમાં બિંદુબિંદુએ વ્યાપી છે, તેમ જનતામાનમા સમાનતા જ સન્ય વસ્તુ છે, દ્રવ્યાદિ બીજું બધું ય આગપંપાગ છે, એ ભાનનાના કિગ્ણુ ખરેખર જો ઇંગ્લેન્ડ જનતા અને ફ્રેન્ચ જનતામા વ્યાપવા વાગ્યા હોય તો એ સમભાવ મુદ્દની જરૂનિયાતોએ પેદા કગ્લો તથાપિ ધર્મવુદ્ધો થ અને માચી સમુદ્ધાંતિના ચણુતગ્નુ મેલુ પગથિયું જનને, એ આ સોનેટકું ટાઈ છે

ખીજી, ગદેવા દીપેલુ, વા ય છે 'Or this "અદિ"તા" will be મંગનાચરુપુ like that of ગોપીહર્યુ'

'લલુપા-આવૃત્તિ ખીજી'ની મ્તાની 'કોન પાના મુકી બાધેલી ખીજી નમન'મા પૃ ૨૭૩ સામે 'આનનાયીની દિ'ના વડે ૪ અદિ'ત નિદ્ધિ' એ રીર્ષિવાળી ૧૮૪૫ની સોને' છે નીચ ગેરા છે 'Corrected & added to 22-1 50 to put it for the 26-1 50' - કમીના સ્વાન ગામિના મેડ ખાન અક' પૃતિ'મા આ ૨૫ બપાવનાનો ખમન લાગે છે રૂતિને મમાન એક તોષ છે "એ વિશ્વવિમલો" એ નવા ૬૨ સમદમા મુખની નવી ગથાવની કૃતિઓ-અહીંથી પાછાવે પગે અનુક્રમ નમદ પ્રમચન માટે તૈયાર મના નકી થો અહીં તો માન જગની નાખવા જેમ ૬૪થી તેમ ઉનારી નીધી' એ નાને' અહીં ઉનારી નથી, મકે પછીથી "લલુપા-પૃ ૧ ની આવૃત્તિમા પૃ ૪૩-૪૪ ઉપ' '૧૮ દિ'ના-અદિ'તા' રીર્ષિકથી ૫૦ પમિની રૂતિ આપો છે તે ઉપ'થી લેઈ સમાન છે કે કતાને રૂતિનું સોને'૨૫ પર્વામ લાગ્યું નથી આ-લની ૧૪ પમિઓમાથી ૫ ૩ ૨૬ કવાથી મૂળ સોને' (જૂ ૮ રેગરાત બાદ કમતા) મગરો.

આ 'અદિ'મા' સોનેટના અનુનધાનમા ઉપ'ની રૂતિ (મને ૨૫મા) ધ્યાનમા લેવા જેવી છે

અનુક્રુપ છદ આર શતિનો છે પણ દિપદી અનુક્રુપ લેખીને ૧૪ પમિના સોનેટની ગ્યના કની છે કનાંએ પોતે એને સોનેટ તરીકે ઓગખાન્યુ છે એ'લે એ રીતે અહીં તેનો સમાવેશ થો' છે, છતાં એ ધ્યાનમા નાખવાનું છે કે પોતે ૧૮૫૧ની લલુપા-આવૃત્તિમા એને સ્થાન આપ્યું નથી—એ'લે કે એને એમની પાળી નમતિ મળી નથી ૧

મોટા અક્ષરે 'ચિંત્યમ્' લખ્યું છે. મધ્યાળે 'શુરુલની પુષ્પિકાનો ૧લો વિલાગ અને બીજાનો આરંભ' એમ નોંધી મોટા કોંસમાં નીચેનું ઉમેર્યું છે : ' [શુરુલ પૂરું થઈ પ્રકટ થાય ત્યારે તેને અંતે ૪ છપાય તે પહેલાં કયાંય નહીં.] ' એ ૪ બાંધેલી નકલના ટાઈટલ પેઈજ સામે સોનેટોની યાદી કરી છે તેમાં 'શુરુલ પુષ્પિકા' એટલે કે આ સોનેટનો સમાવેશ કર્યો છે, એટલે કે કૃતિ છેક 'ચિંત્યમ્' ટ્રાટિની, એમને મન, રહી નથી. પંક્તિ ૮માં 'સંસ્થાપું છું શિખર આ !' - માંથી 'છું શિખર' પેન્સિલથી છેકાને 'હૈમાંડ' કર્યું છે. ૫. ૯મીને અંતે 'આથમ્યા' પેન્સિલથી સુધારીને '-ળસ્યા' કર્યું છે. ૫. ૧૦ના અંતભાગને 'જૂની થકી ના ચસ્યા' એમ પેન્સિલથી સુધાર્યો છે, પણ એમ કરતાં એ શબ્દો પછીની પંક્તિમા આવતા હોઈ તે પંક્તિ ફેરવવી જોઈએ એટલે એ આખી પંક્તિ પર પેન્સિલથી છેકા મૂક્યો છે પણ નવો પાઠ લખાયો નથી. આ ફેરફારથી 'આથમ્યા' કરતાં વધુ સારું 'આળસ્યા' મળ્યું અને 'આળસ્યા-ચસ્યા' પ્રાસ પણ યોગ્યતર મળ્યો. ૫. ૧૨ ઉપર પણ છેકા મૂક્યો છે, પણ તેનું પાડાન્તર કૃતિ નીચે પેન્સિલથી નોંધ્યું છે : 'કું અઘાડિ કુઘા અપઘ કુપઘે સત્કાર તો ચે રળ્યા.'

૧-૨. પોતે પ્રવાહી પદનો ૩ ચાર કર્યો તે પછી સાડ વરસે પોતાની આ મહરવાકાક્ષી આખ્યાન કાવ્ય રચના 'શુરુલ' તૈયાર થઈ. ૫ દેહ અને આત્માની જેમ, દંપતીની જેમ. ૬ શબ્દાર્થાવિવ - કાલિદાસ, રઘુવંશ આરંભે. ૭ અખતર - અખતરગ, પ્રયોગો. ૮ હૈમાંડ - સોનાતું ઈંકું. ૯ સર્ગ - સર્જન. ૧૦ ઢેડી 'બલિ'મા - બલવંત-રાયે પાડેલી ઢેડીમા. ૧૧-૧૨ ટ્રેઈ અનાડીઓય તે નવીન ઢેડી પાડવા માટે બેળાકળા બનીને કૂઘા - ઉત્પાત મચાવી રહ્યા, અને અખતરાઓનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા. કાવ્યો લાવને લીધે ઉદ્ધત અને રસભીના હોય તો પણ કવિને અમરતા અર્પે અને ન પણ અર્પે—કાંઈ ખાનરીથી

કરી મકાવ નહિ. પરંતુ વિશાળ દુષ્ટ ટીપ્પણ બાદેને ખિન્ન ખિમ
 મૂંઝવેલી નહીં હોય વિનયિની નીચાણની એમા મંદાર નહિ
 કરાંની મવિના અં નો વિશ્વ ભામાં જુદા દુષ્ટ મારેની વર્ણવે
 નિર્મલ પોતા તે અહીં પાત્ર પ્રજા થઈ છે.]

પહેલી આવૃત્તિનાં મોનેટ

[પરીના આકરે બીજા અ રનિમાનું તથા તેના મુખાંશ-વર્ણાંશ અ
 સંસ્કૃતમાનુ આન નિદેશે છે ૬૮૧ રાખેકમા ફેર નિદેશે છે.]

૧	ભ મુકાન	૫
૨	પન્થિવ-જન	૧૦૬
૩	નિશા અને મન્યુ	૭૪
૪	અમતે નિમ્ન-જન	૫
૫	નાના-વર્ણ	૧૦૮
• ૬	નિશાનુ આવાહન	૭૫
૭	કાસિદાસ	૨૦
૮	મુન્દરીઓ	૧૬૨
૯	પ્રજાનુ-મામળુ	૪૬
૧૦	કવિનુ એકાન્ત	૮
૧૧	નર્મક કવિ અને લોકપ્રિયતા	૧૬
૧૨	કવિનાની અમન્યા	૧૧
૧૩	પ્રેમની ટીપ્પણ	૯૧
૧૪	અદૃશ્ય-વર્ણ	૮૨
૧૫	નાયિકાની છેત્રી સલામ	૯૩
૧૬	નાયિકાનુ ચિન્તન	૯૪
• ૧૭	નાયિકાનુ પ્રાર્થાશ્રી	૯૫
૧૮	મેગરો	૯૬

નાયિકાનો ઉત્તર	૯૭
પ્રાર્થના	૯૮
પ્રેમનો પ્રાતઃકાળ-૧	૯૯
પ્રેમનો પ્રાતઃકાળ-૨	૧૦૦
વધામણી	૧૦૧
પ્રેમનો મધ્યાહ્ન	૧૦૩
જૂનું પિયેરધર	૧૦૪
કોયસાગર	૧૦૫
પ્રેમનું નિર્વાણ	૧૦૬
પિતા, ન શિશુ—	૭૩
‘ભણુકાર’નું અર્પણ	૨
દ્યુતિકણી	૮૬
પ્રીતિના સ્વાતંત્ર્યહેલા	૩૬
ગયો જ તું—	૮૫
૩ એક હાથ	૪૯
૪ ચિત્રકૂટને સ્વાગત	૬૩
૫ ભાવવૈવિધ્ય	૬૭
૬ મહાયુદ્ધનો આરંભ	૧૨૭
૭ સૈનિક	૧૨૮
૮ તહેને પવન	૬૪
૯ અતલ નિગાશા	૭૧
૦ કુદરતપ્રતીક રેવા	૪૨
૧ અચલશ્રદ્ધા	૭૨
૨ ઉદયનો નમુખ નવજીવાનને	૬૯